TOPLUMSAL

tarih

328
NİSAN 2021

'Hac Yolunda Bir Karınca': Mehmet Genç'in Ardından...

AYHAN AKTAR

Latife Bekir Çeyrekbaşı Yaşamı, Etkinlikleri

YAPRAK ZİHNİOĞLU

50. Yılında 12 Mart'ı Hatırlamak

17. Yüzyıl İstanbul'unda En Sevilen Kumaş ve Renkler

GÜZİN ÖZEN YILMAZ

I. İnönü Muharebesi ve Bitmeyen Tartışmaları

MESUT UYAR

Yunanlı Gözünden I. İnönü (Bozüyük) Muharebesi

KONSTANTINOS TRAVLOS

TOPRAKTAN TUVALE MEYVELER

EMİNE ÖNEL KURT
ZERRİN İREN BOYNUDELİK

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | FİYATI: 23 TL. | ISSN: 1300-7025
ISSN 1300-7025-9-1

Merhaba,
Bu sayımızda Türkiye darbeler tarihinin önemli köşe taşlarından birisi olan 12 Mart Muhtırası'nın ellinci yılı vesilesiyle Elçin Macar editörlüğünde kapsamlı bir dosya hazırladık. Ertuğrul Kürkçü yazısında, Gladio-MHP ilişkisine dikkat çekerken 12 Eylül'e giden yolun taşlarının nasıl döşendiğini irdeleyip günümüze yansımalarını da tahlil ediyor.
Fahri Aral 12 Mart muhtırası ardından gelen darbelerin ve müdahalelerin bakiyesinin bugün "sivil" bir iktidara miras kaldığının altını çiziyor.
Zafer Üskül yazısında 12 Mart muhtırası sonrasında ortaya çıkan reform beklentisiyle askeri müdahaleye verilen desteğin kısa süre sonra aydınlara yönelik başlayan tutuklamalarla büyük bir sükut-u hayale dönüştüğünü aktarıyor.
Baskın Oran genç bir Mülkiye asistanı olarak darbenin öncesi ve sonrasına dair tanıklığını bugünden geçmişe doğru bütünlüklü bir analizle yoğuruyor.
Çimen Günay Erkol çalışmasında 12 Mart Muhtırası'na giden yolda yayınlanan bazı edebi eserlerin militarizm ve erkek-egemen kültür eleştirisi yaparak muhtıranın ertesinde yayınlananlarla birlikte bir süreklilik arz ettiğini anlatıyor.
Elçin Macar "kontrgerilla" kavramını ilk kez Talat Turhan'ın Bomba Davası'nda yargılanırken kullanmasına atıfla, Turhan'ın yaşamı ve eserleri üstünden bu tartışmaların Susurluk, Ergenekon vb. tariflerle günümüze kadar nasıl sürdüğünün tasvirini yapıyor.
Mesut Uyar ve Konstanstinos Travlos İnönü muharebelerinin 100. yıldönümünde Türk ve Yunan tarafları açısından muharebenin siyasal ve askeri sonuçlarını değerlendiriyor.
Tuba Demirci, İstanbul Sözleşmesi'nin feshi kararının kadın hakları mücadelesi açısından ne anlam ifade ettiğini ve kadına yönelik erkek şiddetinin önlenmesindeki yerini tarihsel bağlamı içerisinde tartışıyor. Yaprak Zihnioğlu ise yazısında bir hak savunucusu olarak Latife Bekir Çeyrekbaşı'nın Cumhuriyetin kurulmasının ardından girişilen reformları desteklemek ile kadın hakları savunusundan taviz vermeme arasında yaşadığı gitgelleri aktarıyor.
Emine Önel Kurt ve Zerrin İren Boynudelik'in "Resimdeki Tatlar" yazı dizisi "Topraktan Tuvale Meyveler" ile devam ediyor.
Dergimizi yayına hazırlarken tarihşinas camia iki acı haberle sarsıldı. İlkin Osmanlı iktisat tarihçiliğinin duayen ismi, âlim sıfatını taşımayı hayatı ve eserleriyle fazlasıyla hak etmiş hocamız Mehmet Genç'i kaybetmenin derin üzüntüsünü yaşadık. Ardından yeni neslin en yeteneklilerinden mimarlık tarihçisi dostumuz Yavuz Sezer'i genç yaşta Covid-19'dan yitirdiğimizi öğrendik. Hatıraları önünde saygıyla eğiliyoruz.
Bir sonraki sayımızda görüşmek üzere sağlıcakla kalın.

Erhan Keleşoğlu

İÇİNDEKİLER

HAZIRLAYAN: **EMEL SEYHAN**

Muazzam Mücadele

1 NİSAN 1921 **YENİ GÜN**

Şu satırları yazdığımız dakikaya kadar İnönü'nde inkişaf eden muazzam mücadele henüz neticelenmiş bulunmuyordu. Filhakika, İnönü Meydan Muharebesi pek muazzam bir mücadele şeklini almıştır. Tarafeynin meydan-ı harbe döndüğü kuvvetler, belki de Cihan Harbi esnasında harp etmiş kitlelere nazaran pek küçük bir ehemmiyette kalır. Fakat her iki tarafta da bu muharebede gösterdiği sebat-ı muannidane (inatçı sebat) neticesi olarak cereyan eden vukuat mücadeleye pek büyük bir ehemmiyet verdirmiştir. Yunanlılar ayın yirmi altısından itibaren İnönü cephesinin her noktasında pek müstesna bir şiddet ve savletle ve pek faik kuvvetlerle geceli gündüzlü mütemadiyen hücum ettiler ve pek müthiş zayiat verdiler. Bununla beraber kahraman askerlerimizin pek büyük bir azim ile gösterdikleri mukavemetler ve mukabil taarruzlarla düşmanın bütün savletleri (hücumları) kırıldı ve Yunanlılar kail bir adem-i muvaffakiyetle bulundukları yerlere mıhlanıp kaldılar. Fedakâr Anadolu çocuklarının gösterdikleri sebat ve mukavemet ne kadar kuvvetli ise düşmanın sarf ettiği gayret ve himmet de o kadar büyüktü. Bundan başka, yüksek bir faikiyet-i adediyeden, mükemmel teçhizat ve vesaitten istifade eden düşman, kahramanlarımız üzerinde manevi tesirler yapmak için hilelere de müracaat etmiş ve yerli Rum ve Ermenilerden mürekkep olan askerlerini bazen Türklerin pek tanıdıkları ve kendilerinin zan edebilecekleri "Allah Allah" sesleri ile hücuma kaldırmıştı. Bununla beraber düşmanın bütün bu hileleri neticesiz kaldı. Evvelki akşam gelen harp raporlarından düşmanın fena halde kırıldığı ve harp eden askerlerden bir kısmının artık saf haricine çıkmış olması lazım geleceği anlaşılmıştır. Düşman bütün himmetlerine ve hilelerine rağmen vasıl olmak istediği neticeyi elde edememiş. Hakkın inayeti ile galebe bizimkilere kalmıştır. Ayın yirmi üçünde başlayarak on gün devam eden ve yirmi altısından itibaren büyük bir şiddet kesb eyleyen bu taarruza artık akim kalmış nazarıyla bakılabilir. Şimdi sıra bizimkilere gelmiştir.

27 Tarihli Anadolu Tebliğ-i Resmisi

1 NİSAN 1921 **İKDAM**

Milli Ordu Karargah-ı Umumisi 27 Mart tarihiyle tebliğ ediyor.

1- Garp cephesi: İzmit mıntıkasında düşman piyade topçu ve süvarisinden mürekkep bir kuvvetle Sakarya şarkına ilerlemek istemiş ise de kıtaatımızın mukabil taarruzu ile tard edilmiştir. Bursa mıntıkasında Karaköy istikametinde ilerlemek isteyen düşmana kıtaatımız tarafından pek çok telefat verdirilmiş ve Gündüzbey Köyü istikametinde ilerlemek isteyen düşman 26- 27 Mart 337 gecesi kıtaatımız tarafından yapılan taarruz ile Gündüzbey'den geri atılmıştır.

Uşak mıntıkasında mevziimize düşmanın yaptığı taarruz ve Uşak şimendifer hattı tarafında ilerlemek isteyen düşman kuvvetleri müessir ateşlerimizle tevkif edilmiştir.

2- Adana ve Elcezire cephelerinde sükûnet vardır.

Anadolu'da Zafer Şenlikleri

2 NİSAN 1921 **İKDAM**

Dün şehrimize Karadeniz'den Timurtaş vapuru gelmişti.

Mezkur vapurla gelenlerden alınan malumata nazaran Yunan hezimetinden dolayı Anadolu sahilindeki bilumum şehir ve kasabalar donanmış ve izhar-ı şadmanide bulunmuştur. Sahile çıkmak memnu olduğu cihetle vapur mürettebatı fazla malumat alamamışlardır.

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinden İnönü Kahramanı İsmet Paşa Hazretlerine

5 NİSAN 1921 **İKDAM**

İnönü Meydan Harbinde Metris Tepe'den Garp Cephesi Kumandanı Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet Paşa'ya;

Bütün tarih-i alemde sizin İnönü Muharebeleri'nde deruhte ettiğiniz vazife kadar ağır bir vazife deruhte etmiş kumandanlar enderdir. Milletimizin istiklâl ve hayatı dahiyane idareniz altında şerefle vazifelerini gören kumanda ve silah arkadaşlarınızın kalb-i hamiyetine büyük emniyetle istinat ediyordu. Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makus talihini de yendiniz. İstila altındaki bedbaht topraklarımızla beraber bütün vatan bugün müntehalarına (en uzak yerlerine) kadar zaferinizi tesid ediyor. Düşmanın hırs-ı istilası azim ve hamiyetinizin yalçın kayalarına başını çarparak hurdahaş oldu. Namınızı tarihin kitabe-i mefahirine kaydeden ve bütün milleti hakkınızda ebedi minnet ve şükrana sevk eden büyük gaza ve zaferinizi tebrik ederken üstünde durduğunuz tepenin size binlerce düşman ölüleriyle dolu bir meydan-ı şeref seyrettirdiği kadar milletimiz ve kendiniz için şaşaa-i itila ile dolu bir ufuk-ı istikbale de nazar ve hakim olduğunu söylemek isterim.

1 Nisan 1337

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi

Mustafa Kemal

Almanya'da Komünizm

5 NİSAN 1921 **YENİ GÜN**

Amerika Ajansı 29 Mart tarihiyle Berlin'den bildiriyor: Alman komünistlerinin harekatından dolayı husule gelen vahim buhranın had bir devreye girmesi veya girmemesi grev yapmış olan birçok amelenin iş başına dönmelerine veya tatil-i eşgal hareketinin git gide vüs'at kesp etmesine bağlıdır. Almanya'nın her tarafında birçok demiryolu köprüleri, postaneler ve sair mebani ve müessesat-ı umumiye dinamitle tahrip edilmiştir. Telefon ve telgraf hatlarının ekserisi ihtilalciler tarafından kat edildiği cihetle hükümet eyaletlerdeki vukuattan mufassal malumat alamıyor. Harekat-ı ihtilaliyenin merkezi Erfurt'tur. Berlin'de isyan günden güne büyümektedir.

Zonguldak'ta İkinci İnönü Zaferini Tes'id

5 NİSAN 1921 **YENİ GÜN**

Zonguldak 3 Nisan- İkinci İnönü Meydan Muharebesi'nin, kahraman ordumuzun şecaat ve besalet-i harikuladesi karşısında Yunanlıların ricatı ile neticelenmesi şehrimizde fevkalade meserret husule getirmiştir. Ticaret muteberanı müteahhit Mehmet Arif Bey zafer haberini alınca bura jandarma efradına doksan takım elbise hediye etmiştir.

Padişah Samit ve Sakit

10 NİSAN 1921 **YENİ GÜN**

Zonguldak 8 Mart- Muhabir-i mahsusamızın telgrafnamesidir: Anadolu'nun büyük zaferi münasebetiyle bütün gazeteler büyük resimlerle renkli olarak intişar ediyorlar. Artin Kemal (Ali Kemal) bile ihtida etti. (doğru yola girdi) Fakat sarayından başka bir şey düşünmeyen Padişah samit ve sakit . . . (sessiz ve suskun)

Zavallı İstanbullular, Yaşasın Anadolu

8 NİSAN 1921 **YENİ GÜN**

Yunan taarruzunun başladığı sıralarda İstanbul'daki Yunan efrat ve zabitanı kırbaçlarla, yerli Rumlar bastonlarla Türklerin başlarındaki fesleri yere düşürecek kadar tahkirat ve tecavüzatta ileri gitmişler ve Beyoğlu sokaklarında nümayişler tertip eylemişlerdi. En ufak bir müdahaleye bile maruz kalmayan ve İtilaf memurin-i zabıtası tarafından tebessümle telakki edilen bu taşkınlıklar, ordumuzun muzafferiyetine dair haberlerin İstanbul'a şüyû ve intişarı üzerine hitam bulmamıştır. Muzafferiyetimizden haberdar olan İstanbul halkı vatan şarkıları söyleyerek baştan başa donanan Şehzadebaşı ve Fatih civarında meserretli nümayişler yapmışlardır. Rum taşkınlıklarına lakayt kalan Düvel-i İtilafiye Zabıta Komisyonu bir tebliğ neşrederek münazaat ve iğtişaşata mani olmak bahanesiyle sokaklarda ve umumi mahallerde siyasi mahiyete haiz şarkılar tegannisini şiddetle men etmiş ve bu suretle İstanbul Türklerine esaret altında bulunduklarını bir daha hissettirmişlerdir.

Biz Unutsak Bile Tarih Onun Fedakarlığını Unutmaz

11 NİSAN 1921 **YENİ GÜN**

Kara haber nasıl gelmişti: Nihayet ümit ve tereddüt içinde geçen günlerden sonra Talat Paşa'nın şahadeti teyid edildi.

Facia-i şahadetin tafsilatı: Talat Paşa, Berlin'de münteşir bir beyanname-i resmiye nazaran Charlottenburg'da cadde-i kebirde Mart'ın 16. Çarşamba günü sabahleyin şehit edilmiştir. Merhum, Mütarekeden beri Ali Sami Bey nam-ı müstearı altında Berlin'de ikamet ediyordu. Alman zabıtası Paşa'nın hüviyetini bilmiyor, daha doğrusu gizliyordu. Aksi takdirde Versay Muahedesi mucibince Düvel-i İtilafiyeye teslim mecburiyetinde bulunuyordu. [...]

Merhumun cenaze merasimi: Berlin'de Büyük Talat için, merasim-i fevkalade ve mahsûsa ile muhteşem bir cenaze alayı tertip edilmiştir. Alaya binlerce Alman ve Berlin'de bulunan bütün vatandaşlarımız iştirak etmiş, Deutsche Bank, Alman Hariciye Nezareti ve birçok resmi makam çelenkler göndermiştir. Alman Hariciye Nezaretinin gönderdiği çelengin üzerinde pek şayan-ı dikkat olan şu satırlar yazılmıştı: "Büyük bir rical-i siyasiye ve hakiki bir dosta.

Mayıs İçin Sosyalist Fırkasının Hazırlığı

12 NİSAN 1921 **İLERİ**

Türkiye Sosyalist Fırkası 1 Mayıs Amele Bayramı'nın tesidine karar vermiştir.

Fırkanın bilumum şubelerinde istihzaratta (hazırlıklarda) bulunulmaktadır.

1 Mayıs'ta Sosyalist Fırkasında bazı merasim icra edileceği gibi binlerce amele kendilerinin hukukunu himaye ve sıyanet eyleyen zevat-i âliyeyi ziyaret ederek beyan-ı teşekkürat eyleyeceklerdir.

Rusya'daki Üseramızın Teşkil Ettikleri Alay

14 NİSAN 1921 **İLERİ**

İstihsal ettiğimiz malumata göre Rusya'da dağınık bir halde yaşayan Türk esirleri bir müddet evvel Bakü'de toplanarak gönüllü sıfatıyla bir Türk esirleri alayı teşkil etmişlerdir. Bakü'de teçhiz ve teslih edile (silahlandırılan) alaya şehr-i mezkurda bir geçit resmi icra ettirilmiş ve efradımızın hayat-ı cengcûyânesi meth ve takdir edilmiştir. Şark Ordusu Kumandanlığı alaya bir sancak ihda

etmiştir. Müdafaa-i Milliye Vekaletinin tasvibi üzerine "Türk Esirler Alayı" cephe-i harbe müteveccihen Kars'tan hareket etmiştir.

Londra Konferansında Üç Mühim Netice Elde Edilmiştir

15 NİSAN 1921 **İKDAM**

Bir İtalyan torpidosuyla şehrimize muvasalat ettiklerini yazmış olduğumuz Anadolu heyet-i murahhasası Reisi Bekir Sami Beyefendi dün saat bir buçukta bir muhabirimizi kabul ederek beyanat-ı âtiyede bulunmuşlardır:

- Beyefendi Londra Konferansından ne gibi hislerle avdet ediyorsunuz. Konferans Anadolu'nun amal-i milliyesini tatmin etmiş midir?

- Biz Londra Konferansı'na giderken sulhun hemen teessüs etmeyeceğinden ve konferansın amal-i milliyemizi iki günde temin edemeyeceğinden emindik. Londra'da biz üç netice elde ettik. Birinci netice şudur: Anadolu hareket-ı milliyesi bidayette şekavet tarzında telakki edilmekte idi ve bu da, düşmanlarımızdan ziyade İstanbul'da bir takım yaranın telkinatı neticesi olmuştu. Fakat bugün bütün garp alemi Anadolu hareket-i milliyesinin meşru ve mecburi bir hareket olduğunu teslim ediyor.

İkinci netice: Londra Konferansı'nın son günlerine kadar Yunanistan Trakya ve İzmir de Düvel-i itilâfiyenin mandateri vekili addediliyordu. Bugün Yunanistan Düvel-i muazzamanın mandateri değildir ve Yunanistan bu sıfattan tecrit edilmiştir. Cereyan eden harp de Türk- Yunan harbidir. Davanın suret-i halli, ordumuzun harekatına bağlıdır. Ordumuz ise vazife-i vataniyesini kemal-i celadetle yapacaktır. Milletin ve milletten doğan ordunun azim ve hamasetine ve nihayet muzaffer olacağımıza imanım tam ve kat'idir.

Üçüncü netice ise, Devlet-i Osmaniye'yi idama mahkum eden Sevr Muahedenamesinin kabiliyet-i tatbikiyesi olmadığının bu muahedeye imza eden devletler rical-i siyasiyesi tarafından dahi tasdik edilmesidir. Bunlar Londra Konferansı'ndan elde edilen neticelerdir. Tabii yakında daha hayırlı neticeler elde edeceğiz.

- Beyefendi yakında ikinci bir konferans daha içtima edecek midir

- Evet ikinci bir konferans daha içtima edecektir.

- Anadolu ile İstanbul arasında itilâf ve tevhid-i hükümet mümkün olacak mıdır?

İnşallah olacaktır.

Bekir Sami Bey hazretleri azimetlerinden biraz evvel diğer bir muhabirimize beyanat-ı âtiyede bulunmuşlardır:

Anadolu'nun gayesi mukaddestir. Bunun uğrunda her ne fedakarlık icap ederse etsin kat'iyyen çekinmeyeceğiz. Anadolu son neferini fedada ve kanının son damlasını akıtmakta kusur etmeyecektir. Millet Meclisi gayesine vasıl olmaya azmetmiştir. Bu azmin netayic-i hasenesi şimdiden iktitaf edilmektedir.

Damat Ferit Paşa ve yaranı, Anadolu'da teşekkül eden muhterem ve mukaddes ordumuzun bir eşkıya sürüsünden başka bir şey olmadığını iddia ve bunu cihana ilana gayret ettiler. Fakat Anadolu'nun meşru bir mevcudiyet ve kuvvet olduğunu, faaliyetini bütün cihan ve garp devletleri kabul ve tasdik eylediler.

Nafiz Bey'in Tayyaresi

19 NİSAN 1921 **VAKİT**

Tüccardan Erzurumlu Nafiz Bey'in İnönü muzafferiyeti münasebetiyle mubayaa ederek orduya teberru ve ihda ettiği tayyare Nisan'ın 9. Günü Bolu'ya gelmiş ve ahalinin alkışları arasında semt-i maksuduna müteveccihen hareket etmiştir. Himmetli Bolulular bu münasebetle de Hilal-i Ahmere mühim teberruatta bulunmuşlardır.

İki Türk Sanatkarı

19 NİSAN 1921 **VAKİT**

İki haftaya kadar İstanbul iki Türk sanatkarı ile karşılaşacak. 11 Yaşında piyanist Ferhunde Hanım ile 10 yaşındaki kardeşi Necdet Bey Galatasaray Sultanisi salonunda garp musiki üstatlarının en ağır parçalarını çalacaklardır.

Pek yakında dünyanın en büyük artistleri arasına karışmak istidadını daha şimdiden gösteren bu iki Türk yavrusunun kabiliyet-i harikuladesi Veliaht-ı saltanat hazretleri tarafından himayelerine alınmışlardır. Bu müsamerede hanımlar için 15 ve erkekler için 400 bilet tab edilmiştir.

Anadolu Anaları

20 NİSAN 1921 **İKDAM**

Savcı Bey, Gündüz Bey kasabaları ve civar karye hanımları son İnönü Meydan Muharebesine iştirak etmişlerdir. Bu hanımlardan üçü şehit, yedisi mecruh olmuşlardır. Türk böyle analardan doğmasaydı elbette sit-i celadeti bütün dünyaya yayılamazdı.

Büyük Millet Meclisinin Hararetli Bir Celsesi: 23 Nisan Milli Bayram

24 NİSAN 1921 **YENİ GÜN**

Büyük Millet Meclisinde müttefikan ve alkışlarla kabul edilen kanun 23 Nisan'ı milli bayram addetmiştir.

Dün Büyük Millet Meclisi, tam bir senelik mesai-i vatanperveranesinden sonra ikinci senenin ilk tarihi içtimaını Reis Vekili Hasan Fehmi Efendi'nin riyaseti altında akdedildi. Zapt-ı sabıkın kıraat ve kabulünden sonra tarihimizde mühim bir safha-i inkılabın başlangıcına mebde olan ve Büyük Millet Meclisi'nin ilk içtimaına tesadüf eden 23 Nisan tarihinin id-i milli ad olunması için Refik Şevket Bey'le diğer bir mebu-

sun layiha-i kanunileri okunduğunu söyledi. Refik Şevket Bey söz alarak ulvi ve mübarek bir tarih-i milliye mebde olan büyük mübecceli hatıra-i millette ilelebet yaşatmak için teklifin hemen kabul edilmesini teklif etti. Bu teklifin müstaceliyet kararıyla kabul olunarak heyet-i umumiyesi hakkında müzakere cereyan etmeden ilk maddesi okundu.

İtalyan Nokta-i Nazarı Türkiye'yi Müdafaadır

25 NİSAN 1921 **İKDAM**

Atina 23- Roma'da Meclis-i Nuzzar suret-i hususiyede inikat etmiş ve İtalya'nın menfaati nokta-i nazarından Anadolu'daki vaziyet ile meşgul olmuştur. Bu içtima esnasında Denizli veyahut Meğri'den (Fethiye'den) başlamak üzere Anadolu dahiline doğru bir şimendifer hattının inşasını da mevzubahis eylemiştir.

İzvestiya'nın Makalesi

28 NİSAN 1921 **YENİ GÜN**

2 Mart 1921 tarihli *İzvestiya* gazetesi başmakalesinin hülasasıdır:

İzvestiya gazetesi "İki Konferans" unvanlı başmakalesinde Moskova ve Londra Konferanslarını mukayese ediyor. Moskova Konferansı münasebetiyle Mustafa Kemal Paşa Hükümeti hakkında malumat vererek bu hükümetin Türkiye'nin hakiki hükümeti olduğu ve İstanbul kabinesinin emperyalistlerin bir oyuncağından ibaret bulunduğu halde Anadolu Hükümetinin köylülere istinat eylediği ve emperyalizme karşı harp ettiğini kaydediyor. Yusuf Kemal Bey konferansı küşadı günü her iki milletin bu itilâfa doğru gayrı kabil-i ictinab bir surette gitmekte bulunduğunu beyan ederken pek doğru söylemiştir.

Moskova Konferansı açılmadan bir iki gün evvel Londra'da Şark işleri için diğer bir konferans açılmıştır. Orada dahi Ankara delegeleri büyük kapitalist devletler murahhaslarıyla müzakerede bulunuyorlar. Emperyalist nasırlar Şark'ı halletmeye çalışıyorlar.

İhtilalci Türkiye kuvvetleri tamamen tekamül etmeden evvel emperyalist devletler Türkiye'yi Yunan ordusu vasıtasıyla ezmeye çalışıyorlardı. Yunan Türkiye'den birçok yerler aldı. Brest-Litovsk Muahedesine benzeyen Sevr Muahedesi de nazariyatta bu hayırsızlığı tespit eyliyordu.

Fakat Mustafa Kemal, Yunan toplarına lazım gelen cevabı vermiştir. İtilaf Devletleri şöyle bir siyaset takibine başlamışlardır: Mustafa Kemal'e müsaidatta bulunmak, Yunan ihtirasatını tadil eylemek, Türkiye – Rusya ittifakına mani olmak ve Mustafa Kemal'i mümkün olursa Rusya aleyhine kullanmak. Fakat bu boştu. Zira Türkiye meselesi halli kabil olmayan meselelerdendir. Bunun da sebebi zahirdir. Çünkü kapitalist taraf yağma etmek istiyor. Yağma edilen nasıl olur da onlarla anlaşabilir? Aralarında konuşulacak lisan silah lisanıdır. Evvelce Düvel- Muazzamanın hepsi birden Türkiye'yi yemek istiyorlardı. Binaenaleyh ona harp açarlardı ve aralarındaki rekabetten dolayı bir şey yapamazlardı. Şimdi yine eski rekabet vardır. İngiltere'ye karşı Almanya'nın mevkiini Fransa işgal etmektedir. Fakat arada yeni bir amil de Türk milletinin uyanmış olması ve Yusuf Kemal Bey'in dediği gibi istiklal-i iktisadiyi takdir eylemiş bulunmasıdır. Fakat emperyalistler Türkiye üzerindeki hakimiyet-i iktisadiyelerinden bittabi sarf-ı nazar etmek istemeyeceklerdir. Ve bu suretle de Türkiye'nin istiklali mevcut olamayacağını Türkler pek iyi anladılar. Hatta bazı Kemalist rüesası emperyalist devletlerle itilafa girse bile Türk milleti onların aleyhine kıyam eder. Dünya inkılabı Avrupa da proletaryanın burjuvaziye karşı kıyamı ve Şarkta ise zalimlere karşı milletlerin kıyamı şeklinde devam etmektedir. Bütün bu mücadelatta i'tisâf görenlerin istinat ettikleri yegane kuvvet Sovyet Rusya'sıdır. Türkiye de oraya tevcih-i nazar eylemektedir.

Şirket-i Hayriye- Amele İhtilafı

29 NİSAN 1921 **İKDAM**

Şirket-i Hayriye malum olduğu üzere amele mutalebini kabul eyledikten sonra 72 kişiyi vazifelerinden çıkarmış ve amele de bilmukabele 48 saate kadar arkadaşları vazifelerine kabul edilmediği takdirde grev ilan edeceklerini bildirmişler ve aynı zamanda Ticaret Nezareti ile polis müdüriyetine bir protesto vermişlerdi. Bu hususta Ticaret Nezareti'nde iki günden beri icra edilen müzakerat henüz bir neticeye iktiran edememiştir.

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Beyanatı

30 NİSAN 1921 **İKDAM**

Kuva-yı Milliyenin teşekkülünün sene-i devriyesi münasebetiyle Kemal Paşa, Meclis-i Milli binasının balkonundan bir nutuk irad etmiş ve bu nutkunda son vakayi-i harbiye ile ahvalin tamamen değiştiğini ve Türkiye'nin artık İzmir ve Trakya için müzakerata girişmeyeceğini söylemiştir.

Mustafa Kemal Paşa müteakiben demiştir ki: Eğer Yunanlılar hakikaten sulh arzu ediyorlarsa İzmir ve Trakya'dan çıkmalıdır. Biz bunu şimdiye kadar hakkımıza güvenerek ve adalete istinat ederek talep ediyorduk. Bundan sonra galibiyet hakkıyla talep edeceğiz.

1 Mayıs Günü Amele Bayramı

30 NİSAN 1921 **İKDAM**

1 Mayıs'a müsadif Pazar günü Amele Bayramı olması münasebetiyle bir kısım tramvay amelesinin çalışmayacağı haber alınmıştır.

İstanbul Sözleşmesi, Hayat Hakkı ve *Müsâvât-ı Tamme* (Tam Eşitlik)

TÜRKİYE KADIN HAREKETİ, İSTANBUL SÖZLEŞMESİ'NİN HAZIRLANMA VE İMZA SÜRECİNDE, KADINLARA FİİLİYATTA KAPALI PARLAMENTOLARA İNAT, DOLAYLI ANCAK EN DEMOKRATİK YASAMA FAALİYETİNİ GERÇEKLEŞTİRDİ; MOTİVASYONUNU DA DEVLETİN GÖRMEZDEN GELDİĞİ ŞİDDETE KARŞI HAYAT HAKKI ARAYIŞI OLUŞTURDU.

TUBA DEMİRCİ

Selanik Beyaz Kule yazlık tiyatrosundaki kadın buluşmasında Müslüman bir kadın konuşmacı Avrupalı ve Türk kadınlara kadın hakları konusunda konferans veriyor, 1909

İnsanlık yirminci yüzyılın ilk yarısında iki dünya savaşı yaşadı, ancak İkinci Dünya Savaşı'nın tahribatı halklar ve yönetimlerin hafızasında derin izler bıraktı. Bu savaş gelişmiş istihbarat-propaganda, demografi ve savaş teknikleriyle sivilleri şiddetin hedefine koyduğundan, savaş sonunda ulusal-uluslararası güvenlik ilişkisini ve barışı, cephe ardındaki çoğunluk siviller ve kırılgan gruplar açısından düşünmek zorunluydu ve BM böylelikle kurulmuştu (1945). Türkiye'nin de kurucularından olduğu BM, insan haklarıyla sosyal adaleti ilişkilendiren, ereği "insan güvenliği" olan bir anlayışın kurumlaşmasıydı.

BM insan haklarının ancak sosyal adalet, barış, güvenlik ve sürdürülebilir kalkınmayla sağlanabileceğini 1948'de İnsan Hakları Evrensel Bildirisiyle deklare ettiğinde, bölgesel örgütlerle yerel bağlamlarda insan haklarını, ağırlıklı olarak kadınlar ve onlara bağımlı nüfusun oluşturduğu sivillerin refahına odaklanan, insani kriz meydana getirmesi artık sorgulanmayan savaş ve çatışmaları önlemek üzere bir sözleşmeler sistemi kurmuştu. Yine Türkiye'nin de kurucularından olduğu Avrupa Konseyi (1949), bağlayıcı insan hakları normları ve AİHM gibi denetim mekanizmalarıyla, demokrasi ve hukukun üstünlüğünü 47 üye devlet ve bu devletlerdeki topluluklarda yerleştirmeye çalışan bir örgüt olarak tasarlanmıştı. BM'nin özü artık "demokratik" güvenlikti; bu da on temel insan hakları sözleşmesiyle işler kılınmıştı. Söz konusu belgelerden biri 1979 tarihli, CEDAW olarak bilinen "Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi"dir.

BM'nin kapsamını malûmatfuruşluktan anlatmıyorum; BM yapılanması ve CEDAW'a, oradan İstanbul Sözleşmesi'ne uzanan yolun kadın emeğiyle kurulduğunu anlatmak istiyorum. BM'nin kuruluş sözleşmesi yapılırken, uluslararası kadın örgütleri de sürece müdahildi. BM ana sözleşmesine "Erkeklerle kadınların hak eşitliğine olan inanç" ve "BM kadın ve erkeklerin ana ve yardımcı organlara herhangi bir sıfatla ve eşit koşullarda katılmasını hiçbir biçimde kısıtlamayacaktır" ifadelerini ekletenler, kadınlardı. 1946'da BM içinde kadınlara özgü bir birim talebi üzerine, İnsan Hakları Komisyonuna bağlı kadının statüsüyle ilgili bir alt komisyon önerilmiş, ancak kadın örgütleri ve kadın temsilcilerin dünya kadınları için mücadele edecek bir yapının "alt komisyon" olamayacağı ısrarı, salt kadınların sorunlarına odaklı bir birimin kurulmasını sağlamıştı. Bu çabalarla Kadının Statüsü Komisyonu BM ana bileşenlerinden biri haline gelerek, BM düzeyinde kadın-erkek eşitliği açısından tarihi bir ilerleme sağlanmış, uluslararası ölçekte kadın politikalarını belirleyecek bir yapı, kadınların mücadelesiyle oluşturulmuştu. Bu, BM'nin kadın vurgusuyla kadın haklarını devletler açısından bir yükümlülüğe dönüştürmesi, devletlerinse bu yükümlülüklere itiraz ve kulak asmama sürecinin başlangıcıydı.

Dünya kadınlarının anayasası dediğimiz, Türkiye'nin 1985'de imzaladığı CEDAW gibi doğrudan kadınlara yönelik ayrımcılıklarla mücadeleyi amaçlayan bir metinde, bölge-gelişmişlik-din-kültür- etnik grup istisnası olmaksızın her yerde görülen ve kadınları en olumsuz biçimlerde etkileyen şiddete ilişkin herhangi bir madde 1990'lara değin yoktu. CEDAW'ın mimarı 70'li yılların güçlü feminist hareketiyse de, uluslararası toplum ve tekil olarak ülkeler kadına yönelik erkek şiddetini "kişisel" yahut özel alana ait bir mesele olarak görmüş, şiddeti uluslararası bir sözleşmenin maddesi haline getirmeye direnmişti. Kadına yönelik erkek şiddetinin özel ya da kamusal bağlamlarda yaşanan gayet siyasi bir mesele olduğu ve siyasi yaptırımları olacak hukuki sözleşmelerle, siyasi yollardan çözümlenebileceği feminist hareketin amentüsü olsa da, en kapsamlı ve net şiddet tanımıyla kadınlar, çocuklar, LGBTİ+ gruplar, yaşlılar ve erkekler de dâhil kırılgan gruplar için uluslararası bağlayıcılıktaki en sistematik mekanizma 2011 yılında imzaya açılan, 2014'te yürürlüğe giren

İstanbul Sözleşmesi'dir. Konsey üyesi 47 ülke için tasarlanmışsa da, sözleşme Meksika'dan Tunus ve Kazakistan'a pek çok ülkenin bugün dâhil olmayı beklediği, erkek şiddetini engellemeye yönelik uluslararası tek anlaşmadır. Dünyada salgına dönüşen ve Covid-19'la devleşen kadınkırımını –uygulanırsa -engelleyecek, uluslararası toplumun kadın paydaşlarının, enternasyonal-yerel feminist ağların ve kadın emeğinin ürünüdür. Sözleşme, erkek egemenliği pekişsin diye "aile dostu" olup, toplumsal cinsiyet eşitliği hilafında "fıtrat" hatırlatması yapan; pek çok ülkede yükselen, aslında neoliberalizmin erkeklikte yarattığı meşruiyet krizlerinin hesabını kadınlar ve kırılgan gruplarla, iktidar arzusunda olmayıp siyasi-toplumsal dönüşüm ve eşitlikçi bir yaşam tasavvurundaki feminizme kesen buyurgan erkek siyasilerin lütfu değildir!

İstanbul Sözleşmesi, kabaca 300 yıllık siyasi ve felsefi bir uğraş olan feminizmin en önemli kazanımlarındandır. Sözleşmenin çatısı, Christine de Pisan, Olympe de Gouge ve Mary Wollstonecraft gibi kadim öncüler, "yerli/milli" örneklerden gidersek Fatma Aliye, Halide Edip ve Nuriye Ulviye'yle, talihsizlikleri tarihsizlikleriyle katmerlenmiş milyonlarca kadının yaşadıkları hayata itirazlarından alınan ilham ve güçle çakıldı.

Evde aldığı eğitimle birkaç dilde çeviri yapabilen, Batılı hemcinsleriyle oryantalist İslam algısı, şeyhülislamla erkek çokeşliliği hakkında basın tartışmalarına giren, mamafih babasının seçtiği erkekle, eğitimini bırakıp istemeden evlenen Fatma Aliye, evlilik hakkında kadınlara uyarıların ve hayat hakkı arayışının ilk örneklerini sunar. Eşinin kitap, özellikle roman okumasını yasakladığı; eşi gibi erkek kardeşinin de yazmasından hicap duyduğu, ağır bir psikolojik şiddet mağdurudur Fatma Aliye. Romanları kemik kırmadığından "yok" sayılan, fakat erkeğe "mübah" psikolojik şiddeti anlatır. Romancı Halide Edip'in ilk evliliğindeki çokeşlilik açmazı ve boşanması da, erkek cinselliği ve "kadın fıtratına" karşı, bugün yeni orta sınıfların uydu kent ve rezidanslarda imam nikâhlı ikinci ve üçüncü eşlerle süregiden aile hallerine karşı yükselen itiraza özdeş bir hayat hakkı arayışıdır.

1970'lerden günümüze onlarca örgütü ayakta tutan; 1986/1987'de sokağa çıkarak devlete "CEDAW'ı uygula", "dayağa son" diyen; 1997'de Ailenin Korunmasına İlişkin Kanun'un ve AKP'nin açık bir gönülsüzlükle uyguladığı Medeni Kanun'un beyin takımı da tüm bileşenleriyle Türkiye kadın hareketidir. 2004-2005 tarihli TCK değişiklikleri, TCK Kadın Platformu'na evrilen kadın hareketinin eseridir; töre/namus cinayetlerindeki ceza indirimlerini engelleyen; evlilik içi tecavüzü suç saydıran; tecavüzcülerin/cinsel istismarcıların kurbanlarıyla evlendiklerinde aldıkları ceza indirimini kaldırtan da kadınlardır, ilgili kanun maddelerini şerhle imzalayan yahut güncelleme fırsatı kollayan erkek parlamenterler değil.

Fatma Aliye

On üç yaşında çok yaşlı bir bürokratla zorla evlendirilen Nuriye Ulviye'nin, Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti ve neşriyatı *Kadınlar Dünyası*'nda feministim diyebilmesi ve feminizmi anlatabilmesi, istismara uğramış olmasıyla da ilgilidir. Kadın örgütleri ve feminist hukukçular sayesinde "ehven" TCK'daki cinsel istismar tanımının, rıza yaşı üzerindeki alicengiz oyunları ve "erken evlilik mağdurları" gerekçe gösterilerek delinmesi, Nuriye Ulviye ve çağdaşlarının maruz kaldığı istismarcı geleneğin devamıdır. MEB'in 2009'dan bugüne yönetmelik değişiklikleriyle, kızların eğitimde kalmasına yönelik uygulamaları baltalamasına direniş ve İstanbul Sözleşmesini savunma kararlılığı, geçmişin neticelenmemiş, "yerli ve milli" hayat hakkı arayışlarından esinleniyor.

Nuriye Ulviye

Şer'iyye Sicilleri "altın aileyi" değil, darp, kötü muamele, mal gaspı ve cinsel istismara ilişkin hapis, kürek ve tazminat cezaları ve boşanmaları anlatır. Kanuni'nin kardeşi Şah Sultan, vezir kocasının bir fahişeye biçtiği cinsel işkence-sakatlama cezasına itirazı yüzünden şiddet görerek boşanmıştır. Cihan Harbi sonları ve Kurtuluş Savaşı'nda askeri mahkemeler ve İstiklal Mahkemeleri'nde ek kararnamelerle, cepheye dönmüş gündelik hayatlarında mal ve bedenlerine tasallut eden işgalci- komşu-asker kaçağı türlü erkekle boğuşan kadın ve çocuklara ilişkin yüzlerce dava görülmüştür.

Sözleşmenin erkek şiddetini somut ve kapsamlı şekilde tanımlamasına, bu şiddeti aileden silahlı çatışma bağlamlarına değin engelleyecek yöntem/yaptırımlarına işaretle uygulanmasına baş koyan Türkiye kadın hareketi, kadınlara fiiliyatta kapalı parlamentolara inat dolaylı, ancak en demokratik yasama faaliyetini gerçekleştirdi; motivasyonunu da devletin görmezden geldiği şiddete karşı hayat hakkı arayışı oluşturdu. İstanbul Sözleşmesinin hazırlık ve imza sürecine zamanını ve emeğini koyan Prof. Feride Acar ve Prof. Yakın Ertürk, CHP vekili Gülsün Bilgehan ve AKP vekili Nursuna Memecan; sözleşmeyi Türkiye adına imzalayan Ahmet Davutoğlu; erkek şiddetiyle layığıyla mücadele edebilecek olmasından mütevellit bir başka nefret objesi 6284 No.lu yasayı çıkaran hükümetin bakanı Fatma Şahin; sözleşmeyle 6284'ü sahiplenen ve kamuoyuna anlatan herkes bu memleketin evladıdır, "yerli ve "millidir", katkıları dünya kadınlarının onurudur.

Osmanlı kadınları, kadınsız inkılaplardan II. Meşrutiyete hakk-ı hayat itirazı yaptığında, kuşkusuz Arapça ifadenin dilde hayat hakkı olarak sadeleşmesini değil, kendilerini var edebilecekleri bir değişimi kast ediyor, kaderlerinin tıpkı Nahide Opuz'unki gibi devletin kaderiyle kesişeceği bir zamanın uyarısını yapıyorlardı. Hakk-ı hayat ve *müsâvât-ı tamme* arayışı bitmedi, sürüyor, sürecek.

HAZIRLAYAN: **BAŞAK EMİR**

KADINLAR VARDIR, KADINLAR TARİHTE VE HER YERDE...

Toplum olarak çarpıcı bir ay geçirdik. Vakfımız etkinlikleri de önemli dönüm noktalarından geçtiğimiz bu ay içerisinde gündemi daha iyi anlayabileceğimiz içeriklerle sizlerin yanındaydı.

Tarih Vakfı ile Bursa Nilüfer Belediyesi ortaklığında düzenlenen Tarih Buluşmaları uzaktan erişim ile Dr. Özgün Akduran ve Dr. Sedef Erkmen'in katılımıyla "Kadın Hareketi ve Toplumsal Mücadeleler" başlıklı sunumlarıyla 2 Mart 2021 Salı günü Nilüfer Sanat Youtube hesabından online gerçekleşti.

MODERN TÜRKİYE'DE SİYASİ DÜŞÜNCE
online panel
Feminizm Cildi Üzerinden Osmanlı KADIN TARİHİNE Yeniden Bakmak
13 Mart 2021, Cumartesi
16.30 –18.30
Moderatör:
Nurşen Gürboğa
Katılımcılar:
Feryal Saygılıgil, Nacide Berber, Emine Hızır, Başak Tuğ, Zeynep Kutluata, Sevdagül Kasap, Yaprak Zihnioğlu, Efi Kanner, Ebru Aykut
TARİH VAKFI

8 Mart Dünya Kadınlar Günü Özel etkinliğimiz ise 13 Mart 2021 Cumartesi günü uzaktan erişimle, online olarak gerçekleşti. Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce kitap serisinin Feminizm Cildi Üzerinden "Osmanlı Kadın Tarihine Yeniden Bakmak" adıyla Tarih Vakfı Youtube kanalımızdan canlı yayınlanan programımızda Feryal Saygılıgil, Nacide Berber, Emine Hızır, Başak Tuğ, Zeynep Kutluata, Sevdagül Kasap, Yaprak Zihnioğlu, Efi Kanner, Ebru Aykut katılımcı olarak yer aldılar. Programın moderatörlüğünü Yönetim Kurulu üyemiz Nurşen Gürboğa üstlendi. Etkinliğimize YouTube kanalımız üzerinden erişim sağlayabilirsiniz.

TARİH VAKFI
TARİH KONUŞMALARI XIII.
Türkiye'de Feminizmin Tarihine Bakmak

Aksu Bora
Moderatör
Prof. Dr. Serap Suğur
25 Mart Perşembe | 19.00
TEPEBAŞI BELEDİYESİ
ücretsiz

Tarih Vakfı ile Eskişehir Tepebaşı Belediyesi ortaklığında düzenlenen Tarih Konuşmaları da yine benzer gündemle Prof. Dr. Serap Suğur moderatörlüğünde ve Aksu Bora'nın katılımıyla "Türkiye'de Feminizmin Tarihine Bakmak" başlığıyla 25 Mart'ta uzaktan erişim ile gerçekleşti. Etkinliğimiz aynı zamanda Eskişehir Tepebaşı Belediyesi'nin Youtube kanalından canlı olarak da yayınlandı.

Online Seminer
TÜRKİYE'DE FUTBOL TARİHİNE BAKIŞLAR
Tanıl Bora
9-30 MART 2021 | 19:30-21:00
HER SALI
KATILIM ÜCRETLİDİR
KATILIM BELGESİ VERİLECEKTİR
Futbolun Türkiye'ye Girişi
9 Mart Salı, 19.30-21:00
Erken Cumhuriyet Döneminde Futbol
16 Mart Salı, 19.30-21:00
Millî Lig ve Sonrası
23 Mart Salı, 19.30-21:00
"Endüstrileşme" Çığırı
30 Mart Salı, 19:30-21:00
TARİH VAKFI

Bu ay içerisinde gerçekleşen bir diğer ilgi çekici etkinliğimiz ise Tanıl Bora'nın gönüllü emeğiyle düzenlenen Türkiye'de Futbol Tarihine Bakışlar ücretli online semineri oldu. 9 Mart'ta başlayarak dört haftaya yayılan bu altı saatlik seminerde, Futbol tarihinin vakaları ve mitleri, ulus-devlet inşasının, milliyetçiliğin, modernleşmenin, kentleşmenin, toplumsal ve kültürel çatışmaların kuytu köşelerine ışık tutarak toplumsal tarihimiz üzerinden katılımcılarımıza aktarıldı.

Vakfımız aynı zamanda Tarih Vakfı Yurt Yayınları'nın tarihe kadınların gözünden bakan kitaplarında %40 indirim uygulandığı bir hafta süren 8 Mart Dünya Kadınlar Günü kampanyası düzenledi. Bir diğer kitap kampanyamız ise Tıp Bayramı'na özel bir hafta sürecek Tıp Tarihi kitaplarımızda uyguladığımız kampanyamız oldu.

Toplumsal Tarih Dergimiz artık instagram'da ve Toplumsal.Tarih hesap adıyla bizi instagramdan da takip edebilirsiniz. Vakfımızı ise artık Linkedin üzerinden de takip edebilirsiniz.

50. Yılında 12 Mart'ı Hatırlamak

DOSYA EDİTÖRÜ: ELÇİN MACAR

12 Mart 1971 Muhtırası ardından operasyon yapan askerler
Cengiz Kahraman arşivi

50. yılını doldurduğumuz 12 Mart muhtırası ve 12 Mart rejimi, birçok açıdan Türk siyasi hayatında bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemdeki anayasal değişikliklerle özgürlükler daraltılacak, DGM'ler kurulacak, TRT'nin özerkliği budanacak, MGK'nın yetkileri genişletilecek, Yüksek Askeri Şûra gibi yeni vesayet kurumları oluşturulacaktır. Böylece 12 Eylül'ün yolunun taşları döşenecektir.

ABD'ye rağmen hareket edebilecek olan ordu mensupları tasfiye edilecek, Türkiye'nin ilk NATO subayı olmakla övünen Turgut Sunalp 1972'de orgeneral rütbesi alacak, böylece NATO konsepti anlayışı TSK'nın zirvesine ulaşacaktır.

Sol'a karşı mücadelede yeni bir aşamaya geçilecek, bu iş NATO üyeliği sonrası birçok ülkede oluşturulan yapılar için "özel harp" eğitiminden geçirilenlere teslim edilecektir. Bu da "özel harp"in talimnamelerinde anlatıldığı üzere, iç düşman ile mücadelenin gereğidir. Ordunun kendi vatandaşına karşı kullanılması, "asayiş" dışında, yeni bir olgudur.

12 Mart muhtırasının doğrudan muhatabı olan ama değilmiş gibi yapan hatta uygulamalarını destekleyen Demirel ile "ortanın solundaki" İnönü'nün bu dönemdeki birlikteliği, bu tarihten sonra Ecevit'in olduğu kadar sahici bir sol parti olma yolunda CHP'nin de önünü açacaktır.

Elinizdeki dosyada 12 Mart çeşitli veçheleri ile ele alınıyor.

Ertuğrul Kürkçü; yazısında, mülk sahibi sınıflar bloğundaki krize, Gladio-MHP ilişkisine dikkat çekerken, 12 Mart rejimi öncesinde ve sırasında Türkiye'de ordunun "durumdan vazife çıkartma"sını gerektirecek hiçbir gerçek savunma ve güvenlik krizinin olmadığını söylüyor.

Fahri Aral; 15-16 Haziran'a dikkat çektiği yazısında, "12 Mart'la 12 Eylül'ün mirasını başka yerde aramaya gerek var mı" diye sorarak, bu mirasın bugünkü "sivil" iktidarca yaşatıldığını belirtiyor.

Zafer Üskül; birçok sivil toplum örgütünün ve Sol'un muhtırayı desteklediğini, gereken reformların yapılmaması üzerine iktidara gelen Ordu'nun kendisinin de böyle bir reforma kalkışmadığını, özellikle anayasa değişiklikleri ile büyük sermeyenin memnun edildiğini, böylece faturanın Sol'a ve özgür düşünen insanlara kesildiğini hatırlatıyor.

Baskın Oran; Mümtaz Soysal ve Sevgi Soysal'ın yanı sıra Mülkiye ile ilgili hatıralarını aktardığı yazısında, alt kademeleri yatıştırmak için Ordu'nun reformcu göründüğünü, oysa ki, 12 Mart rejiminin, "dokuz yıl sonraki korkunç 12 Eylül 1980 darbesiyle kurulacak faşist rejimin tam bir kostümlü provası" olduğunu yazıyor.

Çimen Günay Erkol: 12 Mart'a bugüne kadar esas itibariyle biyografi, otobiyografi, anı, sözlü tarih çerçevesinde yaklaşıldığını, oysa kurmaca edebiyata da şans vermek gerektiğini, 12 Mart romanlarında 12 Mart döneminin yanı sıra aslında militarizmin ve erkekliğin de sorgulandığını hatırlatarak, Melih Cevdet Anday, Adalet Ağaoğlu, Erdal Öz ve Çetin Altan gibi isimlere dikkat çekiyor.

Elçin Macar; "kontrgerilla" kavramını ilk kez Talat Turhan'ın Bomba Davası'nda yargılanırken kullandığını ve bir daha ömrünü bu kavram/örgütü deşifre etmeye adadığını hatırlattıktan sonra, bu tartışmanın 70'li yıllardaki izini sürüyor, 90'lı yıllarda ise Gladio, Susurluk, şeklinde yeniden karşımıza çıktığını belirtiyor.

12 Mart: Karşı-Devrime “*Gladio*” Aşısı

ERTUĞRUL KÜRKÇÜ

12 MART'I DEVRİM VE KARŞI DEVRİM CEPHESİ OLARAK İKİLİ BİR AYRIM İÇİNDEN ELE ALAN YAZI, GEREK DEVRİM GEREKSE DE KARŞI-DEVRİM CEPHESİ AÇISINDAN DÖNEMİN GENEL BİR PANORAMASINI ÇİZDİKTEN SONRA, BU KARŞI-DEVRİM CEPHESİNİ ULUS-DEVLETİN KURUCU TEMELLERİNE DE İNEREK, GEREK BUGÜNDEN GERİYE BAKARAK GEREKSE DE TARİHSEL SÜREKLİLİĞİ İÇİNDE İNCELİYOR.

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin 12 Mart 1971'de Süleyman Demirel hükümetini yönetime el koymakla tehdit ederek devirmesinin üzerinden yarım yüzyıl geçti, ama başka bir vesileyle söylediklerimi tekrar edersem 12 Mart'ın devrimci harekete karşı işlediği suçların ve yol açtığı kayıpların “içimizde yarattığı acı hala geçmedi. Ve geçmez de. Tıpkı yüzünüzdeki bıçak yarası gibi...”[1]

OLAĞANÜSTÜ REJİMİN İNSANİ MALİYETİ

12 Mart 1971'de açılan olağanüstü rejim dönemi 33 ay sonra CHP'nin yüzde 33 oyla birinci parti olduğu 14 Ekim 1973 genel seçimleriyle kapandı. 26 Nisan 1971'de 11 ilde ilan edilen sıkıyönetim 26 Eylül 1973'te kaldırıldığında sıkıyönetim mahkemelerinde 1.584 kişi mahkûm edilmişti, en az iki bin kişinin yargılaması sürüyor ya da yargılanmayı bekliyorlardı.”[2] Aralarında Dev-Genç'in de olduğu 404 dernek sıkıyönetim komutanlıkları tarafından, Türkiye İşçi Partisi (TİP) Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatılmıştı.

Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan idam edilmişler; aralarında Sinan Cemgil'in de olduğu üç devrimci Nurhak'ta, İbrahim Öztaş İzmir'de, Hüseyin Cevahir ve Ulaş Bardakçı İstanbul'da, aralarında Mahir Çayan, Cihan Alptekin ve Ömer Ayna'nın da bulunduğu 10 devrimci Kızıldere'de, Ali Haydar Yıldız Tunceli'de silahlı çatışmalarda, İbrahim Kaypakkaya Diyarbakır'da ve Nurettin Öztürk Ankara'da işkencede öldürülmüşlerdi.

İdam ve müebbet hapse mahkûm edilenler dışında kalanlar 1974'te 1803 sayılı “Genel Af” yasasıyla serbest bırakıldılar. Cezaları bütün sonuçlarıyla birlikte ortadan kaldırıldı. Af, insanlık suçu işlemiş rejim görevlilerini, işkenceci ve katilleri de kapsıyordu. Yeni Başbakan Bülent Ecevit bunu “geçmişe sünger çekmek” olarak özetleyecekti.

DEVLETİN SİVİL TOPLUMU FETHİ

Ordunun partiler üstü “teknokratlar kabinesi”ne başbakan tayin ettiği Nihat Erim 2 Mayıs'ta, 1961 Anayasasının özgürlükçü hükümlerinin “Türkiye'nin kaldırması mümkün olmayan bir lüks”[3] haline geldiğini ilan etmişti. TBMM üyeleri, en başta Demirel'in Adalet Partisi (AP) milletvekilleri, elbirliğiyle ordu-

Yaşar Kemal gençlerle, Türkiye İşçi Partisi Genel Kurulu, Malatya, 22 Kasım 1966

nun siparişlerini yerine getirmeye başladılar: Üniversite özerkliği daraltıldı. TRT'nin özerkliği kaldırıldı. Bakanlar kuruluna kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi verildi. Milli Güvenlik Kurulu'nun (MGK) yetkileri genişletildi. Kamu çalışanlarının sendika kurma hakkı kaldırıldı. Askeri Yüksek İdare Mahkemesi ve asker üyenin de yer aldığı, "devlete karşı suçlar"a bakacak "Devlet Güvenlik Mahkemeleri" (DGM) kuruldu.

Sıkıyönetim yasakları, siyasal alanı dev bir arenaya dönüştürdü. 1965-71 arasında toplumsal ve demokratik hakları için açık sınıf mücadelelerinin tarafı olan 36 milyon yurttaş artık izleyiciydi. Endişe ve heyecan içinde demokrasi ile diktatörlük, devrim ile karşı devrim arasında süregiden hesaplaşmanın sonucunu bekliyorlardı. "Muhtıra"nın birinci yılı dolmadan Türkiye, demokrasi ve çoğulculuk yönelişinden uzaklaştırılmış, "milli güvenlik devleti"nin karanlık dehlizlerine sürüklenmeye başlamıştı. 1968'den beri gürül gürül akan enerjik gençlik hareketi, işçilerin kararlı mücadeleleri ve köylülerin inatçı direnişleri apansız kriminalize edilmiş; canlı entelektüel yaşam süngülerin ucunda dilsizleşivermişti. İktidar yürütmenin elinde toplanırken ordu da on yıl aradan sonra yeniden yürütmenin tepesine tırmanıyor, hakim mevzileri işgal ediyordu.

1973'te sıkıyönetim kaldırıldığında kışlasına dönen ordunun gözü arkada değildi. Rejimin kilidi orduya teslim edilmiş; devletin baskı aygıtı orantısız bir güçle siyaset ve hukuk üzerinde vesayete kavuşmuş ve toplumsal alanı sımsıkı kuşatmıştı.

TARTIŞMA

Sivil toplumun bu ölçüde devlet vesayeti altına düşmesine varan olaylar zincirini harekete geçiren bu dramatik değişikliğin nedenleri o gün bugündür, her yeni darbeyle birlikte yeniden sorgulanıyor. Tartışma hem içeride hem dışarıda zaman zaman mazlumla zalimin, devlet ile devrimin yer değiştirdiği oynak bir 12 Mart tablosu üzerinde sürüp gidiyor.

"12 Mart rejimi" kavramını siyaset sözlüğüne katan, dönemin merkez-sol *Milliyet* gazetesi köşe yazarı Ali Gevgilili'nin, çatışmanın iki ucunu da acımasızca eleştiren, 12 Mart'a ön gelen sürecin derinde yatan nedenlerindense, yüzeydeki şiddete odaklanmanın yol açabileceği yanılsamalar bakımından "parlak" bir örnek oluşturan çözümlemeleri üzerinde durmaya değer. Gevgilili'ye göre, "12 Mart'ın giderek trajik bir 12 Mart Rejimi'ne dönüşümünün perde arkasında, tartışmasız var olan bütün dışsal dinamiklerin yanında, bir de özel ve özgül olarak Türkiye'nin resmi ideolojisiyle yeni sol uygulamalar arasında sıkışıp kalan bir küçük burjuvalar kuşağının umut, bilgisizlik, acı ve çilesi de vardır."[4]

Gevgilili ordunun bir olağanüstü rejim inşasına kalkışmasını bu "küçük burjuvalar kuşağının" temelsiz özgürlük tutkusuyla giriştiği eylemlerle ilişkilendirirken "Özgürleşme ya da demokratikleşme, en sığ ve yetersiz koşullarda bile varlığını sürdürür. Ancak onlar da her şeyden bağımsız birer olgu değildirler."

Toprak Reformu ve Bağımsızlık Mitingi, Söke, 16 Nisan 1968

diyordu. "Özellikle modern sanayi toplumunun ileri, devrimci, demokratik dünya görüşünü ortaya koyan politik dinamiklerden yoksun kalınan bir siyasal ortamda, sıradan politikanın bunalım batağına saplanmak kaçınılmazdır." ve ekliyordu: "Özgürlük fetişizmi bir başka çıkmaz sokaktır."[5]

Ne var ki, olayların sırası, henüz nüve halindeki gerilla hareketlerinin açığa çıkmasıyla silahlı kuvvetlerin toplumsal mücadeleleri çökertmeye yönelik saldırıları arasında bulunduğu varsayılan korelasyonu doğrulamıyordu ve Gevgilili'nin yorumu aşağıda göreceğimiz gibi bir anakronizmle malûldü. Maddi tarihin 1969-73 arasındaki dört yıl içindeki seyrine bakınca Gevgilili'nin "Modern sanayi toplumunun ileri, devrimci, demokratik dünya görüşünü ortaya koyan politik dinamikler"in işleyişine- bağladığı demokratik dönüşüm beklentisinin biricik elle tutulur dayanağının, 12 büyük sermaye grubunun bir araya gelerek 2 Nisan 1971'de kurdukları Türk Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) olabileceği anlaşılıyor. Ne var ki, 12 Mart'ın 50. yılında da tarih 12 Mart rejiminin geri çekilişinde TÜSİAD'ın "kelebeğin kanat çırpışı" kadar olsun etkide bulunduğuna dair bir emare sunmuyor.

MÜLK SAHİBİ SINIFLAR BLOKUNDA KRİZ

Oysa, süreç geriye, henüz hiçbir gerilla grubunun esamesinin okunmadığı günlere varıldığında ekonomik ve toplumsal düzenin krizinin 1969'da başlamış olduğu görülüyor. Adalet Partisi (AP), Ekim 1969 genel seçimlerinden yüzde 46 oy ve 256 milletvekiliyle çıkmasına karşın tarımdan sanayiye sermaye transferi amacıyla büyük toprak sahiplerine getirdiği yeni vergi yükümlülükleri partiyi çatlatmış, hükümet 1970 bütçesini Meclisten geçirememişti. 27 Mayıs'ta idam edilen Başbakan Menderes'in oğlu Yüksel Menderes ve TBMM Başkanı Ferruh Bozbeyli büyük toprak sahiplerinin sözcülüğünü üstlenerek Demokratik Parti'yi (DP) kurmuş ve Demirel'in "sağın birleştiriciliği" iddiasına son vermişlerdi. İslamcı Prof. Necmettin Erbakan'ın Milli Nizam Partisi (MNP) de müteddeyyin KOBİ sahiplerini kendi yörüngesine çekmeye başlıyordu. 1965 seçimlerinde AP çevresinde kümelenen mülk sahibi sınıflar blokunda kocaman bir yarık açmıştı.

Ocak 1969'daki ODTÜ'yü ziyareti sırasında ABD Büyükelçisi Robert Komer'in arabası devrimci öğrencilerce yakıldı

ABD İLE ANLAŞMAZLIK

Demirel, 1970'lere doğru Washington'dan özerkleşen Ortadoğu politikası yüzünden ABD ile de anlaşmazlığa düşmüştü. ABD'nin haşhaş tarımını sınırlama taleplerine ayak direyişi ve halk arasında ve ordu alt kademelerindeki yaygın Amerikan karşıtlığını kontrol altına alamayışı Demirel'in ABD yönetiminin güvenini yitirmesine yol açınca vergilerden sonra bütçedeki ikinci büyük gelir kalemi olan ABD ekonomik yardımı da kesildi. Demirel kapıya dayanan ekonomik darboğaz karşısında elindeki sınırlı seçeneklerin tümüne yüklenmeye başladı: Avrupa Topluluğu'yla (AT -bugünkü AB'nin önceli-) ekonomik iş birliği hacmini genişletmeye yöneldi. Soğuk Savaşın ortasında Sovyetler Birliği'yle (SSCB) sanayi iş birliğine girişti. SSCB ortaklığıyla İskenderun Demir Çelik İşletmeleri, Aliağa Petrol Rafinerisi ve Seydişehir Alüminyum Tesisi'nin temelleri 1969-1971 arasında atıldı. Vergi gelirlerini ikiye katlamak hedefiyle yeni vergi yasaları çıkartıldı ve ihracat gelirleriyle işçi dövizi girişlerinin maksimizasyonu beklentisiyle TL yüzde 30 devalüe edildi. Önlemler aydınlar, işçiler, küçük üreticiler ve asker, polis ve memurlar da dahil olmak üzere bütün kamu çalışanlarını hep birlikte ayağa kaldırdı.

GLADİO HAREKETE GEÇİYOR

Demirel, 1969'dan başlayarak yükselen muhalefeti bastırma ihtiyacıyla Anayasanın güvencesindeki toplantı ve gösteri özgürlükleri arasına sıkışmıştı. Güvenlik danışmanlarının ve İçişleri Bakanı'nın tavsiyelerine uydu. Doğu despotizminin klasik yöntemine -"iti ite kırdırmak"- sığındı. Alpaslan Türkeş'in Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) örgütleyip eğittiği ultra-faşist sivil çetelerin -"komandolar"- önünü açtı.

"NATO'nun Gizli Orduları: *Gladio* Operasyonu ve Batı Avrupa'da Terörizm"[6] kitabının yazarı Daniele Ganser'e göre, Türkeş NATO'nun antikomünist "perde gerisi" (stay behind) operasyonunun Türkiye'deki başıydı. İtalya Başbakanı Giulio Andreotti'nin 1990'da ifşa ettiğine göre "İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD Merkezi Haberalma Teşkilatı (CIA) ile Britanya Gizli İstihbarat Teşkilatı (MI6 veya SIS) tarafından NATO'nun bir kolu olarak kurulan bir gizli ordu iş başındaydı." Bu ordunun İtalya'daki kod adı "Gladio"ydu.

TÜRKEŞ VE "KOMANDOLAR"I

Ganser, ABD'nin Türkiye'yi NATO'ya sıkıca bağlamak üzere kökleri İkinci Dünya Savaşı öncesine yatan Pantürkist hareketin antikomünist eğilimlerinden yararlanma yoluna gittiğini anlatıyor: "ABD istihbarat stratejisinin Türkiye'nin istihbarat ve savunma yapılarını NATO'nun antikomünist misyonuna entegre etmek için Pantürkizmin rızasına ne kadar ihtiyacı varsa Pantürkist hareketin de Türkiye'nin NATO üyeliğinden avantaj sağlamaya o kadar ihtiyacı vardı."[7]

Ganser'in tespitlerine göre İkinci Dünya Savaşı sırasında Pantürkist genç bir teğmen olan Türkeş antikomünist faaliyetleri sırasında bir Nazi temas unsuru haline gelmişti. Savaş sonrasında Türkiye'yle ABD arasındaki bağlar güçlendikçe, "görev gereği" sık sık iki ülke arasında gidip gelmeye başlamış, 1948'de bir eğitim programı çerçevesinde Pentagon ve CIA ile temasa girmiş ve Türkiye'de perde gerisinde gizli bir antikomünist ordu kurmaya başlamıştı.[8] Türkeş, 1960 darbesi sonrası cunta içindeki iktidar mücadelesini kaybedip ordudan atılmasının ardından MHP'nin başına geçecek; klasik faşist modeldeki gibi o da Duçe ya da Führer'in eşdeğeri olan "Başbuğ" lakabını benimseyecekti.

Gladio'nun muhtemel Sovyet istilası simülasyonlarına göre "NATO komutası altındaki gizli Gladio askerleri güya düşman hatları arkasında [...] perde gerisi şebekeler oluşturacaklardı [...] Ama Washington ve Londra'daki kurmaylara göre gerçek ve yakın tehlike

MHP'nin kuruluşu, CKMP Adana Kongresi, 1969

daha çok Batı Avrupa demokrasilerinde büyük toplumsal desteği olan komünist partiler [ya da Türkiye'deki gibi devrimci hareketlerdi]. Böylece Sovyet istilası diye bir şey olmadığı halde şebeke, sol güçlere karşı kendi özel savaşını yürütüyordu. Gizli ordular giriştikleri terörist saldırıları ya da insan hakları ihlallerini seçimlerde oy kaybetsinler diye komünistlerin üzerine atıyorlardı [İtalya]; hasımlarına işkence ediyor [Türkiye] ya da sağcı darbelere destek veriyorlardı [Türkiye ve Yunanistan]."[9]

Türkeş'in "komandolar"ı böylece, ABD ordusunun sahra talimnamesi FM 31-15'ten tercüme "Kara Kuvvetleri Sahra Talimnamesi - ST 31-15"te öngörüldüğü şekilde "vatansever güçler" kapsamında, özel kamplarda "suikast, bombalama, silahlı soygun, işkence, saldırı, adam kaçırma, tehdit, provokasyon, milis eğitimi, rehin alma, kundaklama, sabotaj, propaganda, dezenformasyon, şiddet ve soygun" eğitimine tabi tutulmuşlardı.[10] Bu "gizli" ordu sıkıyönetim ilanına kadar, elbette Demirel'in polisinin daimi koruması altında, üniversitelere saldırarak, devrimcileri kaçırıp işkence ederek, infaz mangaları oluşturarak ve öğrencilere pusular kurarak "görev" yaptı.[11] MHP "komandolar"la solu "öz savunma"ya zorlarken, bir yandan da "Silahı Bırak" kampanyaları düzenliyordu. 1969-71 arasında çoğu solcu çok sayıda öğrenci silahlı saldırı ve çatışmalarda hayatını kaybetti. Üniversite kampüsleri "komandolar"ın ve devrimcilerin nüfuz bölgeleri halinde ayrıştı. Özerk üniversitelerde daha çok devrimciler, yüksek okullarda daha çok "komandolar" egemendiler.

"İti ite kırdırma" siyaseti devrimcilere kayıplar verdirmişti ama bu kanlı *Gladio* operasyonu Demirel'i içine düştüğü açmazdan çıkartamadığı gibi, darbecilere bir "olağanüstü rejim" gerekçesi -"kardeş kavgası"- sunmaktan, karşıtlarının eline kendisine karşı kullanacakları bir koz vermekten başka bir işe yaramayacaktı. Türkiye bizzat Demirel'in "ithal ikameci" ekonomik politikalarının derinleştirdiği sınıf eşitsizlikleri nedeniyle kaynamaya devam ediyordu.

12 Mart 1971 Muhtırası'nın ertesi günü basın toplantısında (sağdan) Yavuz Önen (Mimarlar Odası), Ertuğrul Kürkçü (Dev-Genç), Dursun Akçam (TÖS), Sedat Özkol (İnşaat Müh. Odası), Sinan Kazım Özüdoğru (Dev-Genç)

DEV-GENÇ Genel Başkanı Kürkçü, CENTO karargahı olarak kullanılan eski TBMM'ye yürümek üzere Anıtkabir'de toplanan gençlere sesleniyor. 10 Kasım 1970. (Sağında TÖS Genel Başkan Yardımcısı Dursun Akçam)

UZUN SICAK YAZ

1970'in "uzun sıcak yazı" boyunca Türkiye'nin başlıca sanayi havzaları, tarım bölgeleri ve kamu kuruluşlarında direnişler sürdü. Çiftçiler, öğrenciler, işçiler, astsubay aileleri, öğretmen ve hemşireler, hatta "toplum polisleri" sokaklardaydılar. Boykotlar, grevler, yürüyüşler, büyük mitingler ve gösteriler isyan havasını besliyordu.

Demirel, asker ve polisleri maaş zamlarıyla yatıştırmaya çabalasa da işçilerin taleplerini bastırmakta kararlıydı. Başbakanlığı döneminde yükselen ve 12 Mart'ın ardından TÜSİAD'da kümelenecek olan finans-kapital fraksiyonunun desteğini koruması ve yatırımlarını sürdürmesi, hükümetin iş gücü maliyetlerini baskı altında tutmasına bağlıydı. Demirel Haziran'da işçilerin kitleler halinde akmaya başladıkları Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (DİSK) önünü kesmek ve işçileri, devlet sendikası Türk-İş'e yönlendirmek üzere TBMM'ye bir yasa tasarısı sevk etti.

Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç

15-16 HAZİRAN

DİSK ve işçiler hükümet tasarılarına karşı harekete geçtiler. 15-16 Haziran 1970'te 100 bini aşkın işçi İstanbul ve İzmit'in büyük sanayi kuruluşlarının dizildiği "Ankara Asfaltı" ve sanayi havzalarını kent merkezlerine bağlayan yollar üzerinde Türkiye tarihinin en büyük direnişine çıktılar. Asker ve polisin silahlı müdahalelerinin yol açtığı çatışmalarda üç işçi ve bir polis hayatını kaybetti. Karayolları ve Kadıköy Kaymakamlığı işçilerce işgal edildi. Direnişin ikinci günü biterken İstanbul ve İzmit'te sıkıyönetim ilan edilmiş, işçi önderleri tutuklanmaya başlamıştı.

İşçi sınıfı, hükümetin ve burjuvazinin sunduğu "kapitalizmle uyumlu gelişme" modelini eylemli olarak reddetmişti. Küçük üreticiler de üretim maliyetlerini yükseltirken taban fiyatlarını aşağı çeken ekonomi politikalarını reddediyor, fındık, ay çiçeği, tütün, soğan, sarımsak, domates, şeker pancarı ve akla gelebilecek bütün ürünlerin üreticileri öfkeyle yollara dökülüyorlardı.

KRİZ

1970 yazında Lenin'in "devrimci durum" kriterlerinin tamamının değilse de "ilk belirtisi"nin dışa vurulduğu yeni bir durum doğmuştu: "Egemen sınıfların egemenliklerini bir değişiklik olmaksızın sürdüremeyecekleri; [...] Egemen sınıfın politikasında, içinden ezilen sınıfların hoşnutsuzluk ve öfkesinin fışkırdığı bir çatlağa yol açan bir kriz baş göster[mişti]."[12]

Henüz ulusal ölçekte TV yayını başlamamıştı ve radyo yayınları TRT tekelindeydi ama dönemin biricik çok sesli ulusal tartışma ortamı olan gazete ve dergilerde bir "olağanüstü rejim" gerekliliği, askerin yönetime el koymasının artıları ve eksileri açıkça yazılıp çizilmeye başlamış, fısıltı gazetesi de harekete geçmişti.

ORDU "TARTIŞMA"YA KATILIYOR

"Toplumsal sorun" yüksek komuta kademesinin "güvenlik gündemi"ndeydi. Genelkurmay başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç, Ağustos 1970'teki bir MGK toplantısı çıkışında sonradan "toplumsal uyanış ekonomik gelişmeyi aştı" diye ünlenecek olan demeciyle komutanların "ekonomik gelişmenin çok ilerisine geçen sosyal hak arama cereyanları"ından[13] duyduğu hoşnutsuzluğu açığa vurmuştu.

"Gerilla savaşı" henüz devrimci hareketlerin ufkunda belirmemişken bile komutanların oyun sahasını işçi sınıfı aleyhine düzenleme kararlılığında oldukları açıktı. Silahlı kuvvetler, başkomutanının ağzından siyasetin artık konvansiyonel usullerle sürdürülemeyeceğini ima ediyor; işçilerin hak arama özgürlüğüne meydan okuyordu. Olayların akışının tereddüde yer bırakmayacak bir açıklıkla gösterdiği gibi, olağanüstü rejimin kapısını devrimcilerin "özgürlük fetişizmi" değil, generallerin "zapturapt" fetişizmi açıyordu.

Tağmaç henüz işçiler kitle halinde sokağa dökülmüş değilken de komutanların zihnine sosyalist devrim korkusu sokmakla meşguldü. 24 Nisan

Cumhuriyet

23 Mayıs Pazar 1971

SEKS ve ÖZGÜRLÜK

Saat 24'ten 15'e kadar sokağa çıkmak yasak

Bir Parti Kapatıldı

Apartmanların sorumluları binada olacak

Elrom'dan haber alınamadı

Başbakan valilerin dikkatli olmasını istedi

Erim: "Gereksiz tutuklama yapıldı,,

OSMAN OLCAY, 'TÜRKİYE'DEKİ AMERİKAN ALEYHTARLIĞI DÜNYADAKİ ÇERÇEVESİ İÇİNDEDİR' DEDİ

Polisle çatışan öğrenci Nedim Öztaş öldü

Çilingiroğlu, montaj konusunda iki Sanayi Odası Başkanı ile

Gazetecilik Enstitüsüne bu yıl öğrenci alınmayacak

***Cumhuriyet Gazetesi*, 22 Mayıs 1971**

1970'teki MGK toplantısında alt kademelerin desteğiyle bir "sol" darbe olasılığını tartışmaya açmıştı.[14] Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur, anılarında Tağmaç'ın çizdiği panoramayı özetliyordu: "[...] Solcu gençlik, orduya karşı cephe almış vaziyettedir. Bu ortam içinde 'Silahlı Kuvvetler bir ihtilal yapmaz' diye kimse garanti veremez. Bu seferki ihtilal 27 Mayıs'a benzemez, 1917 Rus İhtilaline benzer. Anayasa, Üniversite ve TRT yasalarında derhal değişiklik yapılması gerekir."[15]

SOĞUK SAVAŞIN "BİPOLAR" DÜNYASI

Bütün kanıtlar ve ipuçlarının gösterdiği şekilde 12 Mart 1970 öncesinde ordu üst kademesinin merkezi ilgisi silahlı kuvvetleri de çatlatabilecek bir toplumsal devrimi önlemeye odaklanmıştı. Generaller bu olasılığı bertaraf etmek üzere, aralarındaki ihtilafları bir yana bırakma pazarlığındaydılar. Oysa somut durumda, 12 Mart rejimi öncesinde ve sırasında Türkiye'de ordunun "durumdan vazife çıkartma"sını gerektirecek hiçbir gerçek savunma ve güvenlik krizinin olmadığını gösteriyor. 1971 Türkiye'sinde komünistlerin öncülüğünde olsun olmasın bir devrim varoluşsal bir tehdit değil, gelip geçen hükümetlerin 50 yıldır sağlayabilmiş olmadığı özgürlük ve refaha ulaşmanın mümkün seçeneklerinden biriydi; tartışılması sermaye seçeneklerininki kadar meşruydu. Ama Soğuk Savaşın iki kutuplu -sözcüğün psikiyatrik anlamında da "bipolar"- ve paranoid dünyasında bir devrimi ima eden herhangi bir toplumsal protesto ya da halk hareketi Türkiye'nin faşist ve ultra-milliyetçi statükosunun ve Gladio'nun tehdit algısında bir "Sovyet gambiti", bir "beka riski" olarak okunuyordu. "Kontrgerilla" operasyonu, 25 Mayıs 1964'te Kara Kuvvetleri Komutanlığı'nın emriyle ve Orgeneral Ali Keskiner'in imasıyla başlatılmıştı.[16]

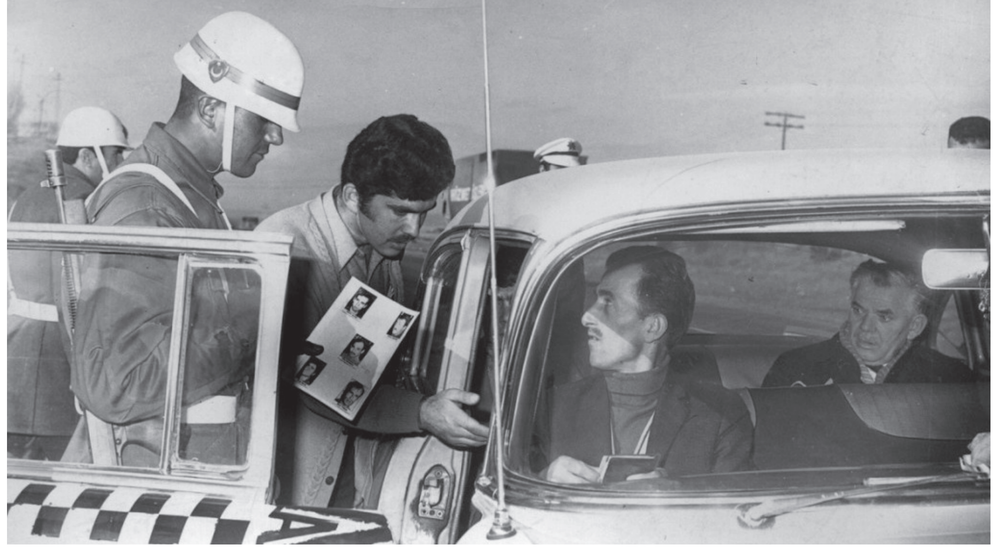
KARŞI DEVRİM MİRASI

50 yılın deneyiminin ışığında değerlendirildiğinde Türkiye'nin modern tarihi, devletin, yurttaşların sınıfsal ve etnik çokluğu ve çoğulluğuna karşı giriştiği müzmin savaşı; her bir halkası monolitik Türk "ulus-devlet"i ilkesini pekiştirmeye özgülenmiş bir karşı devrimler zinciri olarak okunabilir. Bu bağlamda 12 Mart rejiminde ordunun "kontrgerilla" kimliğiyle giriştiği "gayri nizami savaş" uygulamalarının ne kadarının "*Gladio*" kaynaklı ne kadarının devletin kendi emperyalist ve otoriter geçmişinin mirası olarak envanterinde kayıtlı olduğu açık uçlu bir soru olarak karşımızda duruyor.

Anadolu'da modern devrimci praksis bir faciayla -Ermeni devriminin yenilgisi ve 1914-19 soykırımıyla- başlamış ve bitmişti. Bu süreç Türklerin ve Ermenilerin kolektif hafızasında bir başka devrimle dağlanmadıkça iyileşmeyecek derin yaralar açmakla kalmadı. Devrimi bir kıyamla, yakın tarihin bildiği en

THKP-C'liler mahkemede: Arkada Rüçhan Manas, ortada Mahir Çayan, sağda Ulaş Bardakçı

Mahir Çayan ve arkadaşlarının cezaevinden firarı sonrasında bir yol kontrolü, 29 Kasım 1971

büyük insanlık suçlarından birini işleyerek bastırmak üzere kurulmuş olan özel örgüt -"Teşkilatı Mahsusa"- hiçbir etkin soruşturma ve cezalandırmaya uğramaksızın uğursuz mirasını yeni devlete aktarmıştı.[17]

Bu özel örgüt, Osmanlı Devleti'nin yıkıntıları üzerinde SSCB'yle ittifak halinde süren kurtuluş savaşının ortasında, Türkiye Komünist Partisi lideri Mustafa Suphi ve 14 yoldaşını boğazlamakta tereddüt etmemişti. TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa 22 Ocak 1921'deki gizli meclis oturumunda Mustafa Suphi ve arkadaşlarını şöyle suçlamıştı: "[...] Bunların yaptıkları teşebbüs Rus bolşevizmini muhtelif kanallardan memleket dahiline sokmak olmuştur. Bu suretle memleketimize, milletimize hariçten komünizm cereyanı sokulmaya başlanmıştır."[18] Sadece bir hafta sonra, 28 Ocak 1921'de Mustafa Suphi ve yoldaşları Karadeniz'e açılan bir teknede, bölgedeki Pontus Soykırımı'nın[19] cellatlarından kayıkçı kahyası Yahya ve çetesinin bıçak darbeleriyle can verdiler. Katliam Ankara'da kimse için sürpriz olmadı, kimseyi üzmedi.

DERİN DEVLET KARDEŞLİĞİ

Türkiye Cumhuriyeti'nin bir "ulus-devlet" halinde inşası sürecinin ilk 15 yılı boyunca sürüp giden Kürt katliamları, bu soykırım zihniyeti ve geleneğinin yeniden doğuşunun kozasıydı.[20] Güçsüz, ödlek, ufuksuz Türk burjuvazisi, Osmanlı Devleti'nden arta kalan son topraklarda "72 millet"in "halklar bahçesi"ni kurmaya değil, devlet zoruyla "tek millet" yaratma "ülküsü"ne bağlanmıştı. Devlet ile toplum arasında yarım yüzyıl boyunca süre gitmiş olan bu örtük iç savaş, *Gladio*'nun 1970'lerde Türkçüler'in sırtına binerek Türk Silahlı Kuvvetleri'ne hiç yabancılık çekmeden nüfuz edişi için de en elverişli iklimdi.

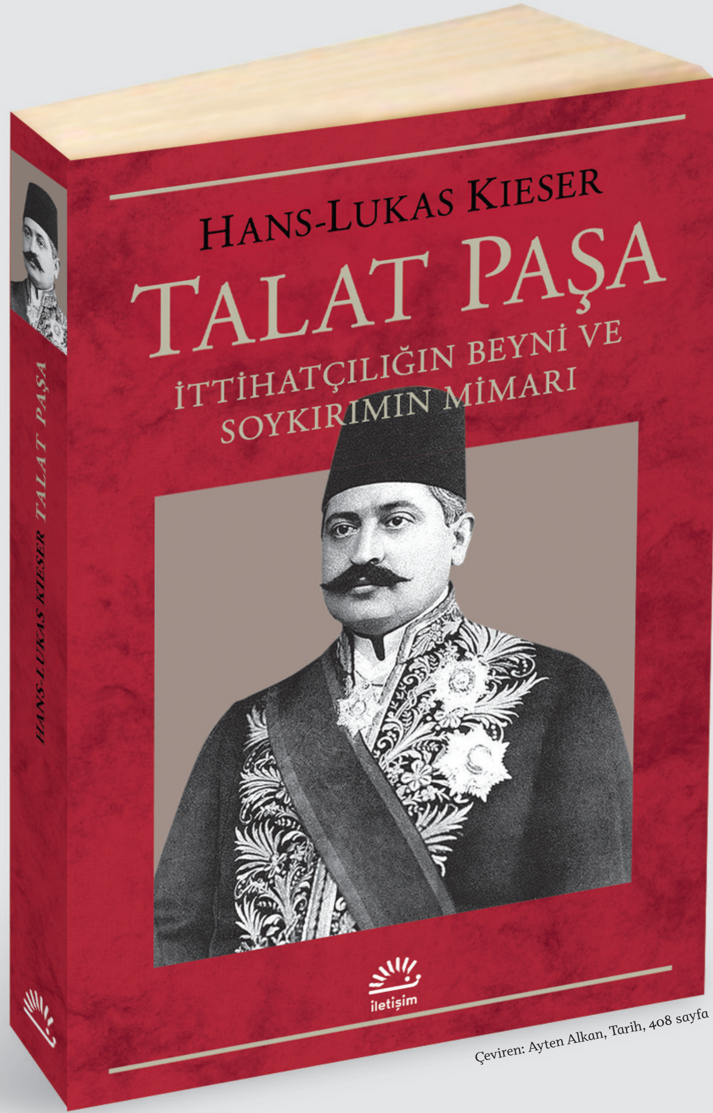
1960'larda bütün kıtaları kat eden devrimci dalga 1965-71 arasında Türkiye kıyılarını büyük bir güçle dövmeye başladığında, 1968'in büyük gençlik isyanı işçilerin ve köylülerin isyanıyla buluştuğunda, Genelkurmay ve Pentagon derin bir anlayış ve empatiyle birbirlerinin kollarına atıldılar. Pentagon'un "Sahra Talimnamesi"yle Ankara'nın imparatorluktan devraldığı ayaklanma bastırma hafızasına "Gladio" aşısı yapılmış, karşı devrimin küresel meşruiyet belgesi milli savaş doktrinine içerilmişti. Türk Silahlı Kuvvetleri artık "tek erin kendi memleketinin vatandaşlarına karşı savaşma"sını[21] yüzü kızarmadan bütün dünyaya anlatabilirdi. "Emperyalizm bir içsel olgu haline gel[irken]",[22] Türk karşı devrimciliği NATO standartlarına yükseliyordu.

DİPNOTLAR

1 Ertuğrul Kürkçü, "Yüzümüzdeki Bıçak Yarası: 6 Mayıs 1972", https://m.bianet.org/bianet/siyaset/121827-yuzumuzdeki-bicak-yarasi-6-mayis-1972.
2 *The Rule of Law in Turkey and The European Convention on Human Rights, A Staff Study by The International Commission of Jurists*, page 15; https://www.icj.org/wp-content/uploads/2013/06/Turkey-rule-of-law-and-ECHR-thematic-report-1973-eng.pdf.
3 "Erim: Bugünkü anayasa Türkiye için lükstür," *Milliyet*, 2 Mayıs 1971.
4 Ali Gevgilili; *Türkiye'de 1971 Rejimi*, Milliyet Yayınları 1973'ten aktaran Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, cilt 7, 1988, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 2174.
5 Age, s. 2174.
6 Daniele Ganser; *NATO's Secret Armies, Operation Gladio and Terrorism in Western Europe*, Taylor and Francis, 2005, London. p.1 (Türkçe baskısı, *NATO'nun Gizli Orduları/Gladio Operasyonları, Terörizm ve Avrupa Güvenlik İlkeleri*, Güncel Yayınları, 2005.)
7 Age, s. 225.
8 Age, s. 226.
9 Age, s. 2.
10 Ertuğrul Kürkçü; "*X Örgütü*", https://m.bianet.org/bianet/diger/119164-x-orgutu
11 Aslında 12 Mart, "komandolar"ın NATO'nun Güneydoğu kanadındaki "misyon"unun sonu değil başlangıcıydı. 1977-80 dönemindeki yarı-iç savaşta binlerce can kaybına neden olduktan sonra, 1990'larda "Soğuk Savaş"ın sona ermesini takiben patlak veren "Kürt savaşı"nın başlıca bileşenlerinden biri haline geldiler, "kontrgerilla" ve JİTEM emrinde istihdam edildiler. Bkz., Ertuğrul Kürkçü, "Trapped in A Web of Covert Killers," *Covert Action Quarterly (CAQ)*, Summer 1997, No. 61, pp. 6-12., Washington D.C.; https://covertactionmagazine.com/wp-content/uploads/2020/01/CAQ61-1997-2.pdf
12 V.I. Lenin, "*The Collapse of the Second International*", Collected Works, cilt 21: Ağustos 1914-Aralık 1915, Moskova, Progress Publishers, 1964, ss. 213-214.
13 "Tağmaç, anayasa değişikliği istiyor," *Milliyet*, 4 Ağustos 1970
14 Ümit Cizre; *AP-Ordu İlişkileri Bir İkilemin Anatomisi*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2002, s.49.
15 Muhsin Batur; *Anılar ve Görüşler "Üç Dönemin Perde Arkası"* Milliyet Yayınları 3. Baskı, İstanbul 1985, s. 189.
16 Talat Turhan, *Özel Savaş, Terör ve Kontrgerilla*, Tümzamanlar Yayıncılık, İstanbul 1992, s. 45'ten aktaran Ertuğrul Kürkçü, "X Örgütü", https://m.bianet.org/bianet/diger/119164-x-orgutu.
17 Taner Akçam; *The Young Turks' Crime Against Humanity: The Armenian Genocide and Ethnic Cleansing in the Ottoman Empire*, Princeton University Press, 2012
18 TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 1. s. 333. (https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT01/gcz01001136.pdf)
19 I. Dünya Savaşı sırası ve sonrasında Osmanlı İmparatorluğu topraklarında hükûmetin İstanbul dışında, özellikle Karadeniz bölgesinde yaşayan Rum nüfusa uyguladığı etnik temizlik.
20 Bu dönem 1937-38'de, Dersim ve havalisinde yaşayan Kızılbaş Kürtlere "isyan bastırma" gerekçesiyle uygulanan soykırımla kapandı. Başbakan Tayyip Erdoğan'ın 23 Kasım 2011'de, devletin gizli raporlarına dayanarak TBMM'de verdiği bilgiye göre soykırımda çoğu kadın ve çocuk 13 bin 806 insan Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından öldürülmüştü.
21 Turhan, age s. 56'dan aktaran Ertuğrul Kürkçü, "X Örgütü", https://m.bianet.org/bianet/diger/119164-x-orgutu)
22 Mahir Çayan, *Kesintisiz Devrim II-III, Bütün Yazılar*, Eriş Yayınları, 2003, s. 270.

Çok boyutlu bir Talat Paşa portresi...

Hans-Lukas Kieser, *Talat Paşa, İttihatçılığın Beyni ve Soykırımın Mimarı*'nda, etno-milliyetçilik ve siyasal İslâm'la güç kazanan, radikal "çözüm"lere ve şiddete açık bir adamın dönemini anlatıyor. 1908 Jön Türk Devrimi'ndeki rolünden, sürgüne ve orada öldürülmesine kadar uzanan bir aralıkta hayatını ele alıyor, Talat'ın önceden fark edilmemiş gücüyle imparatorluğun fiili lideri olma yolunu izliyor. Savaş dönemi İstanbulu'nu yansıtmanın yanı sıra Talat'ın başvurduğu yöntemlerin nasıl felaketle sonuçlandığını, Ermeni soykırımının korkunç boyutlarını ve Talat'ın aslında modern Türkiye'nin siyasi öncüsü olduğunu öne sürüyor.

12 Mart Darbesi Üzerine

FAHRİ ARAL

12 MART'I OLUŞTURAN KOŞULLARA ELLİ YIL SONRA BAKTIĞIMIZDA, BUNLARIN TÜRKİYE TARİHİNDE ÇOK GERİLERE UZANAN GİRİFT VE BİRBİRİNİ SARMALAYAN İLİŞKİLERİN SONUCUNDA BİÇİMLENDİĞİNİ GÖRÜRÜZ. BU İLİŞKİLERİ, TARİHÎ SÜREÇ İÇİNDE GÖZLEMLEDİĞİMİZDE İSE; KOMPLOLARDAN, RASTLANTILARA, ARIZÎ OLAYLARA VB. KADAR HER ŞEYİN SONUCA ETKİ ETTİĞİNİ, İRADİ MÜDAHALELERİN VE OLAYLARIN İSE SON KERTEDE BELİRLEYİCİ OLDUĞUNU GÖRÜRÜZ.

12 Mart Askeri Darbesi'ne elli yıl sonra yeniden bakmak için, kişi olarak içinde bulunduğum, yaşadığım olayları on yıl sonra ama bu kez ve bir "ara" tanımına gerek duymadan doğrudan gerçekleşen 12 Eylül Darbesi'yle birlikte yorumlamak gerekir. Şüphesiz bu ikisini birbirine bağlı, yarattıkları toplumsal tahribatla bir diğerini tamamlayan tarihsel olgular olarak ele almadan bir sonuca varamayız.

Peki bizler, bu dönemleri yaşayanlar bunca zaman sonra bu olgulara nasıl bakacağız? Bir tarihsel olgu meydana gelirken, onca yıldır süregelen toplumsal ve siyasal ortamları, oluşan çok yanlı girift ilişkilerle bunların sonuçlarını neye göre irdeleyeceğiz? Elli yıl önce olayları yaşarken düşüncelerimiz neydi?

Hepimiz yirmili yaşların başında, yaşamlarını 60'lı yıllarla birlikte başlayan sosyalist mücadele içinde sürdüren ama çok uzak olmayan yakın geçmişte, Türkiye İşçi Partisi'nde bir araya gelmiş, ardından da hızla farklı örgütlenmelere savrulmuş gençlerdik. Kuşkusuz toplumsal olayları kavramak için zihinsel dünyamızda kullanacağımız önemli araçlar, şaşmaz ölçüler ve determinizmle güçlendirilmiş yöntemlerimiz de vardı. Ben kendi payıma, o günlerde izlediğim, içinde olduğum her olayı bu ideolojik donanımın rahatlığıyla hemen çözüyor, yorumlarımı diyalektik bir çerçeveye oturtarak yapıyor, o eylem dolu hareketli günleri sonuna kadar yaşıyordum. Diğer yandan tarih de kendi akışı içinde yolumu açıyor, o yıllarda benim için açıklaması çok "kolay" olan ve rastlantıya, "arızî" olgulara yer vermeden devrime doğru ilerliyordu. Yirmili yaşlarda kapıldığım bu güzel, diğer yanıyla da "huzursuz" bir heyecanla kendimi, tarihin akışını hızlandıracak, "suni denge"yi bozacak devrimci şiddetin içinde bulmuştum.

Bu nedenle 12 Mart darbesini biçimlendiren muhtıranın ne anlama geldiği konusunda pek kafa yormamış, hatta o gün Çemberlitaş'ta gittiğim bir sinemadan çıktığımda, ajans haberi olarak dinlediğim muhtıra üzerine fazla düşünmek, kendimce yorum yapmaktan bile kaçınmıştım. Kafamda olaylar birbirinden kopuktu; muhtıranın ne gibi gelişmelerin, ne tür darbe girişimlerinin sonucunda verildiğini, Türkiye'de nelerin habercisi olduğunu çözemiyor, arkadaşlarla da tartışıp, yorumda bulunamıyordum.

Oysa dört gün önce 8 Mart'ı 9 Mart'a bağlayan gece bazı arkadaşlarla, Kazancı Yokuşu'nda kiraladığımız bir evde sabaha kadar "haber" beklemiştik. Bu haber, başını Gürler ve Batur'un çekeceği bir "sol" cunta haberiydi. Bizler de gerçekleşecek bu darbeyi daha "ileriye" taşıyacak, anti-emperyalist yanı ağır basan eylemleri gerçekleştirecektik. Bir süre önce Tophane rıhtımında demirli bir Amerikan botuna molotof atmakla bunun provası bile yapılmıştı... Önümüzde başka hedefler de vardı.

CUMA - 12 MART 1971

Hürriyet

GÜNLÜK MUSTAKİL SİYASİ GAZETE

YILDIRIM BASKI

ORDU ÜLTİMATOM VERDİ

"Hükûmet çekilsin"

Ordu'da bütün izinler kalktı

BİRLİKLER ALARMDA

HÜKÛMET TOPLANDI

NASIL BASINA VERİLDİ?

El-Fetih'te gerilla eğitimi gören liseli yakalandı

Milli Hükûmet kurulmazsa ORDU idareye el koyacak

GENEL Kurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Celâl Eyiceoğlu, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur, bugün Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi Başkanlıklarına ortak imza ile bir muhtıra vermişlerdir. Genel Kurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanlarının ortak imzalı muhtıralarında şöyle denilmektedir:

HÜKÛMETİN İSTİFASI İÇİN GENERALLERE SÖZ VERİLDİ

7+7=14

Okuyucularımıza 14 Murat otomobili armağan ediyoruz

Deniz Gezmiş aranırken

Çalınan bir otomobilin şoförü ÖLDÜRULMUŞ bulundu

12 Mart 1971 tarihli *Hürriyet Gazetesi*

Türkiye işçi sınıfı tarihinde özellikle grev hakkının elde edilmesinde bir dönüm noktası olan Kavel Direnişi (23 Ocak 1963)

Ama 9 Mart'a nasıl gelindiğinden, kuvvet komutanları arasında nelerin cereyan ettiğinden hiç haberim yoktu. Oysa o günlerde farklı siyasal örgütler içinde olan ve özellikle Ankara'da bir araya gelmiş bazı arkadaşların bu yapıların içinde yer aldıklarını da sonradan öğrenecektim.

Burada, yaşananların ayrıntılarına girmek gereksiz, ayrıca böyle bir yazının konusu da değil. Ancak söylemek istediğim şey; bizim o yıllarda içinde bulunduğumuz koşullarda yaşanan tarihsel olayların, oluş biçimine bakış açımızdı. Ben kendi payıma rahattım; içinde olduğum mücadelenin başladığını, yaşananların büyük ölçüde tarihsel zorunluluğa uygun olarak geliştiğini, bu noktada ayrıntıların önemli olmadığını, devrim için gerekli olan kriz koşullarının da oluştuğunu varsayıyordum.

TARİHSEL OLAY GERÇEĞİ

Bugün 12 Mart'ı oluşturan koşullara elli yıl sonra baktığımızda, bunların Türkiye tarihinde çok gerilere uzanan girift ve birbirini sarmalayan ilişkilerin sonucunda biçimlendiğini görürüz. Bu ilişkileri, tarihî süreç içinde gözlemlediğimizde; komplolardan, rastlantılara, arızî olaylara vb. kadar her şeyin sonuca etki ettiğini, iradi müdahalelerin, kitlesel olayların ise son kertede belirleyici olduğunu görürüz. Bunu Marx, Kugelmann'a 1865'te yazdığı mektupta şöyle açıklar:

> "Eğer mücadeleye ancak son derece elverişli şanslarla girilmesi gerekseydi, tarihi yapmak elbette çok kolay olurdu. Öte yandan, eğer "rastlantı"lar tarihte hiçbir rol oynamasalardı, tarih çok gizemsel bir nitelik taşırdı. Bu beklenmedik olaylar, evrimin genel gidişi içine elbette girer ve başka beklenmedik olaylar tarafından denkleştirilmiş bulunurlar. Ama hareketin hızlanma ya da yavaşlaması, aralarında hareketi yönetmeye ilk çağrılan önderlerin niteliğinin de bulunduğu bu türlü "rastlantı"lara çok bağlıdır."

Kuşkusuz Marx, bu yorumu yaparken 1830 ve 1848 devrimlerinin kitlesel eylemlerinden yola çıkıyor, analizlerini bu çerçevede yapıyordu. O büyük mücadelelerden sonra yaşanan 18 Brumaire darbesi, onun tarihsel olayların çözümlenmesine ilişkin kaleme aldığı *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire*'indeki o eşsiz yorumları yapmasına zemin hazırlayacaktı.

12 MART'TAN GERİYE

Yirminci yüzyılın başlarına hatta daha da geriye gittiğimizde Meşrutiyet'in ilanı ile başlayan "rastlantı"lar; ll. Abdülhamid'in Meclis-i Mebusan'ı kapatarak, Mithad Paşa'yı yargılayıp, sürgüne göndermesi, sonra da iktidarını jurnalcılık temelinde bir örgütlenmeyle sürdürmesi biçimindeydi. Ne var ki, II. Meşrutiyet'e kadar uzandığımızda komplo yanı ağır basan bu mantığın, kendi muhaliflerinin elinde daha iyi kullanıldığını görürüz. İttihad ve Terakki'nin bir darbe denemesi olan Bâb-ı Âli Baskını, gazetecilerin öldürülmesi, 31 Mart olayı, sopalı seçimler, sadrazamlara vb. yapılan suikastlar, I. Dünya Savaşı öncesinde dış ve iç politikada yürütülen siyasi komplolar...

Bunların tümünü daha sonra Cumhuriyet'e de intikal edecek bir zihniyetin ilk halkaları sayabiliriz. Bu arada örgütlenmeler de Teşkilat-ı Mahsusa, Karakol Cemiyeti, MM grubu vb. devletle bütünleşmiş önemli bir aygıt şeklinde isim ve yöntem değiştirerek günümüze kadar geldi, en önemlisi ise giderek "derinlik" kazandı. Aslında tek parti dönemindeki Vagon-Li, Razgrad Bulgar mezarlığı olayları, Hatay mitingleri gibi eylemlerde de bu mantığın uzantılarını, dozu arttırılmış "milliyetçi" söylemleri yorumlayarak bulabiliriz.

1950'de başlayan on yıllık DP iktidarı, ABD emperyalizminin savaş sonrası yayılmasıyla birlikte gelişen yeni cepheye Batı ile ittifaklarını kurarak dahil oldu. NATO üyeliği, ikili anlaşmalar, "dışa açılma" ve kapitalist ilişkilerin gelişmesi devletin yapısında da yeni düzenlemelere yol açtı. Özellikle Soğuk Savaş koşulları, ordunun tüm kademelerinde farklı yapılanmalara ihtiyaç duyuyor ve özellikle istihbarat faaliyetlerinde klasik yöntemlerin yerine CIA ve

benzeri kuruluşların "yeni" yol ve yöntemleri izleniyordu. Bunu ilk ve önemli örneklerinden birini de 6-7 Eylül'de görecektik.

Çok iyi düzenlenmiş ve adeta dört başı mâmur bir komplo olan bu olaylardan sonra Kıbrıs'ta, temelleri atılan ve günümüze kadar uzanan yeni bir "hınç ve şiddet" süreci başlatıldı. Daha sonra Kıbrıs'ta da bulunan emekli general ve bir dönem Özel Harp Dairesi başkanlığını da yapan Sabri Yirmibeşoğlu, 6-7 Eylül için "muhteşem bir olaydı, biz yaptık" diyecekti. 6-7 Eylül ve sonrası, Kıbrıs'ta TMT eliyle yürütülen provokasyonlar bu zincirin "iyi" örgütlenmiş halkaları şeklinde gelişti. 27 Mayıs'a doğru ilerleyen süreçte, silahlı kuvvetler içinde örgütlenmeler, 9 Subay Olayı, ordu içi çatışmalar, varlığını 27 Mayıs'tan sonra da sürdüren Silahlı Kuvvetler Birliği ve 27 Mayıs Darbesi'nin örgütlenmesi, darbeden sonra MBK içinde ayrışmalar ve sonrası... Tüm bunları da geriye doğru uzanan 12 Mart Muhtırasının ve dah a sonraki 12 Eylül'ün birbirine eklenmiş halkaları olarak görebiliriz.

Peki tarihe bu kısa tabloda çizdiğimiz komplolar zinciriyle mi bakacağız? Elbette ki, hayır. Ama tarihi yorumlayıp, 'tarihsel olgu'nun tüm veçhelerini incelerken birdenbire 'beklenmedik olaylar' örgütleyen bu yapılanmaların ne yaptıklarını, nasıl yöntem değiştirdiklerini, toplumsal mücadelelerin yükseldiği dönemlerde hedefleri seçerken nasıl davrandıklarını bilmek de zorunlu.

'60 sonrasında ise darbenin getirmiş olduğu farklı ilişkiler, yeni anayasanın bireylere hak temelinde sağladığı "nisbi" özgürlükler, düşünce, ifade ve örgütlenme alanında kazanılan yeni mevziler, toplumsal yapıyı harekete geçiren sınıf mücadelesinin boyutları ise "derin devlet"in stratejisini de değiştirecektir.

Anayasanın kabul edilmesinden sonra grev yasasının çıkmasıyla birlikte hızlanan işçi hareketleri, Türk-İş'in Saraçhanebaşı'nda düzenlediği Büyük İşçi Mitingi, Kavel Grevi, TİP'in ve Paşabahçe Grevi'nden sonra sendikal hareket içindeki bölünmenin sonunda DİSK'in kuruluşu ve işçi sınıfına verdiği büyük umut, toplumsal mücadelenin önünü açmıştı.

1952'de kurulmuş olan Türk-İş'in yıllarca sürdürdüğü uzlaşmacı tutumu, ücret sendikacılığını aşamayan yöntemlerinin yanı sıra özellikle kamu sektöründe yukardan örgütlenme ile büyümüş olan üye sayısı, örgüte nicel bir büyüklük kazandırsa da konfederasyon işçilerin güvendiği bir kuruluş olmaktan çıkmıştı. Oysa DİSK'in getirmiş olduğu yeni anlayış, işçilerin siyasal mücadelenin içinde yer almalarını sağlarken, sendikal örgütlenmeyi de basit bir hak mücadelesi olmaktan çıkardı. İşçiler Türk-İş'e bağlı sendikalardan ayrılarak, DİSK'e bağlı sendikalara geçmeye başladı. Bu hakkın özgürce kullanılmasına karşı çıkan, işverenler ve devlet baskıları arttırınca, işçiler direniş, iş bırakma ve işgal gibi yöntemler geliştirerek o döneme damgasını vuran büyük işçi eylemlerini gerçekleştirdi. Demirdöküm, Sungurlar, Derby, Gamak vb. birçok işyerinde her türlü baskıya ve polis şiddetine rağmen kazanan işçiler oldu. DİSK'e bağlı işçiler çok kısa bir süre içinde 60'lı yılların son çeyreğinde Türkiye'de öğrencilerden farklı sosyal kesimlerin de içinde olduğu toplumsal mücadelenin öncüsü haline geldi.

15-16 Haziran 1970'te İstanbul'da yaşanan "İki Büyük Gün", Türkiye tarihinin en büyük işçi eylemiydi; iki gün boyunca İstanbul'un her iki yakasında bulunan tüm fabrikalarda işçiler yürüyüşe geçti. Değişik semtlerde çatışmalar oldu, askerlerin müdahalesiyle birlikte sona eren olaylar sonucunda sıkıyönetim ilan edildi, DİSK yöneticileri ve işçiler tutuklandı. İşçi eylemlerinin nedeni, sendikalar yasasında yapılan ve mecliste kabul edilen, işçilerin özgürce sendika seçme hakkını ve dolayısıyla bir süredir güçlenen DİSK'i hedef alan değişikliklerdi.

Yüzbinlerce işçinin direniş haklarını kullanarak gerçekleştirdiği eylemler, gerçek anlamda bu mücadelede temel çıkış noktası olan "direniş hakkı"na da

6-7 Eylül Olayları'nda İstanbul dışından "getirtilen" güruhun İstiklâl Caddesi'ndeki mağazalara yaptığı korkunç saldırılardan bir görüntü

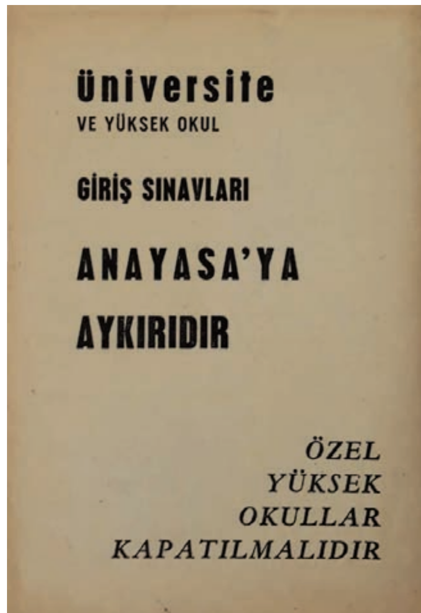

DİSK'in güçlenmeye başladığı yıllarda Türk-İş'e bağlı sendikadan ayrılıp DİSK'e bağlı sendikaya geçmek isteyen işçilerin bir gösterisi

meşru zemin yarattı. Nitekim bu meşruiyet, bir süre sonra Anayasa Mahkemesi'nin yasayı iptal etmesiyle de kanıtlanacaktı.

Gençlik hareketleri de 60'lı yılların ortalarından itibaren hızlanmaya başlamış ve gençlik Cumhuriyet'in ilk yıllarından miras alınan, alışılmış tanımıyla "rejimi koruyan ve kollayan" bir kesim olmaktan çıkmaya başlamıştı. Artık daha özgür ve bağımsız bir kimliğe doğru ilk adımlarını atıyordu. Özellikle, o yıllarda tüm dünyada gözlenen anti-emperyalist mücadeleyle gelişen bu bilinç, üniversite gençliği içinde hızla yayılarak, çeşitli eylemlerde dile getirilince, gençlik örgütlerinin tümünde siyasi hedeflere yönelik yapılanmalar başladı.

68'le birlikte yayılan üniversite işgalleri, iki yıl sonra gelişen 15-16 Haziran 1970 işçi hareketleri gibi kaynağını meşru bir "direniş hakkı"ndan alıyordu. "Üniversitede Reform", "Eğitimde Devrim" kavramları etrafında şekillenen bu işgaller kısa bir sürede İstanbul ve Ankara'daki tüm kurumları içine aldı. Ayrıntılarına fazla giremeyeceğimiz bu hareket sonunda üniversite gençliği "demokratik üniversite" kavramını tartışmasız bir biçimde toplumun gündemine taşıyacaktı. O dönemde öğrencilerin, bugün artık çok uzağında kaldığımız demokratik talepleri nasıl belirlediğine; "yönetime katılma" ilkesini her aşamada nasıl uyguladıklarına; tüm süreci içinde yaşayarak gözlemiş ve katılmış biri olarak tanıklık edebilirim.

Üniversite
VE YÜKSEK OKUL
GİRİŞ SINAVLARI
ANAYASA'YA
AYKIRIDIR
ÖZEL
YÜKSEK
OKULLAR
KAPATILMALIDIR

68'lerde öğrenci örgütlerini üniversiteye giriş sınavları ve özel okullar ile ilgili yayınladıkları bir broşür

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
GENEL REFORM TASARISI
ve
FAKÜLTELERE ÖZGÜ
İSTEKLER

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
İŞGAL KOMİTELERİ KONSEYİ

Haziran 68'deki işgal sırasında işgal konseyinin hazırladığı ve üniversite yönetimi ile yapılan görüşmelerde öne sürülen istekleri içeren broşür. Türkiye'de Demokratik Üniversite kavramı ilk kez bu broşürde bir talep olarak dile getirildi

MÜCADELE, BUGÜN DE ÇOĞUMUZUN BİLDİĞİ MARX'IN 18. BRUMAIRE METNİNDEKİ O ÜNLÜ "İNSANLAR KENDİ TARİHLERİNİ KENDİLERİ YAPAR AMA BU KENDİ BELİRLEDİKLERİ, KEYFİ ŞARTLARDA DEĞİL, GEÇMİŞTEN İNTİKAL EDEN ŞARTLARIN OLUŞTURDUĞU ORTAMDA GERÇEKLEŞİR" AÇIKLAMASINA UYGUN OLARAK GELİŞTİ. BUGÜNLERDE BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİLERİNİN GERÇEKLEŞTİRDİKLERİ HAKLI DİRENİŞİ DE BÖYLE AÇIKLAYABİLİRİZ.

BAĞIMSIZ TÜRKİYE

SAVAŞIMIZ SÖMÜRGECİLERE VE İÇİMİZDEKİ ORTAKLARINA KARŞIDIR.

Amerikan Gâvuruna Karşı Birleşelim

1969 Şubat'ındaki Kanlı Pazar'dan sonra öğrenci örgütlerinin ortak olarak yayınladıkları *Bağımsız Türkiye* adlı gazete

Mücadele, o günde olduğu gibi bugün de çoğumuzun bildiği Marx'ın 18. Brumaire metnindeki o ünlü "insanlar kendi tarihlerini kendileri yapar ama bu kendi belirledikleri, keyfi şartlarda değil, geçmişten intikal eden şartların oluşturduğu ortamda gerçekleşir" açıklamasına uygun olarak gelişti. Bugünlerde Boğaziçi Üniversitesi öğrencilerinin gerçekleştirdikleri haklı direnişi de böyle açıklayabiliriz. Her gün bir başka yöntemle mücadeleyi sürdüren öğrencilerin, elli yılı aşkın bir süre önce verilen demokratik üniversite kavgasından haberleri dahi olmayabilir. Ne var ki, değişik dünya görüşlerine sahip bu öğrencilerin ortak zihniyeti; yıllar önce verilen bu mücadelenin temel talepleri olan yönetime katılma ilkesinden, rektör seçimine kadar intikal eden bu şartların ürünüdür. Bugün eylem biçimi olarak uyguladıkları barışçı yöntemler, kullandıkları yepyeni, harika "kayyum rektör" tanımı da geleceğe "intikal" edecek ve yeni mücadelelerin önünü açmayacak mıdır?

12 MART'A DOĞRU

Bu yıllarda özellikle ABD 6. Filosu'na karşı yapılan protestolar büyük gençlik kitlesini harekete geçirdi. 68'in Temmuz'undaki protestolarda iki öğrencinin ölümü, barışçıl gösterilere karşı polisin sert tutumunun sorgulanmasını da getirecekti. Ancak buna rağmen bu ve benzeri baskılar aynı yılın sonbaharında da sürdü.

Bu arada her çevrede "darbecilik" tartışılırken. "yeni bir cunta" üzerine söylentiler de yoğunlaşıyordu. Eski Milli Birlik Komitesi'nden, Silahlı Kuvvetler Birliği üyelerine, emekli generallere, yazarlara, gazetecilere vb. kadar uzanan bir darbe ağından söz ediliyor, zamanlama ve "zemin yoklama" hiç gündemden düşmüyordu. Atılacak adımlarda dikkatli olunmalı, ordu içindeki güç dengeleri kollanmalıydı. Çünkü henüz 7-8 yıl önce, Talat Aydemir'in hayatına mâl olacak iki darbe girişimi gerçekleşmişti. Yine de tüm bunlar 12 Mart 1971'e doğru açılan yolun biraz daha temizlenmesini gerektiriyordu. Tabii bunda gelişecek siyasal ve toplumsal hareketlerin yanı sıra AP iktidarının yürüttüğü ekonomik uygulamalar da etkili olacaktı.

1969'un Ocak ayında Ankara'ya büyükelçi olarak atanan ve ABD'nin Vietnam'da yürütmüş olduğu pasifikasyon faaliyetlerinin planlayıcı Robert Komer'in ODTÜ'yü ziyaretinde arabasının yakılması, 71'e doğru hızlanacak eylemlerin habercisi oldu. Hemen ardından yine İstanbul limanını ziyaret eden 6. Filo'ya karşı 16 Şubat'ta yapılan otuzbin kişinin katıldığı yasal gösteriye; günlerdir bazı İslâmcı yazarların "Endonezya'da Komünist Katliamı"nı çağrıştırarak tahrik ettikleri bir grubun taş, sopa ve bıçaklarla saldırması sonucunda iki kişinin ölmesi artık 12 Mart'a yönelecek kulvarın nasıl biçimleneceğini ortaya koyuyordu.

Bu anlamda 1969'un Şubat ayında meydana gelen Kanlı Pazar'daki bu provokasyonu, hâkim güçlerin; çatışma ortamıyla şiddeti bilinçli olarak yükselttiği, oldukça iyi örgütlenmiş, demokratik haklarını kullanan halka karşı yöneltilen bir saldırısı olarak görmek mümkün. Tabii bu kışkırtıcı adımlar, daha da devam edecek, 1 Mayıs 1977 ve daha sonra tezgahlanan katliamlara kadar sürecektir. 1969'un Kanlı Pazar'ı ile 1977'nin 1 Mayıs katliamını yan yana koyarak, ikisini de aynı zincirin halkaları şeklinde görebiliriz. Çünkü ikisinde de saldırı, demokratik haklarını kullanan, gösterilerini meşru bir zeminde yapan büyük kitlelere yöneltilmiş; yok etme, öldürme hedeflenmiş, toplumda büyük bir korku ortamı yaratılmış ve biri 12 Mart'a diğeri ise 12 Eylül'e giden yolu kolaylaştırmıştır.

12 Mart'a doğru giden yolun üzerinde yürüyenler için tehlike büyüktü!.. Hızlanan eylemlerin yanı sıra ekonomi de kötüye gidiyordu. 9 Ağustos 1970'ta %65 oranında devalüasyon yapılacak, liranın değeri düşerken 1 Dolar 15 TL olacaktı ki, bunun etkileri işçilerden, memurlara, öğretmenlere, üreticilere, esnafa kadar tüm kesimlere yansıyacaktı. Nitekim dönemin Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç,

Kanlı Pazar diye bilinen 16 Şubat 1969'da ABD 6. Filosu'na karşı yapılan yasal yürüyüşe saldıran gruba mensup eli bıçaklı bir saldırgan. Polisin gözü önünde bıçağıyla görülen ve daha sonra belediyede zabıta memuru olduğu tesbit edilen kişi ifadesinde bıçağı yerde bulduğunu söylemişti!...

4 Ağustos 1970'te sarfettiği "toplumda sosyal uyanış, ekonomik gelişmenin önüne geçmiştir" şeklindeki "veciz" cümlesiyle 12 Mart Darbesi'ni yedi ay öncesinden müjdeliyordu!..

Başta da söylediğim gibi, o gün muhtırayı dinlediğimde -ki sanıyorum dönemin ünlü haber spikeri Çetin Çeki okumuştu- heyecanlanmamış, hatta ertesi gün merak edip gazetelerde yer alan metne de pek bakmamıştım. Hele yukarıda sıraladığım arkaplanı düşünüp, yorumlayacak bir çabam da yoktu. Olamazdı da, çünkü ulaşacağımız hedef olan devrim için 12 Mart Muhtırası "önemsiz" engellerden biri olduğu kadar aşılması da kolaydı!...

Ama bugün muhtıranın maddelerini tek tek okuyup, yorumladığımda satırlara yansıyan devlet ideolojisinin ne kadar güçlü olduğunu, sonraki 12 Eylül'de de bunun şiddet ve yok etmekle daha da pekiştirildiğini görüyorum. Muhtırada, 27 Mayıs ve 12 Eylül'de olduğu gibi "doğrudan el koyma" olmasa bile belirtilen hususların yerine getirilmemesi halinde bunun ünlü TSK İç Hizmetler Yönetmeliği'ne göre yapılabileceği de belirtilmişti. Ama bundan da öte muhtıra maddelerinde halka yönelik şiddetin ve yok etmenin "kardeş kavgası" bahane edilerek yapılması öngörülmekteydi. Bunların tümü yapıldı, insanlar tutuklandı, işkenceden geçirildi, arkadaşlarımız katledildi, idam edildi. Bir meclis vardı ve bunun içinden hükümetler kuruluyor, biri gidip, diğeri geliyor; ancak sadece baskı yasaları çıkıyor, idam kararları da onaylanıyordu.

12 Mart ve arkasından gelen 12 Eylül, toplumda militarizmin hayatın her alanına girmesini sağladı. Bu özellikle siyaset çevrelerinde, kamuda, devlet bürokrasisinde ve daha birçok çevrede kullanılan gündelik dili de değiştirerek "militer" bir içerik getirdi. Artık bugün de her türlü toplantının –ki buna maalesef kimi üniversite toplantıları da dahil edilebilir- sonu gelmez "sayın"larla başladığını ve "arzederim"diye bittiğine tanık olmuyor muyuz?

12 Mart ve diğer askeri darbelerin başını çektiği aydın düşmanlığı ise bugün de farklı görünümlerde, değişik ifadelerle sürdürülmektedir. Sözgelimi geçmişte, isim belirtmeden hedef gösterilen aydınlar bugünün otoriter Türkiye'sinde artık isim zikredilerek baskı altında tutulmakta, deneyimleri, bilgileri ve aydın kişilikleriyle fütursuzca ve cahilce alay edilmektedir. 27 Mayıs darbesinin mirası olan MGK gibi yapılanmalar, tüm sözde darbe karşıtlığına rağmen korunarak daha da güçlendirilmektedir.

DARBELERİN MİRASI NEREDE?

Bu sorunun cevabı için sayfalar doldurabiliriz. Dünyada askeri darbelerin gerçekleştiği bütün ülkelerde, "yönetimin sivillere bırakılması", serbest seçimlerin yapılması ve daha birçok uygulama hep farklı sonuçlar verdi. Bu nedenle Güney Amerika'da, Afrika'da, Asya ve Ortadoğu'daki darbelerden sonraki geçişlerle Türkiye'yi karşılaştırmak da doğru olmaz, çünkü ülkemizde tüm bu geçişlerle kurulan siyasi iktidarlar hep yaşanan baskı rejiminin, faşist uygulamaların ve şiddetin bıraktığı kalıntılar üzerinde yükseldi. İnsan haklarını, temel hak ve özgürlükleri, demokrasiyi güçlendirmek hep ikinci planda kaldı.

Bugün de yirmi yıla yakın iktidarı elinde tutan, her fırsatta darbelere, militarizme karşı olduğunu üstüne basarak ifade eden siyasi iktidar; dinî bir retorikle süslediği otoriter yapısını askeri rejim kalıntılarının üstünde kurmaktadır. "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi"nde; Anayasa'dan demokrasiye, hak ve özgürlüklerden yargı bağımsızlığına kadar atılan her adımda bunu görmek mümkün. Üstelik bunların tümü de muhtıra ve darbelerin militer mirası, ortak ve sihirli kelimesi "talimat"la oluyor.

Şimdi 12 Mart'la 12 Eylül'ün mirasını başka yerde aramaya gerek var mı?

68 Temmuz'unda Taksim'de 6. Filo'ya karşı yapılan gösterilerden birinde öğrenci örgütleri adına konuşan Fahri Aral

12 Mart Darbesi: Neye, Kime Karşı?

ZAFER ÜSKÜL

12 MART DARBESİ HER NE KADAR DEMİREL HÜKÜMETİNE KARŞI YAPILMIŞ GİBİ GÖRÜNSE VE BAZI İLERİCİ ÇEVRELERİN DESTEĞİNİ ALMIŞ OLSA DA TEMELDE SOL DÜŞÜNCEYE, ÖZGÜR DÜŞÜNEN ÖRGÜTLÜ TOPLUMA VE SERMAYENİN EZDİĞİ YOKSUL HALKA KARŞI YAPILMIŞTIR.

1971'in 9 Mart'ında yapılması planlanan bir askeri darbe başarılı olamayınca 12 Mart'ta bir başka darbeye girişildi ve bu kez başarıldı. 9 Martçılarla birlikte olduğu söylenen iki kuvvet komutanı son anda karar değiştirmişler, Genelkurmay başkanı ve diğer kuvvet komutanıyla birleşerek 12 Mart darbesini gerçekleştirmişlerdi. Böylece darbe, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin emir-komuta zinciri içinde, Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç ve kuvvet komutanlarının, Türkiye radyolarından okunan muhtırasıyla gerçekleşti.

Neden ve kime, neye karşı darbe yapılmıştı? Bu soruların sözde cevabını bulmak için "Muhtıra" metnine bakalım.

Muhtıra, "Parlamento ve hükümete" karşı verilmişti: Neden? Çünkü, "Parlamento ve hükümet, süregelen tutum, görüş ve icraatı ile (1) yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, (2) Atatürk'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve Anayasa'nın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içerisine düşürülmüştür".

Bu nedenle, Hükümet görevi bırakacak, ama Meclis, görevde kalarak, durumu partiler üstü bir anlayışla değerlendirip "mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasa'nın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle gerçekleştirecek, inkılap kanunlarını uygulayacak ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kuralları içinde teşkili" sağlanacaktır. Bunlar yapılmazsa, Silahlı Kuvvetler bizzat yapmak üzere iktidara el koyacaktır.

Bunun üzerine, Süleyman Demirel Hükümeti istifa etti. Ama Demirel'in partisinin çoğunlukta olduğu

12 Mart Muhtırası ardından el konulan afişler ve teksir makinaları sergileniyor. Cengiz Kahraman arşivi

Nihat Erim ve kabinesi

Parlamento kapatılmadı. Kapatılmadı ama "partiler üstü" bir anlayışla çalışması talimatı verildi.

CHP Milletvekili Nihat Erim partisinden istifa edip "bağımsız" oldu ve bir "reform hükümeti" kurdu. Erim'in bakanlarından 11'i parlamento dışından atanmıştı. Bakanlar kurulunda AP, CHP, MGP, MBK üyesi ve bağımsız milletvekilleri de vardı. Bu bakanlar kurulu, "Atatürkçü" reformları yapacak ve "anarşist" eylemlere son verip ülkede huzuru sağlayacaktı.

Darbe Demirel iktidarına yapılmış gibi görünüyordu. Demirel Hükümeti istifa etmişti. Erim Hükümeti içinde Parlamento dışından atanan 11'lerin varlığı, kurulan hükümetin "reformları yapacak" hükümet olduğu izlenimini verebiliyordu. Atilla Karaosmanoğlu, Özer Derbil, Ayhan Çilingiroğlu, Türkan Akyol, Osman Olcay, Talat Halman gibi isimlerin hükümette yer alması, "Türk Solu"nun en azından önemli bir bölümünde umut yaratmıştı. "Türkiye Solu" darbeyi destekliyordu.

"Çetin Altan, İlhan Selçuk, Uğur Mumcu, İlhami Soysal, Hikmet Kıvılcımlı gibi bazı solcu yazarlar; *Devrim* gibi gazeteler; Türk-İş, Dev-Genç, TÖS, Elektrik Mühendisleri Odası, Üniversite Asistanları Sendikası, Orman Mühendisleri Sendikası gibi sol eğilimli 16 örgüt Muhtırayı Ordu içindeki sol kliğin verdiğini düşünerek selamladılar. Bülent Nuri Esen ve Bahri Savcı gibi hukukçular da Başbakanın istifasının hukuka uygun olduğu şeklinde görüş bildirdiler."[1]

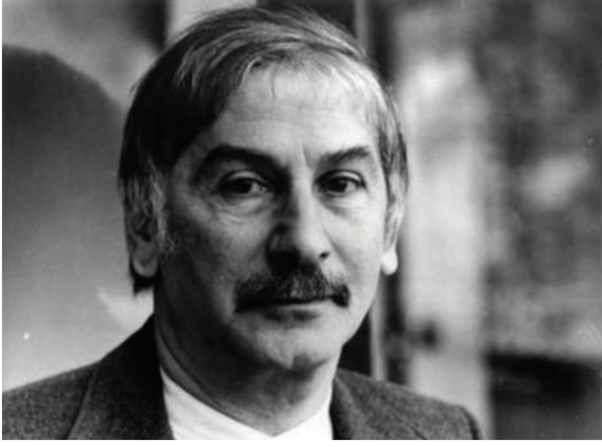
Benzeri bilgileri Karataş da aktarıyor: "Bu noktada örneğin *Devrim* gazetesi 'Ordu Antikemalist Gidişe Dur Dedi' manşetiyle çıkarken Avcıoğlu 'Teşhis ve Tedavi' başlıklı yazısında 'cici demokrasinin sonu geldi (...) Türkiyemiz cici demokrasi uğruna 25 yıl israf etti, yeter artık' diyor; Mumcu da 'Erkekseniz Karşı Çıkın' başlıklı yazısında 'erkeklerse ordu'nun bildirisine karşı çıksınlar. Evet, CHP, AP, GP ve Demokratik Partililerin hepsinin bir daha geri dönmemek üzere Türk siyasal hayatından atılmalarını (...) Ordu'yu böyle bir bildiri yayınlamaya zorlayan siyasal koşulları, bugünkü siyasal partiler yaratmışlardır. Bu düzenin sorumluları mutlaka yargılanmalıdır' şeklinde muhtırayı sahiplenmişlerdir."[2]

Ben de, *Siyaset ve Asker* adlı kitabımda şu değerlendirmeyi yapmıştım: "12 Mart Muhtırası verildiğinde, muhtırayı 'ilerici, reformcu kansız bir darbe' olarak niteleyenlerin arasında, Türkiye 'Solu'nun çeşitli kesimler de vardı. 27 Mayısçı Tabii Senatör Ahmet Yıldız, TBMM'de, sıkıyönetim görüşmeleri sırasında bunu şöyle anlatıyordu: '... 12 Mart Muhtırasını bayram sevinci ile Türkiye karşıladı. Olay çok anlamlı ve ilginçtir. Ulusal iradenin görevlendirdiği bir iktidarın düşürülmesini, ulusal iradeyi oluşturan bütün örgütler ve düşün mihrakları alkışlamıştır. Mühendis ve Mimarlar Odalarından kapıcı derneklerine kadar, işçi örgütlerinden işveren örgütlerine kadar her kuruluş bildiri üstüne bildiri yayınlayarak bu alkışı belgelemişti."[3]

Tevfik Çavdar da bazı kesimlerin darbeyi ve Erim hükümetine olumlu baktıklarını tespit ediyordu: "Bazı ilerici çevreler muhtıra olayını ve Erim hükümetini olumlu karşıladılar."[4]

TİP ile CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit, darbeyi olumlu karşılamadılar. Bülent Ecevit, partisinin genel sekreterlik görevinden istifa etti. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, başlangıçta darbeye karşı görünse de, Erim'in başbakan olması üzerine hükümete destek ve bakan verdi. "Türkiye Solu"nun 12 Mart Muhtırası'nı böyle değerlendirmesi doğru muydu,[5] bunu çok kısa bir süre sonra görecektik.

Nihat Erim, 20 Mart günü Başbakan olarak atandı, 27 Mart'ta hükümetini kurdu ve 8 Nisan'da güvenoyu aldı. Hükümet programında Atatürk ilkelerine vurgu yapılarak bu ilkelerin tam olarak uygulanacağı belirtiliyor, sosyal devlet anlayışının gerekleri doğrultusunda yürütülecek politikalara değiniliyor ve elbette Anayasa'nın öngördüğü reformların hiç beklenmeden gerçekleştirilmesinden bahsediliyordu: Toprak reformu, milli eğitim reformu, mali reformlar, hukuk

İlhan Selçuk

ve adalet reformu, idarenin yeniden düzenlenmesi reformu, vb.[6]

Elbette, asayişin ve huzurun sağlanması da hükümetin öncelikleri arasındaydı. Ancak, sıkıyönetim düşünülmemişti: "21 Nisan'da Başbakan Yardımcısı Sadi Koçaş sıkıyönetimi düşünmedik bile" diyordu. Ama ertesi gün Sıkıyönetim Kanunu'nda değişiklik yapmak üzere hazırlıklara girişiliyordu. "23 Nisan'da ise, Başbakan Erim, asayişin sağlanması için Anayasa'nın değişeceğini açıklarken, 'alınacak tedbirler (anarşistlerin) kafalarına balyoz gibi inecektir' diyordu.[7] 26 Nisan 1971 günü ise 11 ilde sıkıyönetim ilan edildi.[8]

"Türkiye Solu"nun önemli bir bölümü 12 Mart darbesini sıcak karşılamış olsa da, gençlik örgütleri mesafeli durmuşlardı. THKO (Türk Halk Kurtuluş Örgütü) ve THKP-C (Türk Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi), çözümün-kurtuluşun silahlı mücadeleden geçtiği kanaatindeydiler. Silahlı eylemlerini sürdürüyorlardı. 17 Mayıs 1971'de İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Efraim Elrom kaçırıldı. THKP-C'liler, bir bildiri yayınlayarak hükümetten taleplerini sıraladılar. Kabul edilmeyince Elrom öldürüldü."[9]

Sıkıyönetim yetkilileri, bu eylemler karşısında alınabilecek en sert önlemleri aldılar. "Balyoz harekatı" başlamıştı. Sık sık silahlı çatışma yaşanıyordu, örgüt üyeleri ölü ya da yaralı olarak yakalanıyor, yakalanamayanlar kaçarak eylemlerini sürdürmeye çalışıyorlardı.

Bu arada, "reformlar"ı gerçekleştirmek için hükümet içinde yer alan 11'lerle diğer bakanlar arasında uyumsuzluk artıyor, gerilim yaşanıyordu. Özellikle de maliye bakanı ile reformcu bakanlar arasında. Reformların gerçekleştirilmesi engelleniyordu ve sıkıyönetim uygulamaları aydınları hedef alıyordu. Bu uyumsuzluk Nihat Erim'in 26 Ekim 1971'de hüküme-

Deniz Gezmiş ve arkadaşları İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi bahçesinde

tin istifasını vermesine yol açtıysa da bu istifa Cumhurbaşkanınca kabul edilmedi.

1. Erim hükümeti içinde yer alan ve "11'ler" olarak anılan "radikal reformcular" özledikleri ve hükümet programında yer alan reformları hayata geçirebilirler miydi? Bu reformların gerçekleştirilmesi, parlamentodan çok sayıda yasanın çıkartılmasını gerektiriyordu. Parlamentoda ise, reformları gerçekleştirmedikleri için suçlanan hükümetin arkasında Adalet Partisi'ne mensup milletvekilleri ve onların doğal müttefikleri olan sağ partilerin milletvekilleri ve senatörleri çoğunluğu oluşturuyorlardı. Ciğer kediye emanet edilmişti. 3 Aralık'ta, 11'ler bakanlıklarından istifa ettiler. Bunun üzerine Erim hükümetin istifasını verdi ve 1. Erim Hükümeti, 11 Aralık'ta kurulan 2. Erim Hükümeti'nin göreve başlamasıyla son buldu.

Reformlar yapılamadıysa, temel hak ve özgürlüklerin kullanılması ne durumdaydı? Asayiş önlenmeye çalışılırken fatura kimlere çıkarılmıştı? Birinci Erim Hükümeti döneminde, sıkıyönetim ilanıyla birlikte, bir yandan silahlı eylemlere karşı mücadele yürütülürken bir yandan da, silahla hiçbir ilişkisi olmayan, yalnızca yazıp çizen, düşüncelerini ifade eden "sol" düşünceli yazar, çizer, sanatçı, öğretim üyesi, STK yöneticileri, basın da büyük bir baskı altındaydı. Gazeteler kapatılıyor, gazeteciler gözaltına alınıp tutuklanıyor, dergiler kapatılıp toplatılıyor, kitaplar yasaklanıyor, toplanıp SEKA'ya gönderiliyor, "sol" dernek ve sendikaların yöneticileri gözaltına alınıyor, öğretim üyeleri tutuklanıyordu.

Şimdi, silahlı eylemlerle ilgisi bulunmadığı halde baskı altına alınan kişi, örgüt, siyasi parti, basın, öğretim üyeleri ile ilgili olarak sıkıyönetim komutanlıklarının bildirilerine göz atalım: Sıkıyönetim ilanının hemen ertesi günü, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı, yayınladığı 2 numaralı bildiride, "12 Mart Beyannamesini eleştirerek Türk Silahlı Kuvvetlerinin disiplin ruhunu zedeleyici" her türlü haber ve yayını yasaklamıştır. Hemen ardından, "hükümeti halk nazarında küçük düşürücü" haber ve yayınlar da yasaklanmıştır.[10] Benzeri yasakları, diğer sıkıyönetim komutanlarının bildirilerinde de görmek mümkündür. Her şeyden önce, tüm sıkıyönetim bölgelerinde, sokağa çıkma yasağı, her türlü toplantı (düğün, nişan gibi toplantılar dahil) ve gösteri yürüyüşü yasaklanmalıydı ve yasaklanmıştır.

Haber ve yayın yasaklarına uymayanlar için yaptırım uygulamaları da hemen başlatıldı. Sıkıyönetimin ilanının ertesi günü, İstanbul'da, *Cumhuriyet* ve *Akşam* gazeteleri onar gün süreyle kapatılmış; bu gazetelerin yazarları İlhan Selçuk ile Çetin Altan gözaltına alınmışlardır.[11]

Herhangi bir gazetenin bir sıkıyönetim komutanlığınca kapatılması yetmez, diğer sıkıyönetim komutanları da bu yasağı uygulamalıdır: Adana ve Hatay İlleri Sıkıyönetim Komutanlığı, 4 numaralı bildirisiyle, "İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığınca kapatılan *Cumhuriyet* ve *Akşam* gazetelerinin bu süre zarfında Adana'da basılması ve sıkıyönetim sınırları içersinde her ne suretle olursa olsun dağıtılması yasaktır" demiştir. Hemen ardından, kendisi de bir yerel gazeteyi, Kırıkhan'da yayınlanan *Dağyeli* gazetesini süresiz olarak kapatmıştır.

Bundan sonra, bir sıkıyönetim bölgesinde gazete, dergi, vb. kapatma kararı verildiğinde, bu karar diğer bütün sıkıyönetim bölgelerine yayılacaktır. Bu dönemde kapatılan gazeteler arasında, *Akşam* ve *Cumhuriyet* dışında, *Hürriyet, Devrim, Sabah* gibi ulusal çapta dağıtılan gazetelerin yanında, *Diyarbakır Mücadele, Eskişehir İstikbal* ve *Milli İrade* gibi gazeteler ve *Aydınlık*, *İlahi Işık* gibi dergiler örnek olarak gösterilebilir.[12]

Çetin Altan

Diyarbakır ve Siirt İlleri Sıkıyönetim Komutanlığı'nın 30 Nisan tarihli ve 4 numaralı bildirisinde yer alan şu yasak, tüm sıkıyönetim komutanlıklarının bildirileri içinde de yer almıştır: "Bugüne kadar mahkeme kararları ile yasaklanmış bulunan kitap, broşür, dergi, gazete ve bilumum emsali yayınları üzerinde, ikametgahında ve satış yerinde bulunduranlar, yayanlar ve satanlar hakkında Sıkıyönetim Kanunu gereğince takibat yapılacaktır."[13]

Sonrasında, çok sayıda kitap, dergi ve basılı malzeme sıkıyönetim komutanlıklarınca yasaklanacak, yapılan her aramada bulunan kitap ve benzeri malzeme, silahlarla birlikte suç aleti olarak sergilenecektir. Sıkıyönetim komutanları, bu dönemde, hemen tüm sol eğilimli dergileri kapattılar, yayınevlerini mühürleyerek kitaplarına el koydular. Bu dergi ve kitapların SEKA'ya gönderildiği daha sonra ortaya çıkacaktır. Araştırmacı-yazar Alpay Kabacalı, bu dönemi şöyle niteleyecekti: "12 Mart Döneminde kitap toplatmalar korkunç boyutlara ulaştı; yasak kitap

Nihat Erim ve Necmettin Erbakan

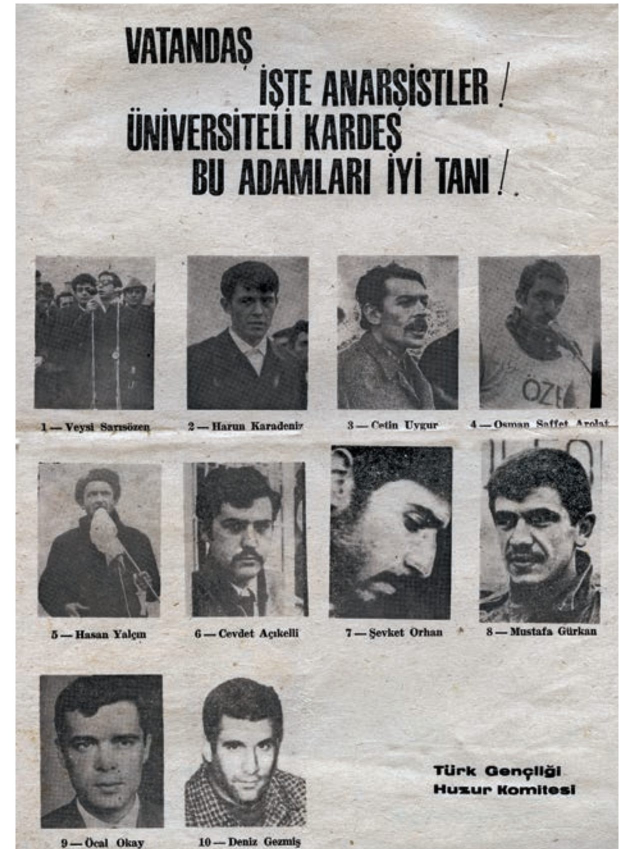
bulundurdukları gerekçesiyle, pek çok kişi, yayıncı, kitapçı tutuklandı. Bunlardan dolayı 12 Mart Dönemi belleklerde 'kitap korkusu' yaratan bir dönem olarak yer etti."[14] Birçok kişinin, bu korku nedeniyle, kendi kitaplarını, yürekleri yanarak, banyo ısıtıcılarında yaktıklarını da ekleyelim.

CHP sözcüsü Orhan Birgit, bu konuda TBMM'de şunları söylüyordu: " 'Sol yayınlar' adı altında mahkeme kararı dahi araştırılmadan girişilen yasaklama yarışı, resmi ağızlarda 'anarşi' ile 'sol düşünce'yi aynı cephe ve aynı sorumlulukta gösterme gayretlerini ortaya çıkarmıştır."[15]

Gözaltına alınanlar, tutuklananlar yalnızca gazeteciler, yayıncılar, kitapçılar mıydı? Elbette hayır. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nın, 18 Mayıs 1971 tarihinde, 19 numaralı bildirisiyle teslim olmaya çağırdığı aydınlar arasında şu kişiler de vardı: Tarık Ziya Ekinci, Kemal Burkay, Kemal Sülker, Yaşar Kemal, Samim Kocagöz, Hikmet Kıvılcımlı, Prof. İsmet Sungurbey, Doğan Avcıoğlu, İlhami Soysal, Muzaffer Erdost, Uğur Mumcu, Prof. Muammer Aksoy, Prof. Bahri Savcı, Prof. Mümtaz Soysal, Cemal Reşit Eyüboğlu... 20 Mayıs'ta gözaltına alınan Prof. Bülent Nuri Esen, Prof. Uğur Alacakaptan ve Prof. Tarık Zafer Tunaya ile birlikte, gözaltına alınanların sayısı 600'e ulaşmıştı.[16]

Bir de derneklere, sendikalara bakalım: Sıkıyönetim döneminde çok sayıda dernek kapatılmış ya da faaliyetten menedilmiştir. Bunların başında öğrenci dernekleri gelmektedir. "Sol"da, "milliyetçi sağ"da ya da "İslamcı sağ"da yer alan ve özellikle içinde gençleri barındıran dernekler kapatılmıştır. Ama yetişkinlerin dernekleri de kapatılma ya da askıya alınmadan nasiplerini almışlardır. Çeşitli illerdeki Dev-Genç dernek ya da şubeleri, çeşitli fakültelerde kurulmuş fikir kulübü dernekleri, öğrenci birlikleri, ülkü ocakları dernekleri, Milli Türk Talebe Birliği, komünizmle mücadele dernekleri, Ankara Milliyetçi Kültür Birliği, İlim Yayma Cemiyeti, Devrimci Kültür Ocakları, Devrimci Doğu Kültür Ocakları, Siverekliler Yardımlaşma Derneği, Bakacak Köyü Kültür Birliği, Tıp Fakültesi Sosyal Demokrasi Derneği, Mukaddesatçılar Derneği, Eskişehir Kültür Kulübü, Ankara Asistanlar Derneği... Bunların yanında bazı sendikalar ve şubeleri de kapatılmıştır. Türkiye Öğretmenler Sendikası, Üniversite Asistanları Sendikası...

Görüldüğü üzere, Erim Hükümetleri ve ardından gelen "sağ" hükümetler ve onların sıkıyönetimi, "sol" düşünceyi ve "solda düşünenleri" yok etmek için ellerinden geleni yapmışlardır. Ancak, sıkıyönetim ilanı nedenlerinden birincisi "anarşi" ise, ikincisi de "çıkar-

Solcu öğrenci liderlerini afişe eden bir antikomünist bildiri

cı çevrelerin tutumu" idi. "Düşünce"yi ve düşünenlerin örgütlerini de "anarşi" içinde değerlendirip mücadele eden hükümet ve sıkıyönetim "çıkarcı çevrelerin tutumu" konusunda ne yapmıştı? Yukarıda sözünü ettiğim, hükümet programı içinde yer alan ekonomik reformların hiçbirinin yapılamadığı ve yapılamayacağı açıktı. Reformlar için yasa çıkarmak gerekirdi ama, bu yasaları çıkarması gereken parlamento zaten bunları yapmadığı için suçlanan parlamentoydu. İki Erim hükümetinden sonra kurulan hükümet, Erim'den de daha sağda yer alan Ferit Melen Hükümetiydi. Ondan sonra gelen ise, Naim Talu[17] başkanlığında kurulan Adalet Partisi ile Cumhuriyetçi Güven Partisi koalisyon hükümetiydi. Erim Hükümetinde 11'ler istifa etmiş, reform ümitleri yok olmuştu. Sonrasında da zaten reform beklenemezdi.

Peki, bu reformların yapılmamasından rahatsız olan asker, sıkıyönetim idaresi elindeyken ne yaptı? Asker'in "çıkarcı çevrelerle" mücadele etmediğini söyleyemeyiz. Ama, çıkarcı çevreler kimlerden oluşuyordu? Büyük sanayicilerden mi, ithalat-ihracatçılardan mı? İnşaatçılardan mı? Büyük toprak sahiplerinden mi? Toptancı ticaret erbabından mı? Bankalardan mı? Kimden?

Sıkıyönetim komutanlarına göre, çıkarcı çevreler küçük esnaf ve perakende ticareti yapanlardır! Tüketim maddelerinin fiyatları tüm sıkıyönetim komutanlarının yakından ilgilendiği bir sorun olmuştur. Hemen bir örnek vermek gerekirse, İzmir Sıkıyönetim Komutanı Koramiral Cemal Süer, yayınladığı bildiride, "sebze, meyve ve diğer yiyecek tekmil gıda maddeleri normal kar hadlerini aşan bir fi(y)atla satılmayacaktır" demiş, aksine hareket edenleri cezalandırılacağı uyarısında bulunmuştur. (Bu saygıdeğer koramiral, emekli olur olmaz bir büyük mağazanın idare meclisi başkanı olmuştur).

Sıkıyönetim komutanlarının fiyatlarıyla çok yakından ilgilendikleri ürünler gıda, et, süt, peynir, yağ, sebze-meyve, odun, kömür, çimentodur. Bu ürünlerin "çıkarcı", "fırsatçı" satıcıları çok yakından izlenmiş, denetlenmişlerdir. Bu denetimler sonucunda en çok yaptırıma (para cezası, kapatma gibi) uğrayanlar bakkal, manav, kasap, fırın, odun-kömür satış yerleri olmuştur. Sıkıyönetim bildirileri arasında, fiyatların denetimi, tavan fiyat konulması, ürünlerin hangi koşullarda üretilip satılacağı, emirlere uymayanlar hakkında verilen cezalarla ilgili sayısız bildiri yayınlanmıştır.[18]

Komutanlar, gıda maddeleri konusunda, hem hijyen hem de halkın parasının korunması konusunda son derece hassas davranmışlardır: "Satılan etler tartıldıktan sonra ambalaj kağıtlarına sarılarak muntazam bir paket halinde müşteriye verilecektir. Etlerin kaba kağıtlarla beraber tartılması yasaktır" (Diyarbakır ve Siirt İlleri Sıkıyönetim Komutanlığı, Bildiri, No: 24). Su ürünlerini korunması ve kaçak avcılıkla, hırsızlık, gasp, kaçakçılıkla mücadele etmişler, çiftçiye ucuz gübre temini, tarımsal ilaçlama, tarım işçilerinin sorunlarıyla da ilgilenmişlerdir.

Asker önemli bir şey daha yapmıştır: 1961 Anayasası'nda yer alan özgürlükleri sınırlayıcı, askerin vesayetini artırıcı, kısaca demokratik hukuk devleti ilkesini geriletici anayasa değişikliklerini, baskı yaparak TBMM'den geçirtmiştir.[19] Büyük sermaye, tüm bu çalışmaları memnuniyetle izlemiştir.

Bu kısa yazı çerçevesinde anlatılanlar bile, yazının başlığında sorduğum sorunun yanıtını veriyor sanırım. 12 Mart Darbesi, sol düşünceye, özgür düşünen insanlara ve sermayenin ezdiği halka karşı yapılmıştır, dersem yanılmış olmayacağımı sanırım.

DİPNOTLAR

1 Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı yılları (1965-1973)*, aktaran: Erol Subaşı, "Bir Yeniden Hegemonikleştirme Hamlesi Olarak 12 Mart Döneminde Reform Siyaseti ve Başarısızlığı", *Mülkiye Dergisi*, 43 (1), 2019, ss. 27-61.

2 Murat Karataş, "Türkiye'de Asker-Sivil İlişkileri Bağlamında 12 Mart Muhtırası ve Partiler-Üstü Hükümet Modeli Üzerine Bir Değerlendirme, *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 2 (3), 2019, s. 85.

3 Zafer Üskül, *Siyaset ve Asker*, 2. Basım, İmge Yayınevi, Ankara, 1997, ss. 207-208.

4 Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950-1995*, Ankara, 1996, İmge Yayınevi, s. 196.

5 12 Mart Muhtırası verildiğinde yurtdışındaydım. "1961 Anayasası'nın Kurduğu Türk Rejimi" adlı doktora tezimi tamamlamış, danışmanımla birlikte artık jüri oluşturulması için harekete geçmeye karar vermiştik. Darbe oldu. Danışmanıma, yazdığım tezi, darbe olmamış gibi savunmamın doğru olmayacağını söyleyip, hiç olmazsa bir ek değerlendirme yapabilmek için iki ay süre istedim. Türkiye'den getirtebileceğim gazete, dergi, ne varsa istedim. Tezime yazdığım ekte, 12 Mart darbecilerinin "solu ezmek için "tiyatro oynadıklarını" yazdığımı hatırlıyorum. (Ne yazık ki, tezimin kopyası, pandemi koşullarında ulaşamayacağım kadar uzaktaki kitaplığımda).

6 Bkz.: İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, C. 5, TBMM Yayını, Ankara 2013, ss. 3265-3466.

7 Zafer Üskül, *Siyaset ve Asker*, 2. Basım, İmge Yayınevi, Ankara, 1997, s. 192.

8 *Resmi Gazete*, 27.4.1971, S. 13820

9 Gençlik örgütleri ve bu örgütlerin eylemleri konusunda bkz.: Tevfik Çavdar, a.g.e., ss. 200-209.

10 Zafer Üskül, *Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi Sıkıyönetimi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 288-289.

11 Zafer Üskül, *Siyaset ve Asker*, 2. Basım, İmge Yayınevi, Ankara, 1997, s. 209.

12 Zafer Üskül, *Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi Sıkıyönetimi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, s. 16.

13 A.g.e., s. 171.

14 Alpay Kabacalı, "Kitap Toplatma", içinde: Yayın Dünyası, Haziran 1988, s. 10.

15 Bkz.: Zafer Üskül, *Siyaset ve Asker*, 2. Basım, İmge Yayınevi, Ankara, 1997, s. 212.

16 Bkz.: Zafer Üskül, *Bildirileriyle 12 Mart 1971 Sıkıyönetimi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, s. 14.

17 Naim Talu bankacıydı, Merkez Bankası başkanlığı yapmış, 2. Erim ve Melen hükümetlerinde bakan olmuş, kontenjan senatörlüğüne atanmıştır. Senatörlüğü sona erdiğinde Akbank yönetim kurulu başkanlığına getirilmiştir.

18 Bkz.: a.g.e.

19 Bkz: Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara, 2005 s. 49.

Yakından Yaşayan Bir Mülkiye Asistanının Gözünden Teoride ve Pratikte 12 Mart

BASKIN ORAN

BELİRLİ TOPLUMSAL KESİMLERİN ONAYINI ALMAK İÇİN REFORMCU BİR GÖRÜNTÜYLE VE BAZI MUHALİF İSİMLERİN VARLIĞIYLA TOPLUMA SUNULAN 12 MART MUHTIRASI ESASEN DOKUZ YIL SONRAKİ 12 EYLÜL 1980 DARBESİYLE KURULACAK FAŞİST REJİMİN TAM BİR KOSTÜMLÜ PROVASIYDI.

Ben Mülkiye (SBF) 1968 mezunuyum. Yapılan sınavların sonunda 69'un ilk günü Uluslararası İlişkiler kürsüsüne asistan kabul edildim. Yani, o 12 Mart 1971 sabahı küçük abim Taşkın, yine Mülkiye mezunu bir diplomat, Bakanlık'tan telefonla aradığı sırada, doktora yapmaya başlamış bir asistandım.

Abim çok neşeliydi: "Gözümüz aydın, reformlar başlıyor!" dedi.

O zamanlar TRT dışında radyo yok. Radyodaki haber bülteninde yayınlanan dört orgeneralin[1] bildirisini ben de dinlemiştim. Ama, artık abimin söylediğinin aksini söylemek hevesinden midir, yoksa silah ve askerliğe ilişkin konulara hiç yatmayan kafamda Ordu'nun radikal ekonomik ve toplumsal reform yapması diye bir kavrama hiç yer bulunmadığından mıdır, nedir, bu müjdeyi aynı heyecanla karşılayamadım. Çok kuşkulu davrandığımı ve "Dur abi, acele etmeyelim, bakalım ne olacak" dediğimi hatırlıyorum.

Onun haklı çıkmasını, benimse yanılmış olmamı çok dilerdim ama pek öyle olmadı.

***

Aslında, abimin yanılması çok normaldi. Anlatayım.

Epey bir süredir Türkiye'de büyük bir toplumsal çalkantı vardı. Bu çalkantı, 27 Mayıs'tan sonra oluşan büyük bir beklentiden doğmuştu.

T.C tarihinin ilk askerî darbesi olan 27 Mayıs 1960 hareketi, çok çelişkili bir biçimde, Cumhuriyetin kuruluşundan beri ilk kez demokratik bir ortam yaratmıştı. Çünkü askerler anayasayı (1961) İstanbul ve Ankara'dan aklı başında ve ilerici üniversite hocalarına yaptırmışlardı. Mülkiye hocalarının hazırladığı taslak çok etkili olmuştu. Zaten bugüne (2021) kadar ülkenin görüp gördüğü tek demokratik anayasa da budur.

Bu durumda, her şey olmasa bile çok şey konuşulabilir olmuştu. İnsanlar, bir yandan özgürlüğü buluvermiş olmanın, bir yandan da bu şeylerin ko-

Türkiye İşçi Partisi Merkez Yönetim Kurulu Üyeleri, 4 Kasım 1966. Soldan sağa: (Ayaktakiler) Sina Pamukçu, Kemal Nebioğlu, Ali Karcı, Nihat Sargın, Behice Boran, Kemal Sülker, Salih Özkarabay, Adnan Cemgil (Oturanlar) Cemal Hakkı Selek, Mehmet Ali Aybar, Rıza Kuas

15-16 Haziran 1970 olaylarından bir çatışma enstantanesi

nuşulabilir olmasından önceki dönemlerin nasıl boşa geçmiş olduğunun şokuyla karşı karşıya kalmışlardı.

Çok şey konuşulur olmuştu ama Türkiye'deki güç dengesinin (daha doğrusu, dengesizliğinin) TBMM'ye yansıyan fotoğrafı ortada değişen fazla bir şey olmadığını ve büyük olasılıkla da öngörülebilir bir gelecekte olmayacağını gösteriyordu.

Nitekim, 1965'te Bülent Ecevit CHP'de Ortanın Solu'nu ve "Bu Düzen Değişmelidir" sloganını ortaya attıktan sonra, deyim biraz açık-saçık olduğu için lütfen kusuruma bakmayın ama tarih yazıcılığı bunu aynen yazmamı gerektiriyor, "Düzen Değişiyor, Ama Düzülen Değişmiyor" esprisi ortalıkta pek dolaşır olmuştu.

***

Bu yarı heyecan, yarı umut, yarı umutsuzluk ortamında, o sırada çok kullanılan terimlerle bir yandan "sömürülen kitlelerin" bir yandan da "sömürülen Türkiye"nin hemen özgürleşmesi için sabırsızlık gösteren solcu gençler baş gösterdi. Bunlardan bazıları, Doğan Avcıoğlu'nun *Devrim* dergisi gibi yayınlarının da etkisiyle, daha "kestirme" düşünüyor ve özlenen reformların ancak parmağı tetikte olanlar tarafından gerçekleştirilebileceği sonucuna varıyordu. Yani, reformcuların Ordu içinde de radikal uzantıları vardı.

Sonunda, iki tür çatışma ortalığı kapladı: Birincisi, protesto gösterileri yapan solcu gençler ile polis arasında idi. İkinci çatışmanın ise bir yanında solcu gençler, öbür tarafında ise Süleyman Demirel iktidarının "Bana, sağcılar cinayet işliyor dedirtemezsiniz" ve "devlete yardımcı oluyorlar" diyerek yüreklendirdiği sağcı "Komandolar" ("Ülkücü gençlik") yer alıyordu. Buna, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu DİSK'e mensup işçilerin gösterileri, özellikle de 15-16 Haziran 1970 İstanbul-Kocaeli olayları[2] eklenmişti.

Süleyman Demirel

Önemli olan şuydu ki, Kürt meselesinin konuşulur olması ve solcu gençlerin banka da soyan "şehir gerillası" faaliyetleri muhafazakar Ordu'yu, DİSK'in fabrika işgalleri ise İstanbul büyük burjuvazisini paniğe sevk etmişti. Böylece, Türkiye'nin bu iki en büyük siyasal güç odağı arasında sola karşı bir koalisyon doğmuştu.[3]

Bu kargaşa ortamındadır ki, 12 Mart 1971 "Muhtırası" TRT radyolarından okundu ve büyük umutlar doğurdu. İşte, abim ve çok kişi de bu umutlananlar arasındaydı. Çünkü bildirinin söyledikleri, olayları iyice yakından takip ederek "ilerici" bir askerî darbe bekleyenleri bile yanıltacak nitelikteydi: Ülkedeki kardeş kavgasına ve kargaşaya son verilmeli, anayasanın öngördüğü reformları gerçekleştirecek güçlü ve inandırıcı bir hükümet kurulmalı, bu reformlar TBMM'de partiler üstü bir anlayışla derhal ele alınmalıydı. Reform yolunda hızla adım atılmaması durumunda, Ordu "yasaların kendisine vermiş olduğu koruma ve kollama görevini" yerine getirerek idareyi doğrudan ele alabilirdi.[4] Yani, Ordu reform için bastırıyor ve hatta tehdit ediyordu.

24 Ocak 1971 SBF Yurdu Baskınında Ülkücüler

***

Ne olmuştu? Muhafazakar tanınan Ordu nasıl böyle bir "Derhal Reform" bildirisi yayınlamıştı?

Yayınlamıştı, çünkü yukarıda sözünü ettiğim ve Ordu içinde bulunduğunu söylediğim "radikal uzantılar"ın 8-9 Mart gecesi bir "radikal darbe" yapacakları haberi gelmişti. Öyle bir girişim yapılmalıydı ki hem bu darbe önlenmeliydi hem de radikallerin tepki göstermesine yol açılmamalıydı.[5]

24 Ocak 1971 SBF Yurdu Baskını sonrası Mümtaz Soysal

Önce, 8-9 Mart darbesi önlendi. O gece harekete geçmesi gereken birlikler, "radikal" olarak bilinen kuvvet komutanlarının ve özellikle de Batur ve Gürler'in vazgeçmesiyle durduruldu.

Orgeneraller vazgeçmişlerdi, çünkü, bir defa, karşılarında güçlü bir direniş cephesi oluşacağını hesaplamışlardı. Yani hem "toplumsal gelişme ekonomik gelişmeyi aştı"[6] diyerek toplumsal uyanışın büyük burjuvaziyi tehdit ettiği mesajını veren Genelkurmay Başkanı M. Tağmaç'ı, hem İstanbul büyük burjuvazisini, hem de solcu gençlerin baş hedefi ABD'yi karşılarına almak biraz fazla olurdu. İkincisi, orgeneraller darbeden sonra "alt kademeler" tarafından tasfiye edilebileceklerini hesaplamışlardı. Mısır İhtilâli'nin Orgeneral Necip'i bu akıbete uğramış, Albay Nasır tarafından tasfiye edilmişti.

Fakat, bu kadar kalkışmış olan Ordu alt kademelerini de yatıştırmak gerekiyordu. Bunun çaresi, "ilerici" ve "devrimci"lerin dayattıkları "radikal reformcu" bir darbenin en sonunda geldiği izlenimini verecek bir eylem yapmaktı.

Ve 12 Mart Muhtırası radyolardan okutuldu. Üstelik, Anayasa görünüşte ihlal edilmemişti. Çünkü parlamento kapatılmamıştı, siyasal partiler devam ediyordu, kimse tutuklanmamıştı. Sadece, herkesin hedef saydığı Başbakan Süleyman Demirel istifa ettirilmişti. Reformun önü açılmıştı.

***

12 Mart yöneticilerinin ilk işi, Ordu içindeki "radikal" kanadı (karacı general Celil Gürkan, havacı general Aydın Kirişoğlu, amiral Vedii Bilget dahil) hemen emekliye ayırmak oldu.

Fakat, umut denen geveze kuşun şakıması, bu tasfiyenin doğurduğu kuşkuyu bastırdı. Çünkü Muhtıra'nın meşruluk kazanması için metne eklenen "reformcu" içeriğin yanı sıra, eski devletler hukuku profesörlerinden Nihat Erim tarafından kurulan

hükümete "Beyin Takımı" diye anılan ve bazıları "solcu" ve "devrimci" olarak bilinen "teknisyen" bakanların dahil edilmesi çok büyük beklenti doğurmuştu: *Yön* dergisi ve Sosyalist Kültür Derneği çevresinden Atilla Karaosmanoğlu, Büyükelçi Osman Olcay, Prof. Türkan Akyol, 27 Mayısçı Albay Sadi Koçaş, vb. Üstelik bunlardan birincisi ve sonuncusu başbakan yardımcısı yapılmıştı. Bu, büyük bir iyimserlik yarattı; örneğin Karaosmanoğlu toprak reformunun 1972'de uygulanmaya başlanacağını ilan etmişti.[7]

O toprak reformu ki, Atatürk hiç girişmeye teşebbüs etmemişti ve İnönü 1945'te giriştiği için iktidardan düşmüştü...

Müdahale'nin turnusol kâğıdı, 17 Mayıs 1971'de İsrail Başkonsolosu'nun kaçırılması oldu. Hükümet sola karşı Sadi Koçaş tarafından bildirisi okunan bir "Balyoz Harekatı" ilan etti.[8]

***

İşte bundan sonradır ki, sanki bu birkaç yüz solcu gencin yürüttüğü "şehir gerillası"nı onlar yürütmüşler gibi, bazılarının yaşları 60'ın üstünde olan çok sayıda bilim insanı, gazeteci, yazar, öğretmen, sanatçı vb. seri halde gözaltına alınmaya başladılar: Yaşar Kemal, eşi Tilda Kemal, Azra Erhat, Vedat Günyol, Sabahattin Eyüboğlu, Sevgi Soysal, Prof. Mümtaz Soysal, Prof. Muammer Aksoy, Prof. Cahit Talas, Prof. Bahri Savcı, Prof. Uğur Alacakaptan. Doç. Mete Tunçay; saymakla bitmez. Ardından, "lüks" olduğu ilan edilen 1961 Anayasası budanarak temel hak ve özgürlükler çok ciddi biçimde kısıtlandı.

Fakat, "reform" işinden tıss bile çıkmadı. Nitekim, isimlerinin 12 Mart müdahalesine meşruluk ve umut kazandırdığını yukarıda söylediğim teknisyen bakanlar ("Onbirler") kimsenin reform filan yapmaya niyeti olmadığını, tam aksine bir askerî diktatörlük kurulduğunu ve daha da kötüye gidileceğini görünce, 3 Aralık 1971 'de toplu olarak istifa edeceklerdir.

***

Bundan sonrası tatsızdır. Mesela bana Mülkiye'de öğrendiğimin yaklaşık yarısını öğreten, 61 Anayasasının temel direklerinden Prof. Mümtaz Soysal, dekanken ve ders vermekte olduğu bir sırada (şimdi internetten bakıyorum, 18 Mart 1971'de) Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı emriyle alınıp götürüldü. Götürülürken bütün tüllap (Mülkiye'de öğrencilerin toplu adıdır) iki taraflı saf tutup kendisini alkışladıydık, hiç unutmuyorum.

Prof. Sosyal 1968'den beri okuttuğu *Anayasa'ya Giriş* kitabında komünizm propagandası yapmakla suçlandı, 6 yıl 8 ay ağır hapse, 2 ay 20 gün sürgüne ve kamu haklarından ebediyen mahrumiyete mahkûm edildi. Toplam 14,5 ay Mamak Askerî Cezaevi'nde kaldı. Mamak'ta iken yazar Sevgi Soysal'la evlendi. Yine hatırlıyorum, Sevgi Hanım'ı arabamla Mamak'a götürür getirirdim görüş günlerinde, ama zaman geldi götüremez oldum, çünkü onu da tutukladılar.

Biz asistanlar yine o sırada, öğrencileri "ifsat ediyorlar" (fesat aşılıyorlar) gerekçesiyle alınıp götürülen, en yaşlı ve sevilen hocalarımızı, mesela 1961 anayasasını hazırlayan takımın temel direklerinden Prof. Bahri Savcı'yı ve mesela 24 Ocak 1971'de polisin SBF yurdunu basıp darp ettiği Dekan Prof. Cahit Talas'ı Dışkapı'da "Yıldırım Bölge" diye anılan ve bir bölümüne de kadın tutukluları attıkları yerin bahçesinde volta atarken görebilmek için çitlerin arkasına siner, uzaktan gözetlerdik.

Özet olarak 12 Mart Rejimi, dokuz yıl sonraki korkunç 12 Eylül 1980 darbesiyle kurulacak faşist rejimin tam bir kostümlü provası olacaktır.

***

24 Ocak 1971 SBF Yurduna polis giriyor

İşte benim, sübyan bir asistan olarak, öğrenciliğim sırasındaki (1967) bir gösteri yürüyüşünden mahkum edilişim ve cezaevine konuluşum da bu atmosfer içinde vuku buldu.

Tam hatırlamama imkan yok ama içeride tuttuğum ve sonradan *Nerde O Eski Mahpushaneler* adıyla basılan kitabıma[9] bakıyorum, 17 Haziran 1971 Perşembe günü imiş. Mülkiye'de Haziran sınavları zamanı. Şimdi benim gibi emekli profesör olan asistan arkadaşım Dr. Duygu Sezer'le sınav gözcülüğüne yürüyoruz, bir albay elinde telsiz yanımıza yanaştı, bana: "İfadenize başvurmak için..."

Bir sivil polisle doğru Adliye binasına. Hatta iyi hatırlıyorum, taksi parasını ben verdim orada iyi muamele etsin diye.

Meğer, taa 1967'de Mülkiye üçüncü sınıftayken katıldığım Cyrus Vance yürüyüşü[10] olayından aldı-

Milliyet Halk Gazetesi

BUGÜN 10 SAYFA 60 KURUŞ

Erim, Radyo ve TV'de "Hükûmeti güçlendirecek Anayasa değişikliği hemen gerçekleşecek,, dedi

"TEDBİRLER BALYOZ GİBİ KAFALARINA İNECEKTİR...,,

Koçaş: Yurtta asayişsizliğe karşı savaş açılmıştır

Erim: «Türkiye parçalansın, diye gayret sarfedenlere karşı almayacağımız tedbir yoktur» dedi

İNÖNÜ ve BAYAR DÜN TEKRAR GÖRÜŞTÜ

***Milliyet Gazetesi*, 23 Nisan 1971**

ğım 7 ay mahkumiyetin infazı için almışlar. İnfaz savcısının odasına götürdüler, sonradan öğreniyorum "Aksak Savcı" diye anılırmış bacağındaki sorundan dolayı, kendisine (hukukçu hukukçuya sempati duyabilir diye) "devletler hukuku asistanı" olduğumu söyledim, iki günlük mehil hakkımı kullanıp eşime haber vermek ve çantamı toplamak için izin istedim.

Aradan yarım asır geçmiş ama dün gibi hatırlıyorum, tükürür gibi "Götürün şunu!" dedi beni taksiyle getiren polise. İyi ki polis izin verdi, vermeyebilirdi de, duvardaki ankesörlü telefondan abimin direkt numarasını aradım, hamile eşime münasip biçimde haber vermesi için. Böylece girdik, bugün müze olan, Ulucanlar'daki Ankara Merkez Cezaevi'ne.

20 küsur gün orada yattım. Sonra dilekçe verdim ve o zamanlar çoğu ilçe cezaevi gibi koşulları Merkez'le mukayese edilemeyecek kadar çekilebilir olan Kızılcahamam Cezaevi'ne dilekçe verip nakil oldum.

Bu nakil zor olmadı. Sınıfta car car durmadan solcu itirazlar yönelten beni, temelde sağcı bir insan olmasına rağmen asistan alan rahmetli hocam Prof. Suat Bilge adalet bakanı idi o sırada...

***

12 Mart'ın uygulamada nasıl işlediğini göstermek için anlatacak çok şey var. Bazılarını unutmuşum, bazılarını daha önce benimle yapılan röportajları arayıp okuyunca hatırlıyorum. Mesela, şöyle epey tipik bir 12 Mart olayı da yaşamıştım:

Bir sabaha karşı, tarihini hatırlamama tabii ki imkan yok ama dönemini söyleyebilirim internete bakarak, Mayıs veya Haziran 1972 olmalı, eşim beni uyandırdı, "Kalk, kapı çalınıyor" dedi.

O sırada Bahçelievler Son Durakta oturuyoruz, kalorifer sabahın erken saatlerinde yanmaya başladığı zaman, madenin genleşmesinden, radyatörlerden tık tık sesleri duyulurdu. "Kalorifer yanmıştır, yat" dedim.

O sırada kapı tekrar vuruldu. Gittim baktım delikten, üç tane enine boyuna adam. "Buyurun" dedik. "Emniyetten geliyoruz açar mısınız?" dediler. Dedim ki "Bir hüviyetinizi aralıktan verin". Verdiler. Baktım, hakikaten polis. Açtık kapıyı. "İfadenize başvurmak için merkeze kadar..."

Saat üç buçuk veya dört. Hemen eşime, "Dönüp geleceğim ben, sen telaş etme" dedim, "yalnız Fazıl abiye haber ver". Fazıl abimiz, hepimizin her türlü derdine, sağlığından tutuklanmasına kadar koşan Mülkiyeli abimiz Fazıl Kafadar.

Araca bindik, gidiyoruz, Samsun-Konya yoluna çıktık. Bende şafak attı, çünkü orada MİT olduğunu biliyorum. Fakat MİT'in önünden geçtik, Ankara Emniyet Müdürlüğü'ne geldik, ben biraz rahatladım.

***Günaydın Gazetesi*, 18 Mayıs 1971**

GÜNAYDIN

18 MAYIS 1971 SALI 75 KURUŞ

Silâhlı dört zorba İsrail Konsolosunu kaçırdı

Konsolosu kaçıranların Dev-Genç'e mensup Hamza Özkan, Nahit Töre, Ayhan Yalım ve arkadaşları olduğu sanılıyor

Hükümet Başkanlığı bildirisi

...açırılan İsrail Başkonsolosu derhal serbest bırakılmazsa

Adam kaçıranlar asılacak

Başbakan Yardımcısı Sadi Koçaş Hükûmetin ka-rarından sonra TRT'ye giderek 22.45 Ajans Haberleri sırasında canlı yayına girdi ve bildiriyi ken-disi üç defa okudu.

...onsolosu kaçıranların Hükûmete bütün Devrimcilerin serbest bırakılması için 20 Mayıs saat 17'ye kadar verdikleri mühlet reddedildi.

Olayların cereyan ettiği apartman

Konsolosun makam otomobili

Banka soygunu ve odacı Tahsin Yaman'ı öldürmekten sanık Ömer Ayna'nın duruşmasına devam edildi

DOSYA

7 Baskın Oran
(Mülkiye Mezuniyet Yıllığı'ndan)

2542 Baskın Oran
İzmir'lidir. Ortayı Saint Joseph, Liseyi Atatürk Lisesi'nde bitirdi. Hariciyeci olmak dileği ile girdiği Mülkiye'den büyük bir düşünsel değişime uğrayarak, asistan olabilmek amacıyla mezun olmaktadır

kata çıktık, orada penceresiz küçük bir odaya koydular. Odada sadece bir Ziraat Bankası bankı var. "Burada kalacaksın. Ayakkabı bağcıklarını ve kemerini ver" dediler. "Sabahın köründe karımın yanından aldınız, bende intihar edecek bir durum var mı" dedim. "Fazla konuşma" dediler, bağcıkları ve kemeri aldılar.

Sonra, "Sağına mı yatarsın, soluna mı yatarsın?" dediler. Ben o zamana kadar bunu hiç düşünmemiştim, o anda geliştiriverdiğim bir mantıkla, solda kalbim var, sağ tarafıma yatarım dedim. Sağ bileğimden kelepçelediler banka. Âdet öyleymiş.

Tabii, sabaha kadar uyuyamadım. Yatış durumundan değil, düşünmekten: Benden ne sorabilirler ki? Çünkü hiçbir suç işlemedim. Ne sorabilirler acaba? Onun için, insanları götürürken, "Şundan dolayı götürüyoruz" deme kuralı çok önemlidir.

Düşün düşün düşün. Tek bir şey bulabildim sadece: Dekanımız Mümtaz Soysal beni çağırmıştı, demişti ki: "Uluslararası Af Örgütü'nden gelenler var. Avukat Halit Çelenk'e götür, tercümanlığını yap." Ben herhalde işlesem işlesem bu suçu işlemişimdir, dedim. Yani, Türkiye'yi yabancılara ihbar etmeye yardımcı olma suçu işlemişimdir.

Sabah oldu, kaldırıp götürdüler Merkez Komutanlığı'na. O zaman iki katlı bir ahşap binaydı. Şimdiki Stat Otel'inin yanında iki tane tarihî ahşap bina vardı sonradan niyeyse yıktırılan, onlardan biri. Bir albayın yanına çıkardılar. Oturduk. Hemen soruyu sordu albay:

"Iğdır'dan gelen mektup hakkında ne biliyorsunuz?"

Dünya başıma yıkıldı. Bütün gece cevabını hazırladığım soru sorulmuyor, çalışmadığım yerden bir soru. Fakat ne de olsa mürekkep yalamışız. Hemen toparladım kendimi, "Albay'ım," dedim, "ben Iğdır'dan gelen mektup hakkında bir şey bilmiyorum. Fakat belki başka bir başlık altında biliyorumdur, siz başka başlıklar altında sorun, bildiğimi anlatırım."

Albay önüme bir deste, çok sayıda vesikalık fotoğraf attı, eski püskü. "Bunları tanıyor musunuz" dedi.

Teker teker dikkatle baktım baktım, bir tanesini tanır gibi oldum. "Bunu tanıyorum, ama adını bilmiyorum" dedim. "Peki" dedi, "nereden tanıyorsunuz?" "Efendim, biz Ömer Madra'yla aynı odada otururuz asistan olarak, Ömer bir gün gelmemişti okula, evden telefon etti dedi ki: 'Birisi gelip benim kitaplardan seçip almak isteyecek, istediklerini ver bir naylon torbayla alsın götürsün, beni sorarsa gelmeyecek dersin.' Resminden hatırladığım bu çocuk, hatırladığım kadarıyla geldi, Ömer'i sordu, gelmeyecek deyince seçtiği kitapları götürdü".

Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetler Komutanı Faruk Gürler, Deniz Kuvvetleri Komutanı Celal Eyiceoğlu, Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur

Bunun üzerine albayın yüzü yumuşadı, ben onun yüzünün yumuşamasından yararlanarak, "Albayım, eşime bir telefon edebilir miyim, kız endişe içindedir" dedim.

"Vallahi istiyorsanız edin ama gerek yok, birazdan gideceksiniz zaten" dedi. "Sahi gidecek miyim, bırakacak mısınız?" dedim. "Tabii bırakacağız". "Sabahın köründe aldılar eşimin yanından beni?" dedim. "Vallahi işgüzarlık yapmışlar" dedi, "ben onlara yarın getirin dedim".

Bunlar tabii ki danışıklı dövüş. Biz o sırada, sayıları bir-iki tane de olsa yılgınlık yaymakta olan bazı asistanlara, şimdi isim vermeyeyim, "Buna hakkın yok" diyerek karşı çıkıyorduk çençen odasında, şimdi adı "Seha Meray odası", çünkü oraya en çok gidenlerden biri de Seha Hocamızdı. Kahve içmeye gidilirdi yemeklerden sonra, derslere girmeden, sohbet edilirdi. Oradaki tartışmalar ihbar edilmiş olacak, ayağını denk al işareti olarak sabahın üç buçuğunda gelmişlerdi götürmek için.

Mesele neymiş sonradan anlaşıldı. Resminden hatırladığım ama adını filan bilmediğim kişinin adı Sefer Şimşek imiş. Peki, önemi ne bu olayın? Sefer Şimşek, şimdi internetten bakınca görüyorum, 3 Mayıs 1972'de Bulgaristan'a uçak kaçıran gençmiş. Deniz Gezmişleri serbest bıraktırmak için yapılan bu uçak kaçırma eyleminden o sırada sürüyle aydını, bu arada Altan Öymen'i bile tutuklamışlar, Ömer Madra'yı tutuklamışlar. Ömer Madra da "Bu Sefer Şimşek geldi, okumak için benden kitaplar istedi, ben de o gün okula gitmemiştim, Baskın'dan rica ettim, inanmıyorsanız Baskın'a sorun, bütün ilişkim bundan ibarettir" demiş.

Baskın'a da böyle sordular. Yani bakınız, 12 Mart kâbusunun çok ufak bir fotoğrafıdır bu. Ertesi gün evime döndüm. Hiç serbest bırakılmamak, işkence görmek, ondan sonra da 6 yıl yatıp belki beraat etmek de mümkündü.

DİPNOTLAR

1 Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetler Komutanı Faruk Gürler, Deniz Kuvvetleri Komutanı Celal Eyiceoğlu, Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur.

2 Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası ile Sendikalar Yasası'nda değişiklik yapan tasarı, S. Demirel liderliğindeki Adalet Partisi ve İ. İnönü liderliğindeki Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) işbirliğiyle 1970'te TBMM'den geçirildi. 11 Haziran 1970'te Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın onaylamasıyla yürürlüğe giren yasa işçilerin sendika seçme özgürlüğünü önemli ölçüde kısıtlamakta ve Türk-İş'ten DİSK'e geçmeyi önlemeyi amaçlamaktaydı. DİSK tepki gösterdi. Türkiye İşçi Partisi ise Anayasa Mahkemesi'ne (AYM) iptal davası açtı.
İçten içe kaynayan tepkiler, 15 ve 16 Haziran 1970 günleri DİSK'in Anadolu ve Avrupa yakasından başlayıp İstanbul'un belli başlı merkezlerine doğru yürüyüşe geçmesiyle yeni bir aşamaya girdi. Yürüyüş ilerledikçe, yol üzerindeki fabrikaların sayıları onbinlere ulaşan işçileri de katılmaya başladılar. Olayların birinci günü akşamı Bakanlar Kurulu Kocaeli ve İstanbul'da 60 günlük sıkıyönetim ilan etti. Sıkıyönetim mahkemeleri çok sayıda sendikacıyı tutukladı. Anadolu yakasında 1'i polis olmak üzere 4 kişi olaylar sırasında hayatını kaybetti.
Olayların ardından CHP'nin de başvurduğu AYM yasa değişikliklerini iptal etti. DİSK yöneticileri 12 Mart ve 12 Eylül askerî darbeleri dönemlerinde "halkı kışkırtmak ve bölücülük propagandası yapmak"tan yargılanacak ve sonunda beraat edeceklerdir.

3 Bu koalisyon 90'ların ortasından itibaren dağılacaktır. Çünkü özellikle TSK'nin 12 Eylül döneminde yaptıkları ve bu gidiş sonucunda Türkiye'nin Batı'dan kopmakta olduğunu burjuvazi görmeye, hem de büyük burjuvazinin 2K'yi (Kürt ve komünist) tehlike olarak algılaması ortadan kalkmaya başlamıştır. Nitekim küçük ve orta burjuvaziyi temsil eden TOBB 1995'te Prof. Doğu Ergil'e "Doğu Raporu"nu, büyük burjuvaziyi temsil eden TÜSİAD da 1997'de Prof. Bülent Tanör'e "Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri" raporunu hazırlatıp yayınlayacaktır. (B. Oran (ed.) *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt II, 1980-2001, 12. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 223.

4 Radyoda okunan metin üç maddeden/cümleden oluşuyordu:
"1) Meclis ve hükümet, süregelen tutum, görüş ve icraatlarıyla yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.
"2) Türk milletinin ve sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetleri'nin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliğini giderecek çarelerin, partilerüstü bir anlayışla meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.
"3) Bu husus süratle tahakkuk ettirilemediği takdirde, Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek, idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlıdır. Bilgilerinize." (https://tr.wikisource.org/wiki/12_Mart_Muht%C4%B1ras%C4%B1)

5 *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, cilt:7, İstanbul, İletişim Yayınları, 1988, s. 2199.

6 https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/can-dundar/ekonomik-gelisme-sosyal-uyanisi-asti-1679217

7 https://mulkiyedergi.info/wp-content/uploads/2020/01/5.-Erol-Suba%C5%9F%C4%B1.pdf

8 https://tr.wikipedia.org/wiki/Balyoz_Harek%C3%A2t%C4%B1

9 Baskın Oran, *Nerde O Eski Mahpushaneler*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991; İstanbul:İletişim Yayınevi, 2005.

10 O tarihlerde Kıbrıs meselesi çok sıcaktı. Bütün üniversiteler gibi Mülkiye'de de biz gençler ulusalcılık ile solculuğu karıştırıyor, hatta ulusalcılığı solculuk sanıyor, Kıbrıs meselesini sahipleniyorduk. ABD Başkanı Johnson'ın 1964'te İnönü'ye gönderdiği müdahaleci "Johnson Mektubu"nun (bkz. https://tr.wikipedia.org/wiki/Johnson_Mektubu) anıları da çok tazeydi. Johnson'ın Kıbrıs arabulucusu C. Vance'in Ankara Esenboğa'ya ineceğini öğrenince, o sırada SBF Öğrenci Derneği Başkanı olan, sonradan CHP'den TBMM başkan vekili olacak sınıf arkadaşımız Uluç Gürkan'ın girişimiyle Esenboğa'ya otobüslerle gidip piste yattık. Vance'in uçağının bu sebeple askerî havalimanı Ankara Mürted'e ineceğini duyunca yine otobüslerle Kızılay'a gelerek TUSLOG ve ABD Haberler Merkezi önünde protesto gösterileri yaptık.
Bu gösterilerden doğan dava ve mahkumiyetler, o darbe zamanındaki yüksek mahkemelerin bugünkülerden (2021) ne kadar farklı olduğunu gösterir. Şöyle ki: O gün gözaltına alınıp ertesi sabah bırakılanların büyük çoğunluğu, 1970 sonuydu sanıyorum, bir asliye ceza mahkemesi yargıcı tarafından "izinsiz gösteri yürüyüşüne katılmak"tan 7'şer ay hapse mahkûm edildiler. 6 değil de 7 ay oluşunun sebebi, sonradan öğreniyoruz, çok sert bir Türkçü ve antikomünist olmakla meşhur bu yargıcın, bizlerin memur olmasını engellemek istemesiydi. Çünkü memur olabilmek için 6 aydan fazla ceza almamak gerekiyordu. Yargıç, "gösteri sonucu trafiğin tıkanması'nı ağırlaştırıcı sebep kabul ederek cezayı 1/7 oranında artırmıştı. Bu ceza Yargıtay dairesi tarafından oy çokluğuyla onandı. Fakat aynı dairenin savcıları bu onamaya itiraz edince dosyalar Yargıtay Ceza Daireleri Genel Kurulu'na gitti. Buradaki oylamanın bizleri aklayacağına dair kanaat çok yaygındı. Ama, Genel Kurul başkanının oyu da beraatımız lehinde olduğu bir oylamada karar 19'a 17 aleyhimize çıktı. Çünkü bir veya birkaç gün önce, internete baktım 11 Ocak 1971'de oluyor, İş Bankası Ankara Emek Şubesi Deniz Gezmiş ve arkadaşları tarafından silahlı soyguna uğramıştı. O hava içinde mahkumiyetimiz onanmıştı.

Askeri Darbenin 50. Yılında 12 Mart Romanları Hakkında Söylenmeyenler

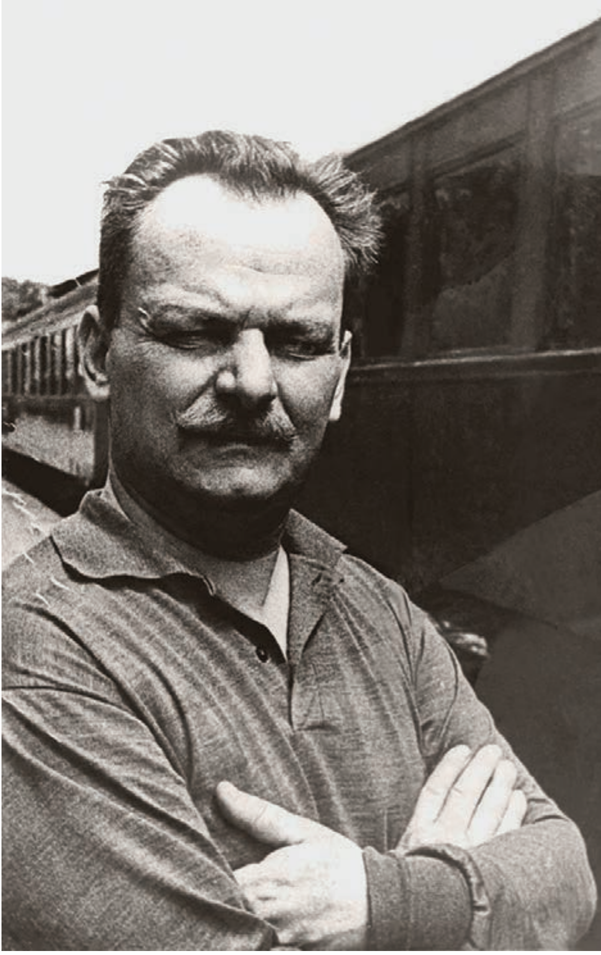
ÇİMEN GÜNAY-ERKOL

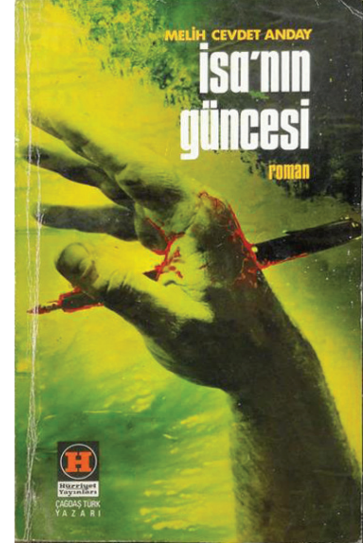
TARİHSEL DÖNEMLERİ KONU EDİNEN EDEBİYAT METİNLERİNE GENELDE HIZLICA TANIKLIK ROLÜ BİÇİLİR. BUNA GÖRE, ÖNCE BİR OLAY GERÇEKLEŞMEKTE (TARİH) SONRA METİNLER (EDEBİYAT) BUNA TANIKLIK ETMEKTEDİR. DOLAYISIYLA, BU DOĞRUSAL MODELDE, TARİH EDEBİYATI BELİRLER. 12 MART ROMANLARINDA, BU MODELİ SORGULAMA İMKÂNI VEREN BİR DURUM VAR.

12 Mart 1971'in üzerinden 50 yıl geçti. Askeri darbe, 1971-80 yılları arasındaki dokuz yıllık dönemde yazılan romanların önemli bir bölümünde anlatının ağırlık merkezini oluşturur.[1] Gözaltı, hapiste olma, işkence görme gibi temaların yanı sıra, toplumsal çatışmaların ortasında çözümsüz kalma, yalnızlık ve yabancılaşma gibi temalar da militarize atmosferi yansıtacak şekilde bu dönemdeki pek çok romana sirayet etmiştir. Elli yıl sonra bugünden geriye bakarak bu romanları nasıl değerlendirmeliyiz? Tüm tarihsel romanlara yapıldığı üzere, onları bir tür tanıklık şemsiyesi altına toplayarak mı, yoksa biraz daha yakından okuyarak, bu metinlerin siyasi karmaşanın ötesine uzanan ne gibi problemlere işaret ettiklerini dikkate alarak mı? İkinci okuma önerisi, 12 Mart romanlarının üzerinde çok fazla durulmayan bazı özelliklerini gün yüzüne çıkartmak için yeni bir kapı aralamakta, eleştirinin bu romanlar için çizdiği çerçevenin değişmesi gerektiğini hatırlatmaktadır.[2]

Tarihsel dönemleri konu edinen edebiyat metinlerine genelde hızlıca tanıklık rolü biçilir. Buna göre, önce bir olay gerçekleşmekte (tarih) sonra metinler (edebiyat) buna tanıklık etmektedir. Dolayısıyla, bu doğrusal modelde, tarih edebiyatı belirler. 12 Mart romanlarında, bu modeli sorgulama imkânı veren bir durum var. İlk 12 Mart romanı olarak kabul edilen Melih Cevdet Anday'ın *Gizli Emir*'i 1970'te, yani 12 Mart askeri müdahalesinin gerçekleştiği 1971 yılından bir yıl önce yayımlanıyor. Bunu, edebiyat sezgisel olarak tarihi "öngördü" diye yorumlamak da mümkün; zira 1970'in sonlarında Menderes döneminin hatıraları tüm ağırlığıyla siyasetin gündeminde ve askerin siyasete yeniden müdahale edeceği konuşuluyor. Anday *Gizli Emir*'de otoriter bir sistemde yaşayan, bunu rasyonalize eden ve giderek kabullenen kişileri konu edinir. Bu romanda çizilen distopik atmosfer, askeri darbenin gerçekleşmesiyle ve sıkıyönetim uygulamalarıyla birlikte, tüm ülkede aynen romanda tarif edildiği şekilde hissedilir hale gelmiştir. Doğrusal modeli tersine çevirmenin yanı sıra, Anday'ın bu romanının bir diğer önemli özelliği de tanıklığın, gerçek kişi ve olaylara yaslanmadan, soyut ve metaforik bir anlatı içinden de yakıcı bir etki yaratabildiğini göstermiş olmasıdır. Kendisinden sonra gelen romanlar gibi gözaltı, işkence vb. temalara yaslanmayan, gerçekçilik etkisini artıracak tarihsel vurgulara yönelmeyen bir roman olmasına karşın *Gizli Emir*, darbe atmosferini etkileyici bir şekilde görünür kılmayı başarır.

12 Mart'tan önce 9 Mart'ta sol tandanslı Madanoğlu cuntasının darbeye teşebbüs ettiğini ve tasfiye edildiğini hatırlayacak olursak, Anday'ın darbeyi bekleyen insanlara ilişkin öngörüsünün, o dönem ordunun sosyalizme öncülük edebileceğine inanan önemli sayıdaki bir grup insanın beklentileriyle ilgili tarafları olduğunu da söylemek mümkün. Bu romanı takip eden diğer 12 Mart romanları, bu beklentinin boşa çıktığı, askerin özellikle sola karşı ezici güç kullandığı bir atmosferi resmederler. 1970'lerin ilk yarısına kadar, bu romanların ana eksenini yaşamları askeri güç ve kurumlarla çevrelenen, kendilerini bir anda mağdur konumunda bulmuş roman kişileri oluşturur. Hapishane bu romanlarda bir mekân olarak belirginleşir; ama bu ortaklığa karşın, farklı estetik stratejiler devrededir. Çetin Altan'ın *Büyük Gözaltı*'sı ile Erdal Öz'ün *Yaralısın*'ı, örneğin, hapishaneyi bir mekân olarak kullanmakta ortaklaşır, ama mahpusluğa yaklaşımlarında birbirlerinden ayrılırlar. İki yazar da kendi hapislik deneyimlerinden edindikleri içgörü ile hareket etmektedir. Çetin Altan, niye gözaltında olduğunu öğrenemeyen anlatıcısı ile, aile ve yatılı okul gibi "kurumlara" da uzanarak Türkiye'de büyümenin bir çeşit gözaltı süreci olduğunu ima

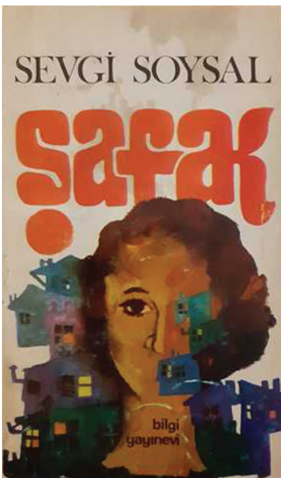

Melih Cevdet Anday, *İsa'nın Güncesi*'nde yer yer absürde kaçan bir kara mizahla emir-komuta ilişkileri içinde kurulan erkekliği inceler ve insanların hayatlarının en ince ayrıntılarına kadar etki eden bir baskı atmosferini nasıl normalleştirdiklerini ve benimsediklerini ele alır

eden bir *bildungsroman* kurgularken, Öz sorguda işkenceye dayanma sorunsalını belirginleştirerek ve okura kendisini hedefte hissettiren, o dönemde çok tartışılan ikinci tekil anlatımıyla ("sen yeni gelensin", "sen şaşırdın", "etrafına baktın" vb.) işkence travmasının psikolojik ve bedensel etkilerini konu eder.

İşkenceyi alegorik bir şekilde anlattığı romanı *İsa'nın Güncesi* ile Melih Cevdet Anday da bu konvoya eklenir. İşyerinden alınan ve bir binaya götürülen İsa, başına tam olarak ne geldiğini romanın sonuna kadar anlayamaz. İsa, roman karakterleri ile iş birliği yapmakla, yabancı dil bilmediği halde yabancı dildeki bir dökümanı çevirmek, çoğaltmak ve yaymakla suçlanır; önceleri kendini savunmaya çalışsa da sonlara doğru ne kadar uğraşırsa uğraşsın suçsuzluğunu anlatamayacağını fark eder ve adına yakışır bir şekilde (İsa gerçek adı değildir; bu adı ona karısı takmıştır) "kendini feda etme"ye karar verir. Baskı atmosferinin gerilimli havası üzerine kurulu bu ilk örnekler, edebiyat eleştirmeni Fethi Naci'nin "12 Mart'ın genellikle işkence ve kahramanlık edebiyatı" olduğu kanaatine giden yolu açmıştır.[3]

Oysa 1970'lerin ikinci yarısında, kadın yazarların kaleme aldıkları ve erkeklerin yaralarına ve kahramanlıklarına ihtiyatla yaklaştıkları 12 Mart romanları ortaya çıktığında ve anti-komünist yazarların, sağ cenahın mağduriyetini dile getirme çabası görünür olduğunda, sahnenin aslında daha kalabalık olduğu anlaşılır. Bu romanlar gösterir ki mağdur ve zalim rollerinin baş oyuncularının kimler olduğu ve kimin gerçekten kahraman olduğu sorularının cevapları çok net değildir. Bu metinler aracılığıyla, bu sorular yeniden sorulur. Sevgi Soysal'ın *Şafak*'ı sıkıyönetim Adana'sında geçer ve bu şehre sürgüne gönderilmiş

***Şafak*'ta erkeklerle aynı yemek masasına oturtulan devrimci karakter Oya ile erkekliğin erkek bedeninden ayrılabildiği gösterilir. Oya'yı yansılayan bir karakter olan öğretmen Mustafa, kendi feodal köklerinin ve bunun üzerine kurulu devrimciliğinin eleştirmeni ve incelemecisi olur**

bir kadın için koca bir şehrin de pekâlâ hapishaneye dönüşebildiğini gösterir. Pınar Kür'ün *Yarın Yarın*'ı evlilik kurumunu benzer bir hapishane metaforuna çevirir ve askeri darbe yıllarındaki politik eylemler içinde tesis edilen iktidar mekanizmalarına dikkat çeker. Burada devrimci mücadeleyi küçülten, erkekleri küçümseyen bir tavır değil, aksine, "öteki"ne hükmetme arzusunu askeri darbeyi yapanlarla sınırlamadan ele alma ve cinsiyetlendirilmiş bir açıdan değerlendirme çabası vardır. Her iki yazar da politik olanın psikolojik ve cinsel dinamiklerle iç içe geçtiğini gösterir. Böylece, devrimciliğin erkek liderliği ile ilerleyen dinamikleri, 12 Mart atmosferinde gözden geçirilmiş olur.

Sokak çatışmalarının arttığı 1970'lerin ikinci yarısında, ölen değil öldüren devrimcilere dikkat çekmek isteyen anti-komünist yazarlardan, öldüren değil ölen ülkücülere yönelenler çıkar. Örneğin, Emine Işınsu'nın *Sancı* romanı, merkezinde bir ülkücünün olduğu bir kendini feda romanıdır. *Sancı*'da bir iyiler ve kötüler hattı kurulur ve devrimcilerle ülkücüler bu hat üzerinde karşı karşıya getirilir. Işınsu, ülkücüleri örgütlenmek zorunda bırakan şeyin, devletin sokak çatışmalarına müdahalesinin yetersizliği olduğu fikrini işleyerek ve dönemin önemli siyasi figürlerini de romana katarak, yaşananları bir tür vatan savunması olarak çerçeveler. Savaş, adeta "iç düşman"lara karşı verilmektedir. Sevinç Çokum'un *Zor* romanında da, köyden şehre göçen genç bir erkeğin, şehirde yaşanan çatışmaların arka planını anlamaya çalışma hikâyesi vardır. Bu romanın baş karakteri Kerim, şehirde kendisini yetersiz hissetmesine neden olan Anadolulu özellikleriyle alternatif bir kahraman olarak sunulur; bu roman da Türkiye toplumunun köyden kente göç olgusunu çarpıcı bir şekilde yaşadığı 1970'lerin siyasi iklimini bir tür iç savaş olarak resmeder. Yazara göre, Anadolu'nun değerleri ülkücü hareket içinde yer bulmaktadır. Bu iki romanda da devrimcilerin dış güçler tarafından yönetildiği vurgusu yapılır.

Tarık Buğra'nın *Gençliğim Eyvah*'ı gençleri siyaseten kullanan üst akıl/dış güçler tartışmasına eklemlenen bir diğer 12 Mart romanıdır. Buğra şeytani bir "üst akıl" karakteri çizer. Romanda İhtiyar olarak adlandırılan bu karakterin eylemleri 12 Mart'ın çok öncesine uzanan bir etki alanına sahiptir; İhtiyar'ın tarihi İzmir suikastine, 1933 Üniversite reformuna kadar uzanır. Fethi Naci romandaki antikomünist tiradları nedeniyle bu karakteri Tarık Buğra'ya benzetmiş, Buğra ise bu karakterin Türkiye tarihine yön veren pek çok değişik figürün bir bileşkesi olduğunu ifade etmiştir.[4] Askeri darbeyi asker-polis şiddetine odaklayarak tartışmaya açan ilk örneklerin aksine *Gençliğim Eyvah*, darbenin arkasındaki güç ilişkilerini anlamaya ve tarafsız olduğu izlenimini de katarak anlatmaya yönelmiş bir yazarın romanıdır. Soldan yazılan romanlarda hapishanelerde ve işkence altında çekilen acıların resmedilmesi, askeri darbenin ülkenin tümüne sirayet eden şiddetinin konu edilmesi çabası öne çıkarken, sağdan yazılan romanlarda okurlara eğer taraf olmazlarsa (tabii vatan savunmasından yana taraf olmak kastedilmektedir ve bu da dışarıdan gelen ideolojilerin -komünizmin- reddine dayanır) memleketin elden gideceği vurgusunu hissettirecek bir tür düşmanca çatışma ortamı öne çıkartılmaktadır.

Adalet Ağaoğlu'nun yetmişlerin sonunda yayımlanan romanı *Bir Düğün Gecesi*'nde sokak çatışmalarının yarattığı kırılmanın bir benzerinin aile kurumunun içinde, kardeşlerin arasında resmedildiğini görürüz. Ağaoğlu darbe meselesini, diğer 12 Mart romanlarında pek görülmeyen bir şekilde, generallerin seviyesine çıkararak tartışır; bir düğün töreninde bir

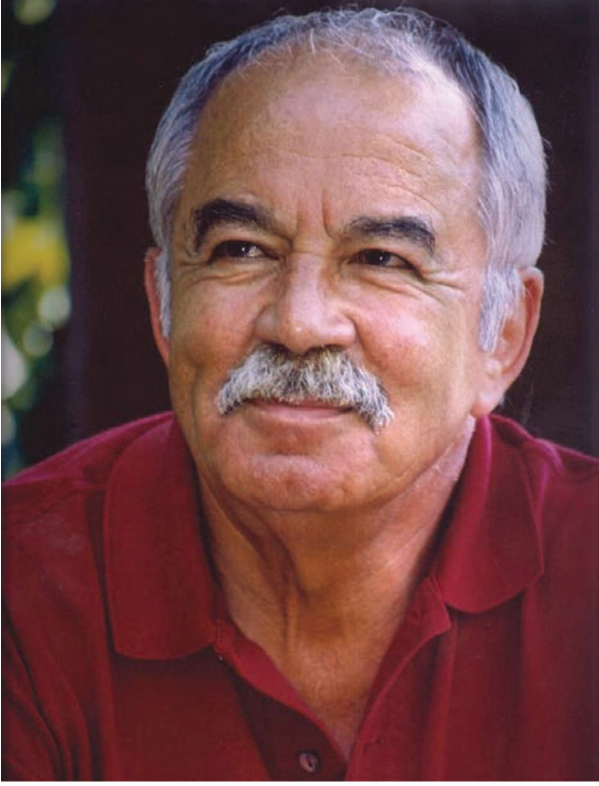

Emine Işınsu

araya gelen taraflar (ülkenin geleceği için uzlaşan asker ve burjuvazi) yedek subay marşıyla samba yapılan garip bir eğlencede, ironik bir dille resmedilirler. Solcu olduğu için onu suçlayan abisiyle arası bozuk olan Aysel, bir akademisyendir ve düğünü boykot etmiştir. Yazar, Aysel'in düğünü eleştirel gözlerle izleyen kocası Ömer ve kardeşi Tezel'i kullanarak 12 Mart'ın ertesinde Türkiye'nin sorunlarının çözülüp çözülmediğini görmek ister gibidir. Ömer kısa bir gözaltı serüveni geçirmiştir; Tezel ise bir tür nihilizme yuvarlanmıştır. Darbe tartışmasının içine, Kore Savaşı'nı kullanarak bir de Türk ordusunun anti-komünizme "hizmetleri" tartışmasını ekleyen Ağaoğlu, 12 Mart'ı anlamak için hapishaneler ve sokaklar kadar Türkiye siyasetinin soğuk savaş ikliminde sıkıştığı köşelere de bakmak gerektiğini ifade etmiş olur.

Ağaoğlu'nun günlüklerinde bu romanla ilgili çarpıcı bir sitem var. Şimdiye kadar ne tip romanlar olduklarını örneklemeye çalıştığım 12 Mart romanları hakkında söylenmeyenler bahsine bu sitemle giriş yapmak isterim. Adalet Ağaoğlu günlüklerinde, 12 Mart edebiyatı için "işkence ve kahramanlık edebiyatı" benzetmesini yapan, ama *Bir Düğün Gecesi* romanına özel bir dikkat göstererek bu romanı iddiasına dahil etmeyen Fethi Naci'ye şu sözlerle (teşekkürle karışık bir) sitem eder:

> Hele Fethi Naci'nin belki de çok haklı biçimde *Bir Düğün Gecesi*'nin eleştirisinde düğünün erkek yanı, orgenerallik, askerlik, Korelik, harbiyelilik bahsine hiç el sürmemesine devamlı 'roman bun-

Erdal Öz

lardan ibaret değil kalanına sonra değineceğim' diyerek hiç değinememesine ne diyeceğim? Kendini de beni de korumuş bulunan çok deneyimden geçmiş otosansürüne teşekkürden başka...[5]

Fethi Naci'nin ve 12 Mart romanları üzerine yazan diğer bazı edebiyat eleştirmenlerinin de militarist iktidar meselesini konu edinirken aslında etrafında dolaştıkları, ama ısrarla kulak tıkadıkları bir konudur erkeklik.

Ben, 12 Mart romanlarının erkekliği Türkiye siyasetinde önemli bir mesele olarak işaretledikleri kanatindeyim.[6] Bunu işkence altındaki siyasi tutukludan polis amirinin şiddetine, siyasi örgütlerden aile kurumuna, arkadaşlıklardan aşklara pek çok farklı kolektif yapıya uzanarak yapıyorlar. Yazarlar her ne kadar bu meseleyi darbe döneminden hareketle tartışsalar da pek çok metinde erkeklik darbelerin ötesine uzanan bir perspektif sunmaktadır. Örneğin Çetin Altan, romanının izleği haline getirdiği Türkiye'de sürekli izleniyor olma hali üzerine olan tartışmayı, bir gözaltı hücresine tutulan ve neden orada olduğunu bilmeyen roman kişisi ile başlatır ama bu karakterin sanrıları ile erkek çocukluğu iklimine ve delikanlılık meselesine uzanır. Büyürken geçilen her aşama, bu erkek çocuk için kendisini kanıtlaması gereken ritüeller olarak değerlendirilir. Romanda, ona işkence edileceğini düşünerek hücresinden çıkarılmaktan korkan karakterin düşüncelerine, sünnet olmaya götürülürken hissettiği korkuya ilişkin arkaik anılar karışır. Cinsel içerikli işkence ile kültürel bir ritüel olan sünnet, ailenin, toplumun, devlet erkinin eşitlendiği bir düzlem sunar; gözaltındaki karakter sadece asker-devletin rehin aldığı biri olmadığını, aslında hayatı boyunca hep gözetlendiğini, ona empoze edilen kurallara uymak zorunda bırakıldığını düşünür.

Benzer bir mecburiyet yoklamasını Erdal Öz de yapar; hep karakterinin işkenceye sessiz direnişi ile anılan bu roman, aslında esas eleştirisini işkence sonrasını kullanarak yapmaktadır. İşkence yaraları ile girdiği büyük koğuşta mahkumlar arasındaki güç ilişkilerini anlamak zorunda kalan karakter, erkekliğin fiziksel güç ile ölçüldüğü acımasız bir mekânda olduğunu fark eder. Romanın gerilimini, koğuşun kurallarına uyma mecburiyetinin bu karakteri değiştirip değiştiremeyeceği taşır; okur-yazar siyasi bir suçlu işkenceden çıkmıştır, yaralama/öldürme gibi suçlardan hapse girmiş erkeklerle çevrilidir ve onlara benzemeden bütün bu olan bitene direnmenin olanaklarını sorgulamaktadır. Melih Cevdet Anday, absürd tiyatronun olanaklarını da kullandığı romanında, gündelik hayatını karısından emirler alarak geçiren ve iş yerinde de yine emir-komuta kipinde çalışan sıradan bir memur olarak İsa'nın, günün birinde işyerinden alınıp götürüldüğü (bir tür askerî sorgu merkezi olduğu ima edilen) binada, hayatını hiçbir şey olmamış gibi sürdürebileceğini söyler gibidir. Zira, Anday'ın incelikli eleştirisinin hatırlattığı üzere, Türkiye toplumunda askerî-sivil ayrımı her daim sorunludur, emir-komuta mantığı gündelik hayatın tüm köşelerine nüfuz etmiştir ve erkeklik bu atmosfere doğmuş ve bununla şekillenmiştir.

Kadın yazarlar, erkekliğin biraz daha çetin eleştirmenleri olarak belirirler. Sevgi Soysal erkekliğin erkek bedeninden ayrılabilen bir durum olduğunu, Adana'daki yemek sofrasında kadınlar ayrı bir yerde yemek yerken, şehre sürgün edilen devrimci karakter Oya'nın erkeklerin masasına oturtulmasıyla bir çırpıda olanca basitliğiyle gösteriverir. Oya kadınların neden onu erkeklerle bir tutmuş olabileceklerini sorgularken, eve yapılan baskınla birlikte kendisini polis karakolunda sorguda bulur ve nasıl yemek sofrası bazı kadınların erkeklerle yer değiştirebilir kimseler olduklarını gösteriyorsa, sorgu da bazı erkeklerin erkeklik konumlarını yitirebildiğini gösteren bir geçiş törenine dönüşür. Romanda Oya, şehirde tanıştığı devrimci öğretmen bir erkekle Adanalı sıradan bir erkeğin farkı üzerine düşünür; bulduğu benzerlikler üzerine kafa yorar. Benzer bir şekilde, Pınar Kür, 12 Mart atmosferinde güce duyulan hayranlığı erkeklerin evlilik ve aşktaki manipülatif potansiyellerini kullanarak tartışmaya açarken, aydın olduğu

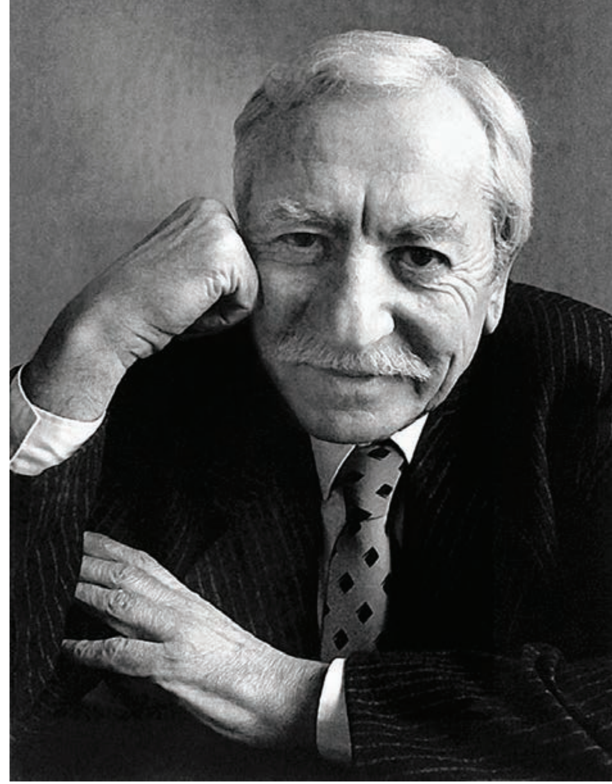
***Yarın Yarın*'da Pınar Kür, kadınların onları tabi kılan sisteme verdikleri onayı görünür kılar ve Türkiye 68'inin yumuşak karnı olan cinsellik meselesini ve burjuva kökenli devrimciliğin otantikliğini sorgular**

varsayılan, devrimin umut bağladığı işçi sınıfı erkeklerin evlilikteki hâkim pozisyonlarını gülmece ile birleştirir: romanda karısına "ne demek erkekler oturacak da sen hizmet edeceksin?" diye güç veren işçi Memet, sohbetin orta yerinde karısı Kadriye'yi örnek göstererek, sosyalizmin mümkün olduğunu, çünkü "en bilgisizine, en aklı ermezine bile yolu yordamıyla bir şeyler anlatılırsa" anlaşılabilme şansı olduğunu söyleyiverir.[7] Emine Işınsu ve Sevinç Çokum'un romanlarında devrimci erkekler açıkça kötü tiplerdir; kadınların cinsel nesneler olarak görüldükleri bir düzenin istikrarlı katılımcılarıdır. Gerek Işınsu, gerekse Çokum, cinsel devrimi devrime değil de, devrimi cinsel devrime bağlı gören karikatürize bir sol çizmek için erkekleri kullanırlar. Bunun karşısına da köy kökenli, yaşlılara hürmet etme, Allah'a inanma, vatanı koruma gibi değerlere bağlı, çatışmalarda gönülsüzce şiddete başvurmak zorunda kalan (ülkücü) erkek karakterleri konumlandırırlar.

Siyaseten taraf olma kararının güçlüklerini ele alan Tarık Buğra'nın romanında da, antikomünist tiradların ortasında birdenbire, genç bir erkeğin sesi duyulur: "hiç kendinden çıkıp da bir başkası olmak istediğin oldu mu?"[8] Bu "bir başkası olma" tartışması, romanda siyasi düşüncenin eyleme dönüşmesi meselesi çerçevesinde gündeme gelir, ama aslında erkeğin kendisini nasıl ifade edeceğiyle ilgili sayısız çelişkiyi de yüklenmiştir. Buğra, aşk siyasi eylemden daha önemli ve tercih edilebilir olmalı mıdır, hayatta kalmak için insan inandığı şeyleri bir kenara bırakabilir mi gibi soruların etrafında dolaşarak 12 Mart döneminde çok sayıda insanın yüklendiği bir sorgulamayı romanlaştırır. Adalet Ağaoğlu da, yine o dönemlerde pek çok insanın kendi ailesi içinde de bizzat yaşadığı yarılmayı görünür kılar. Soğuk savaşın iki kutuplu dünyasında taraflar birbirine karşı bilenmiş ve kin doludur; bu çatışma her ilişkiye etki etmekte, aynı ailenin farklı kutuplara tutunan üyelerini birbirinden uzaklaştırmakta ve tüm toplumu giderek artan bir gerilime mahkûm etmektedir.

Ağaoğlu, erkekliği farklı siyasetlerin içinde bir ortak nokta olarak belirginleştirmeyi seçer. Romanda Aysel'in kocası Ömer, Aysel'e olan kızgınlığını düğündeki General Hayrettin Paşa'dan ilhamla şekillendirir:

> Paşa niye öfkelendi oğlum, bir şey mi var?' Yanıtı Tezel'den: 'Orkestra marşı yeterince canlı çalmıyor da anne!' [...] Ardından bu kez de onun annelik inildemeleri: 'Aysel de oluverseydi... Ne olur sanki geliverseydi... Şöyle güzel bir günümüzde, hep birlikte.' Ne de olsa bir çeyrek saattir bir Paşa'nın yanında oturmaktayım. O Paşa'dan çok etkilenmiş bir Ömer'im. Kükrüyorum: 'Bırakın artık şu Aysel lafını, çok rica ederim!' Ardından hızla büyük bir yudum susuz rakı"[9]

Tarık Buğra

Kendisini aldatan karısının karşısında erkekliğini yeniden tesis etmek için generalin otoriter figürüne yaslanan "Oxford mezunu" Ömer, Ağaoğlu'nun 12 Mart eleştirisinin temelini oluşturur. Ordunun askeri darbe ile ezip geçtiği erkekler, yeniden ayağa kalkmak arzusuyla bile olsa, yine bu rol modeline, bu modeldeki güç ve otorite hallerine yüzlerini dönmekte, iktidar için ondan öğrenmeye yeltenmektedirler.

Bu güçlü eleştiri, sadece 12 Mart'a ve o dönemdeki siyasi aktörlere değil, bugün sivil olmakla övünen tüm siyasete yapılabilecek bir eleştiridir ve hâlâ çok canlı bir şekilde haklıdır. İşte bu nedenle, 12 Mart romanlarına geri gitmek ve erkekliğin aldığı girift halleri daha yakından incelemek, sadece o döneme tanıklık etmek için değil, bugün olan bitenleri de daha etraflıca kavramak için önem ve aciliyet taşıyor. Ellinci yılında 12 Mart'a dönmek için ilk hedef biyografi ve otobiyografiler, anı kitapları, sözlü tarih çalışmaları olacaksa bile, daha nüanslı bir kavrayış için kurmaca edebiyata da bir şans vermek gerekir.

DİPNOTLAR

1 2014-17 yılları arasında yürüttüğümüz "Edebiyatın Türkiye'nin Demokratikleşme Tarihine Tanıklığı: Darbeler ve Romanlar" isimli araştırma projemizde (114K137) 37 adet 12 Mart romanı tespit edilmiştir.
2 Uğur Çalışkan ve Çimen Günay-Erkol, "Bellekten Beklentiler: Eleştirinin Darbe Romanlarına Tanıklığı" *Monograf* 5 (2016): 10-35.
3 Fethi Naci, *60 Türk Romanı*, İstanbul: Oğlak Yayınları, 1988, s. 342.
4 "Tarık Buğra ile Mülakat," *Edebiyatın Yolları Taştan: Tarık Buğra ile Söyleşiler*. Hazırlayan: Mehmet Tekin, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018, ss. 202-13.
5 Adalet Ağaoğlu, *Damla Damla Günler*, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2007, s. 593.
6 Çimen Günay-Erkol, *Yaralı Erkeklikler: 12 Mart Romanlarında Yalnızlık, Yabancılaşma ve Öfke*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2021. (yayına hazırlanıyor)
7 Pınar Kür, *Yarın Yarın*, İstanbul: Everest Yayınları, 2004, ss. 273-4.
8 Tarık Buğra, *Gençliğim Eyvah*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2002, s. 271.
9 Adalet, Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003, s. 306-7.

12 Mart ve Kontrgerilla Tartışmaları

ELÇİN MACAR

YAZI SİYASETÇİLERİN VARLIĞINI YA REDDETME EĞİLİMİNDE OLDUKLARI YA DA ZIMNEN DİLLENDİRDİKLERİ KONTRGERİLLAYA İLİŞKİN İDDİA VE MÜNAKAŞALARI AYRINTILARIYLA ELE ALMAKTA VE TOPLUMDA 'SİVİL UZANTILARI' DA OLDUĞU DÜŞÜNÜLEN BU YAPILANMANIN TÜRK GLADİOSU OLARAK İŞLEV GÖRMÜŞ OLABİLECEĞİNİ TARTIŞMAKTADIR.

Talat Turhan'ın anısına

1944 yılında Kara Harp Okulu'nu bitiren Talat Turhan, 1964 yılında kurmay yarbay iken re'sen emekli edildi

1960'lı yılların ikinci yarısı, dünyada olduğu kadar Türkiye'de de siyasetin kitleselleştiği, devletin uygulamalarının sorgulandığı, farklı siyaset arayışlarının arttığı bir dönemdir. Sol hareketin güçlendiği, iktidarın nasıl ele geçirileceği sorusuna giderek farklı cevapların verilmeye başlandığı bir dönemdir aynı zamanda.

27 Mayıs sonrasında ordu içindeki hesaplaşmaların ve saflaşmaların farklı şekillerde halen sürdüğü, Demokrat Parti'nin (DP) devamı olduğu anlaşılan Adalet Partisi'nin (AP) 1965 seçimleriyle tek başına iktidara gelmesinin hazmedilemediği de bilinmektedir. Bu ortamda, gerek solcu gençlik gerekse ordu içerisinde, Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) benimsediği şekilde düzeni parlamenter yolla değiştirme fikrinin aksine, iktidara daha kestirme yollar ile ulaşmanın planları yapılmaktadır. Bu doğrultuda, 27 Mayıs'ın içinde bulunmuş ve hedeflenen amaca ulaşılamadığını, hükümetten bir an önce kurtulmak gerektiğini düşünen bazı ordu mensuplarının ve emekli subayların gizli örgütlenmelere gittiği, orduyu kullanarak iktidarı devirme, hatta ordunun gerekli düzenlemeleri yapacak kadar iktidarda kalması planlarının yapıldığı görülmektedir. Bu kesimler üzerinde Doğan Avcıoğlu'nun tezlerinin etkili olduğu bilinmektedir.

9 MART–12 MART

Bu amaç doğrultusunda, ordu içinde, başını Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler ve Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'un başını çektiği, muvazzaf general ve subaylardan oluşan bir grubun yanı sıra, emekli ordu mensuplarınca oluşturulmuş çeşitli grupların varlığı da bilinmektedir. Bunların arasında en tanınanı ise Madanoğlu grubudur. 27 Mayıs'ın Milli Birlik Komitesi üyesi, tabii senatörlüğü reddetmiş bir kontenjan senatörü olan Cemal Madanoğlu'nun lideri olduğu bu grupta; Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk, İlhami Soysal gibi, kamuoyunda etkili bazı isimler de yer almaktadır. Bu gruba yakın daha küçük gruplar da mevcuttur, ancak, muvazzaflar emeklileri işin dışında tutmaya çalışmaktadırlar. Gürler-Batur ekibinin düğmeye basmak için 9 Mart 1971'i kararlaştırdıkları, anayasa ve bakanlar kurulu listesi hazırladıkları, gerek 70'li yıllardaki köşe yazılarında gerekse 80'li yıllarda yayınlanan hatıralarla büyük ölçüde açıklığa kavuşmuştu.

Önlerindeki en büyük engel ise onlar gibi düşünmeyen Cumhurbaşkanı Sunay ile Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'tı. Tağmaç, bu örgütlenmelerin içinde olanları izlettiriyor, olaylardan haberdar oluyordu. Özellikle alt kademelerdeki daha radikal grupların Gürler-Batur için, Batur'un Gürler için söyledikleri "gerekirse onları da aşarız" tarzı ifadeleri öğrenmelerini sağlayarak, onları korkuttu ve adeta "sizi anlıyorum, ne gerekiyorsa beraber yapalım" formülü ile onları birlikte davranmaya zorladı. Böylece, Gürler-Batur ikilisi 9 Mart'ta düğmeye basmaktan vazgeçtiler, Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanları hükümete hep birlikte 12 Mart muhtırasını verdiler. Komutanların buluştuğu noktanın veciz ifadesi, Genel Kurmay Başkanı Memduh Tağmaç tarafından dile getirilecektir: "Sosyal uyanış ekonomik gelişmenin önüne geçti."

Muhtıradan sonra, Demirel hükümeti istifa etmek zorunda kaldı, 25 Mart'ta CHP'li Nihat Erim'in başkanlığında yeni bir hükümet kuruldu. 26 Nisan 1971'de sıkıyönetim ilan edildi. 12 Mart'ın hemen ön-

cesinde ve sonrasında, Atatürk Kültür Merkezi'nin yakılması, Eminönü arabalı vapuru ve Marmara yolcu gemisinin batırılması gibi kamuoyunu etkileyici sabotaj olayları yaşanıyor, bu eylemlerin sorumlusu olarak sol gruplar gösteriliyordu. 'Balyoz harekatı' ile sol gruplar ve aydınlara yönelik büyük bir takibat, gözaltı, işkence ve hapis süreci başladı.

ZİVERBEY KÖŞKÜ VE "*KONTRGERİLLA*"

Gözaltına alınanların bir kısmının, emniyet-adliye şeklinde olması gereken rutin sürecin aksine; gözleri bantlanarak, arabayla İstanbul'da epey bir tur attırıldıktan sonra özel bir yere götürüldükleri ve burada özel görevlilerce sorgulandıkları haberleri yayılmaya başlamıştı. Yapılmakta olan Boğaz köprüsünün ayaklarını havaya uçurma planı iddiasıyla açılmış 'Bomba Davası'nda yargılanan bir numaralı sanık, emekli yarbay Talat Turhan, 8 Haziran 1973'teki duruşmada, artık ismi duyulmaya başlanmış bu yerden, yani 'Ziverbey Köşkü'nden ve oradaki işkenceden söz etti.[1] Dilekçe vererek burada keşif istedi ve kamuoyunun ilk kez duyacağı bir şey söyledi: Buradaki sorgucular kendilerine *kontrgerilla* diyorlardı.

Ziverbey Köşkü'nde işkenceli sorgulardan geçirilen Turhan, burada "biz *kontrgerilla*yız" dendiğini duyunca bunu mahkemede ilk ifşa eden kişi olmakla kalmadı; hem kastedilen örgütlenmenin ulusal ve uluslararası veçhelerine eğilerek dev bir savunma hazırladı hem de ömrünün kalan kısmını artık bu konuya vakfetti, sayısız kitap ve makale yazdı.[2]

İstanbul, Kadıköy, Ziverbey'de bulunan Zihni Paşa Köşkü (Ziverbey Köşkü olarak tanınacaktır) o dönemde MİT tarafından kullanılmaktaydı. Köşk, 1. Ordu ve İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Org. Faik Türün'ün emrine verilmişti ve sorgular, içlerinde as-

BOMBA DAVASI
SAVUNMA
1
TALAT TURHAN
GÜRLER—BATUR—KAYACAN
SUNAY—TAĞMAÇ—TÜRÜN

Turhan, Bomba Davası'nda yaptığı savunmasının sadece iki cildini yayınlayabildi

kerlerin de bulunduğu kişilerce yapılıyordu. Sorgu, yapanlar ve yeri itibariyle yasa dışı olduğu için bunun farkında olan sorgucular kimliklerini saklıyor, sorguladıkları kişilerin gözlerini özel bantlarla kapatıyorlardı. *Kontrgerilla* kavramı da ilk kez bu sorgulamalar esnasında kullanılmıştır. 12 Mart'ın akabinde tasfiye edilen 9 Martçı Tümgeneral Celil Gürkan'ın anılarında aktardığına göre, köşkte sorgulanan birçok kişi, sorguyu yönetenlerin "burası kontrgerilla teşkilatı" diye söze başladıklarını aktarıyordu.[3]

12 Mart'ın hemen ardından kurulan Nihat Erim hükümetinde başbakan yardımcısı olan Sadi Koçaş (o tarihte emekli kurmay albaydı) anılarında şöyle diyecektir: "Yetkililerden 1971'in son günlerinde kurulduğunu öğrendiğimiz kontrgerilla örgütü, Genelkurmay Başkanı'nın emriyle, İstanbul Sıkı Yönetim

ULUS HABER

Devletçe düzenlenmiş Kontr-Gerilla örgütü yoktur diyen Ecevit:

4 Şubat 1978

Talât Turhan

"Gayri nizami savaş" içe dönük olarak uygulanmıştır.

Ecevit, kontrgerilla tartışmasını 70'li yıllarda canlı tuttu

Turhan ve diğer sanıklar, Bomba Davası'nın bir duruşmasında

Komutanlığı ve MİT tarafından müştereken, kanun dışı kurulmuş, yönetilmiş ve kanun dışı çalışmış bir örgüttür. Kuruluşu yasaya aykırıdır. Her iki makam da bana bağlanmış olmasına rağmen haberim yoktur."[4]

12 Mart döneminde girişilen operasyonların çoğunda, Özel Harp Dairesi'nin (ÖHD) elemanlarından yararlanıldığı gibi, sorgulama ekiplerinde de, bu daire mensupları yer alıyordu. Milli İstihbarat uzmanları soruları hazırlıyor, ÖHD elemanları da sorgulamayı yapıyorlardı.[5] İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Faik Türün, sorguları MİT elemanlarının yaptığını söylüyordu ki, bu da yasalara aykırıydı. 12 Mart'ın Sol'a karşı harekatının bir numaralı uygulayıcısının Türün olduğu biliniyordu ve Koçaş'a göre Türün, "söz dinlemeyen dükalıktı."[6]

Talat Turhan'a göre, 'Bomba Davası,' Sunay-Tağmaç-Türün ekibinin, Gürler-Batur-Kayacan'a (Deniz Kuvvetleri Komutanı) karşı düzenlediği, onları cuntacılıkla suçlayabilmek için açtırdığı bir davaydı.[7] Ziverbey'deki sorgucular sürekli, onlar aleyhine ifade almaya çalışıyorlardı. Aleyhlerinde alınan ifadeler soruşturmaya dâhil edilmişti ki, Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın görev süresi doldu, Ankara'da Batur'un emriyle jetler gövde gösterisi yapmaya başladı, Gürler, Ağustos 1972'de genelkurmay başkanı oldu. Bu durum dengeleri değiştirdi. Batur da, genelkurmay başkanı olmak istiyordu[8] ancak, Gürler bunu

Turhan, kontrgerillanın peşini hiç bırakmadı

GENÇLİK VE SPOR BAKANI ÇAKMUR: Yurtlarda eşkiyaya yardakçılık eden müdür, müdür yardımcısı tanımıyoruz Onları insan olarak da kabul etmiyoruz"

Müthiş bir iddia:

Dünya: 31 Ocak 1973

"Kontr-Gerilla seferberlik tetkik kuruludur!"

Talât Turhan

Bütçe görüşmeleri sırasında Senatör Ünsal STK'nu bir "Yeraltı Örgütü" olduğunu da ileri sürdü AP'liler yıldırım mahkemeleri kurulmasını istediler

ANKARA (DÜNYA-ÖZEL) Bütçe Karma Komisyonu'nda Gençlik ve Spor Bakanlığı bütçesi üzerinde görüşlerini açıklayan CHP Erzincan Senatörü Niyazi Ünsal, "Geçmiş hükümetler gençliğimizi bir Mafya'nın eline teslim etmişlerdir. Bunlardan birisi de Seferberlik Tetkik Kurulu'dur" demiştir.

CHP Senatörü Ünsal, konuşmasında Türkiye'de kontr-gerilla olarak adlandırılan kuruluşun aslında olmadığını belirterek şunları söylemiştir:

"Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı Özel Harp Dairesi yasal ve legal bir kuruluştur. Kontr-gerilla ile hiç bir ilişkisi yoktur. Aslında bu isimde bir kuruluş mevcut değildir. Bütün olayların gerisinde M. Cihat Akyol'un kurduğu ve başkanlığını yaptığı Seferberlik Tetkik Kurulu vardır. Kısa adı ile STK olan bu kuruluş bir yeraltı örgütüdür. Bir eli gençlik olaylarının içersindedir. Faik Türün'lerin, Sadi Koçaş'ların, Fuat Doğu'ların ve Ali Elverdi'lerin artık başlarını kumun dışına çıkartmaları zamanı gelmiştir.

AKYOL'UN CAN GÜVENLİĞİ

Seferberlik Tetkik Kurulu'ndan Genelkurmay Başkanı'nın kısmen haberi vardır. Kuvvet komutanlarının ise bilgisi yoktur. Bu örgüt, Türkiye Yunanistan ve Almanya'yı kapsamaktadır. Şimdi Akyol'un can güvenliği tehlikeye girmiştir. Çünkü kendisinin başkanlığını yaptığı STK şimdi kendisini boy hedefi olarak almaktadır. Bu örgütün çekirdeğini subaylar teşkil etmektedir"

YILDIRIM MAHKEMELERİ KURULSUN

Kredi ve Yurtlar Kurumu'nun çalışmalarını eleştiren CHP Milletvekili Sabri Tığlı ve Muharrem Sökeli ise, bu kurumların gençlere karşı tavır aldığını ve bazı kimselerin siyasal karargahı haline getirildiğini iddia etmişlerdir. MHP Sivas Milletvekili Ali Gürbüz'de öğrencilere verilen kredilerin arttırılmasını istemiştir.

AP Bolu Milletvekili Müfit Bayraktar da konuşmasında DGMleri'nin kurulmamasına değinerek "Eğer anarşi ortadan kalksın deniyorsa, mutlaka DGM'lerin kurulması lazımdır. Hatta Yıldırım Mahkemeleri kurulmalıdır. Ancak o zaman anarşi kalkar" görüşünü savunmuştur.

ÜLKEDE FAŞİST TIRMANIŞ

1630 sayılı Dernekler Kanunu'nun bazı kuruluşlar tarafından çiğnendiğini iddia eden CHP İstanbul Milletvekili Ali Nejat Ölçen ise konuşmasında ülkü ocaklarının yurt dışında kurduğu örgütleri dile getirmiştir. Ölçen "Dernekler yasasına aykırı olarak siyasal faaliyet yapan bu kuruluşlar, gençliği anarşiye sürüklüyor" şeklinde konuşmuştur.

Anarşiyi iktidarlar desteklemezse, mutlaka durur. Görüşünü ileri süren MBG üyesi Suphi Karaman Türkiye'de bir faşist tırmanış olduğunu sözlerine eklemiştir.

Eğitimde fırsat eşitliği sağlanmasını isteyen AP İzmir Milletvekili Erol Yeşilpınar gençliğin siyasal hesaplar dışında tutulması gerektiğini savunmuştur

ÇAKMUR'UN KONUŞMASI

Yapılan eleştirileri cevaplandıran Gençlik ve Spor Bakanı Yüksel Çakmur "Siyasal görüşleri ne denli ayrı olursa olsun, gençlerimiz arasında kardeşliğin yerleşeceği, sevginin ve barışın yeşereceği huzur ortamının gerçekleştirilmesini en başta gelen ödevimiz sayıyoruz" demiştir.

Bütçe Karma Komisyonunda konuşan Çakmur öğrenci yurtlarından kesin olarak silahlı gençlerin arınacağını bilhassa Emek Öğrenci Yurdu'nun kapatılmasını İçişleri Bakanı'ndan istediğini belirterek "351 sayılı yasayı tadil edeceğiz Yurtlarda eşkiyaya yardakçılık eden müdür müdür yardımcısı tanımıyoruz. Onları insan olarak ta kabul etmiyoruz" şeklinde konuşmuştur.

CHP'li senatör Niyazi Ünsal da, kontrgerillayı mecliste gündeme getiriyordu

özellikle Kara Kuvvetleri'ne kabul ettiremeyeceğini belirterek, Batur'a istediği desteği vermedi.

Karşı grubun Gürler'in böyle güçlü bir pozisyonda olmasından rahatsız olduğu biliniyordu. Tam bu sırada Cumhurbaşkanı Sunay'ın görev süresinin sona erecek olması, Gürler'in, kısa bir süre sonra, cumhurbaşkanı seçileceğine ikna edilerek Mart 1973'te istifa etmesini sağladı.[9] Ancak Gürler oylamalarda umduğu desteği bulamadı ve cumhurbaşkanı seçilemedi. Nisan ayında Fahri Korutürk cumhurbaşkanı seçildi, Eylül 1973'te sıkıyönetim kalktı. 12 Mart'ın siyasi davaları ya 'Madanoğlu Davası' gibi beraatle sonuçlandı ya da 'Bomba Davası' gibi 1974 affı ile kapatıldı.

KONTRGERİLLA NEDİR?

'Özel harp,' ülkede bir ayaklanma olursa, buna karşı koymak için geliştirilen mücadele biçimlerinin toplamıdır. Yani, gerilla tipi bir örgütlenmeye karşı, nizami bir ordunun belli unsurlarının gayri nizami (gerilla gibi) mücadele etmesidir. Ancak bu yöntem, Türkiye'de ayaklanmadan söz etmek yerine, daha ikna edici olan ve "Sovyet tehdidi" nedeniyle komünizm tehlikesi ve Sovyetler tarafından işgal edilme ihtimali ile meşrulaştırılmıştır. Psikolojik savaş da bu mücadelenin ayrılmaz bir parçasıdır.

Türkiye'nin 1952'de NATO'ya girişinden sonra, diğer NATO üyelerindekine benzer böyle bir yapı Türkiye'de de oluşturulmuş ve kamuflaj bir isim olarak 'Seferberlik Tetkik Kurulu' (daha sonra Özel Harp Dairesi) adını almıştır. Görevlileri ABD'de eğitilmeye başlanmış, daha sonra eğitimler, Amerika-

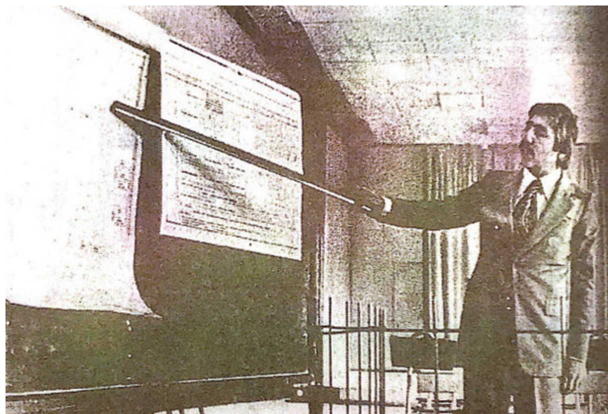
lılarca Türkiye'de de verilmiştir. Kamuoyuna Talat Turhan'ın mal ettiği bilgiye göre, Amerikan ordusunun birçok sahra talimnamesi (field manual) aynı kodlarla Türk ordusuna aktarılmıştır. Böylece, FM 31-15 kodlu ve Mayıs 1961 tarihli Amerikan Sahra Talimnamesi tercüme edilerek, ST 31-15 kodu ile ve Ocak 1965'te "Gayri Nizami Kuvvetlere Karşı Harekât" adı altında Türk Silahlı Kuvvetlerine uygulanmak üzere dağıtılmıştır.[10] Bu yapının faaliyetleri arasında, adam öldürme, bombalama, silahlı soygunculuk, işkence, kötürüm hale getirme, adam kaçırmak suretiyle teşhis, tedhiş ve olayları tahrik, misilleme ve rehinelerin alıkonması, kundakçılık, sabotaj, propaganda ve yalan haber yayma, zorbalık, şantaj mevcuttur. ST 31-15'in 5. maddesinde gayrinizami kuvvetin "yeraltı unsurlarından" bahsedilmekte, 9. maddesinde ise bu yeraltı unsurlarının kanuni statüye sahip olmadığı belirtilmektedir.[11] İlerideki tartışmalarda yeraltı unsurlarının "siviller" olduğu ortaya çıkacaktır.

ÖHD komutanlarından Cihat Akyol'un konuyla ilgili bir makalesindeki şu ifade haklı şüphelere yol açacaktır: "Halkı mukavemetçilerden ayırmak için, sanki ayaklanma kuvvetleri yapıyormuş gibi, mücadele kuvvetlerince zulme kadar varan halka haksız muamele örnekleri ile sahte operasyonlara başvurması tavsiye edilir."[12] Diğer bir makalesinde ise Akyol, yapılabilecekleri daha da açar: "Bazı ahvalde propaganda için istismar edilmek üzere mürettep olaylar meydana getirilir. İsyancıların yaptığı intibaını verecek, yağma ve katliam, ırza tecavüz olayları ele alınabilir, ancak hemen bilinmelidir ki konu çok hassastır; yer, zaman, şekil ve mahiyeti itibariyle ustalık gösterilmezse tersine karşı koymaya zarar getirebilir."[13]

Bir diğer ÖHD komutanı Sabri Yirmibeşoğlu'nun yazdıklarında da, artık gayrinizami harbin, düşmandan öte "içeriye" karşı kullanılacağının ipuçları görülür. Artan huzursuzlukların üstesinden gelebilmek için "istikrar harekatı" kavramı geliştirilir, böylece "iç güvenlik"[14] "işgal" argümanının yerini almaya başlar.

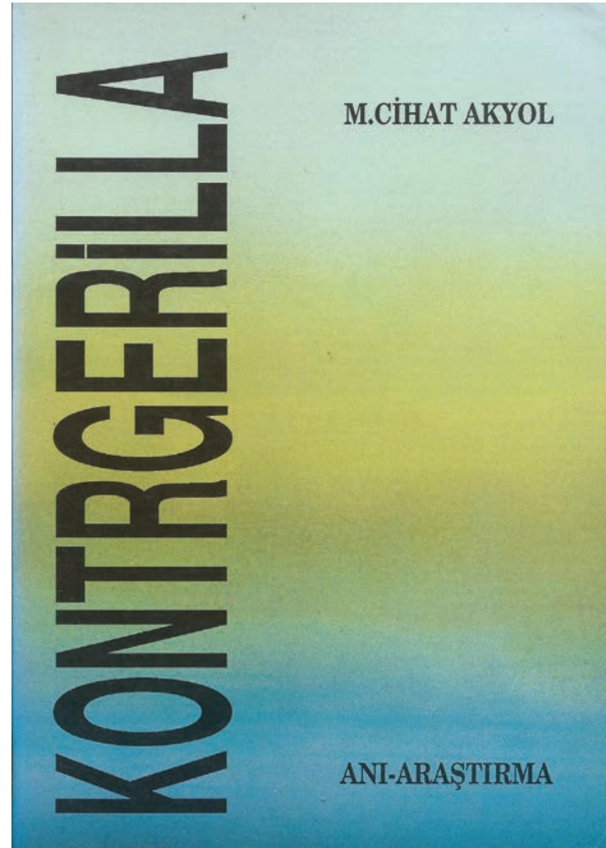
KONTRGERİLLA TARTIŞMALARI

Türkiye 1973'ten itibaren kontrgerillayı tartışmaya başlamıştır ve bu tartışma, 1973 seçimlerine CHP Genel Başkanı olarak girecek olan Bülent Ecevit'in sahiplenmesiyle 70'li yıllarda kitlelere mal olacaktır.

Turhan,Bomba Davası'nda savunma yaparken

'Akgünlere' adını taşıyan, CHP'nin 1973 seçim beyannamesi bu konuya özel olarak yer verir: "Sıkıyönetim kanadı altında faaliyet gösterdiği anlaşılan 'kontr-gerilla' diye bir 'örgüt'ün 'faaliyet'i bütün dünyada duyulduğu halde, resmi makamlarca üzerinde bile durulmamıştır... Devletin meşru iç güvenlik kuvvetlerinden gereken biçim ve ölçüde yararlanılmazken, aylardır açıkça sözü edilen 'kontr-gerilla' gibi birtakım örgütler ortaya çıkmıştır."[15] 1973 seçim beyannamesinde bunlar yazdığı halde, Ecevit yıllar sonraki açıklamalarında "devletin içindeki örgüt"ü 1974'te, başbakanken öğrendiğini söyleyecektir.[16]

Cihat Akyol'un kontrgerilla tartışmalarına cevabî kitabı

1974 başında CHP-MSP koalisyonu kurulup, Ecevit başbakan olunca *kontrgerilla*-ÖHD hakkındaki iddialar konusunda Genelkurmay'dan bilgi ister. Kendisine *kontrgerilla* diye bir kuruluş olmadığı ve dilerse, ÖHD konusunda bir brifing verilebileceği söylenir. Yedi saat süren brifing sonucunda Ecevit, hem dairenin emrine 15 milyon lira verir hem de geçmişin üzerine bir sünger çekileceğini, Af Kanunu'nun işkence yaptığı öne sürülenleri de kapsayacağını, bu nedenle endişelerin bir kenara bırakılmasını, ancak kuruluşun bundan sonra iç güvenlik işlerini bu işlerle görevli olan örgütlere bırakmasının yararlı olacağını söyler.[17]

Konu bir süre durulsa da, 1 Mayıs 1977 katliamı ile yeniden kamuoyunun gündemine gelecek ve 12 Eylül darbesine kadar da başlıca tartışmalardan biri olacaktır. CHP Milletvekili Süleyman Genç, Azimet Köylüoğlu ve Erzincan Senatörü Niyazi Ünsal konunun üzerine parlamentoda giderken; Uğur Mumcu, Örsan Öymen, Nimet Arzık gibi gazeteciler, köşelerinde konuya yer verirler. Bu dönemdeki tartışmalar-

da sık sık konunun MHP ve CIA ile ilişkilendirildiği görülür.[18] Niyazi Ünsal, "Kontr-Gerilla Seferberlik Tetkik Kurulu'dur" derken, ilginç bir şekilde, Türkiye kamuoyunun ancak 1990'dan sonra alenen haberdar olacağı, bu tür örgütlerin paralel olarak birçok ülkede bulunduğu bilgisini de "bu örgüt Türkiye, Yunanistan ve Almanya'yı kapsamaktadır" diyerek, daha 1978'de paylaşır.[19] ÖHD komutanlığı yapmış olan Cihat Akyol'a göre bir faaliyet adı olan *kontrgerilla*, Türkiye'de kavramın saptırılmasıyla teşkilat olarak adlandırılmış ve bu teşkilatın işkence ve cinayet tertipçisi olduğu ifade edilmiştir. Akyol, devletin kendisine yönelik olarak yapılan gerilla faaliyetlerine karşı yaptığı faaliyetlere *kontrgerilla* faaliyeti denmesinin doğru olduğunu savunmaktadır. Ona göre, *kontrgerilla* kampanyasının amacı devleti yıpratmak, hedefleri de ÖHD ve MİT'tir.[20]

Ecevit iktidar olduğunda, Demirel tarafından "hadi iddialarını kanıtla şimdi" şeklinde sıkıştırılacak, Ecevit de "salt hükümet olmakla bunların üstüne gidilemeyeceğini, iktidar olmak gerektiği"ni söylerken; 1978'de, Türkiye'de *kontrgerilla* adında bir kuvvet olmadığını, ancak, yetkililerin geçmiş yıllarda kendi kafa yapılarına ve dünya görüşlerine göre ellerindeki olanakları çok yanlış ve sağlıksız biçimde kullandıklarını açıklayacaktır.[21] Ecevit, "ÖHD gerçeğini," Kıbrıs Barış Harekatı'ndan çok kısa bir süre önce, bir rastlantı sonucu öğrenebildiğini, harekat nedeniyle konunun üzerine gidemediğini, birkaç ay sonra da iktidardan ayrıldığını ancak muhalefetteyken "sivil uzantılarla" ilgili kuşkularını dile getirdiğini, 1978'de tekrar iktidar olduğunda Genelkurmay'dan gerekli önlemlerin alınmasını istediğini, uyarıları sayesinde tehlikenin ileri ölçülere varmasının önlenebildiğini söyleyecektir.[22]

Aslında tartışmanın en can alıcı noktası, ilgili literatürde "vatanseverler," denilen, ÖHD tarafından kullanılması öngörülen "sivil uzantılar"ın kendi ideolojileri doğrultusunda (devletin haberi olarak ya da olmayarak) bu ilişkilerini ve/veya silah ve mühimmatları kullanma şüphesiydi. Ecevit, "Özel Harp Dairesi'nin, en tehlikeli yönü, bu dairenin ordu içindeki çekirdeği değil, toplumdaki gizli sivil uzantısı idi" diyerek buna dikkat çekecektir. Ecevit kendisine verilen bilgiye göre, bu örgüte bağlı olarak bazı sivil vatandaşların ömür boyu görevlendirildiklerini,

İddianame'de köprünün uçurulması «ileri tarihe» bırakıldı, deniyor

12 MART OLAYI

İhtilâl hazırlıklarının başlangıcı 1969-1970'lerde yapılan toplantılara dayanıyordu

İddianamede, köprünün uçurulması «İleri tarihe» bırakıldı, deniyor

Boğaziçi köprüsünün o tarihte henüz sadece ayakları yapılmıştı!

Ilıcak, Ziverbey'de işkence ile alınan ifadeleri yıllar sonra yayınlamıştı

emirlerinde gizli silah depoları olduğunu, ideolojik kutupların etkisi altında kalabileceklerini ve bunu kullanmaya çalışabileceklerini söyler.[23] Bu tartışmaların yoğunlaştığı dönemde genelkurmay başkanı olan Kenan Evren ise, ÖHD için "ben izin vermedim ama haberim olmadan belki bazı olaylarda yer almıştır" diyecektir.[24] Evren, bu kuruluşun ülkeyi işgal eden düşmanın cephe gerisinde rahat hareket etmesini ortadan kaldırma görevi olduğunu, Ecevit'in "bu teşkilatın başka şeylerde kullanılmaması gerektiği"ne dikkat çektiğini, kendisinin de bunu denetim altına; doğrudan genelkurmay başkanına bağlı olan daireyi, harekat başkanlığına bağlayarak, 'harekat başkanı-2. başkan-genelkurmay başkanı' şeklinde bir komuta zinciri içine aldığını belirtir.[25]

1985-1986 yıllarında Celil Gürkan, Muhsin Batur, Sadi Koçaş gibi isimlerin 12 Mart dönemine dair anılarının yayınlanması veya röportajlar vermesi, tartışmaları yeniden gündeme getirir. Nazlı Ilıcak'ın *Tercüman* gazetesinde başladığı "12 Mart Cuntaları," başlıklı yazı dizisinin içeriği ise oldukça ilginçtir. Ilıcak, bahsi geçen isimlerin işkence ile alındığını söyledikleri Ziverbey Köşkü'nde alınmış ifadeleri yayınlamakta, böylece Gürler, Batur, Madanoğlu, Avcıoğlu, Selçuk gibi isimleri cuntacılıkla suçlamaktaydı. Ilıcak'ın ifadesiyle bunlar bir paket olarak kapısına bırakılmıştı![26] Ilıcak'ın yazı dizisinde, İlhan Selçuk'un ifadelerine de yer verilmişti. Bunun üzerine Selçuk, *Cumhuriyet* gazetesinde, Ilıcak'ın yayınladığı ifadelerindeki akrostişleri ve akrostişlerle, "baskı var," "işkence altındayım," "sağ çıkmak için bu kadar uydurma gerek," vb. şeyler yazdığını gösterecek, daha sonra bunları bir kitap olarak da yayınlayacaktır.[27]

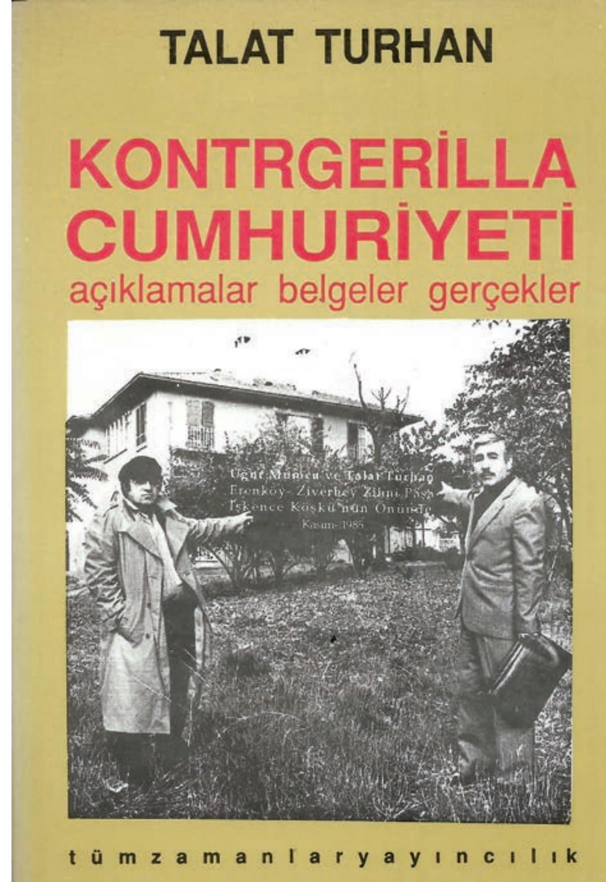
GLADİO TARTIŞMASININ DOĞUŞU

Kontrgerilla tartışmasını günümüze bağlayan halka 1990 yılında, Nilgün Cerrahoğlu'nun Türkiye kamuoyuna İtalya'daki tartışmayı aktarmasıyla ortaya çıkar.[28] İtalya Başbakanı Andreotti, parlamentoda yaptığı açıklamada "komünizmle mücadele" amacıyla NATO çerçevesinde "gizli bir örgüt" kurulduğundan söz etmiştir. Adını, gladyatörlerin kullandığı yassı kılıçtan alan '*Gladio*' bu örgütün adıdır; "gladyatörler," ABD'de kurs görmekte; terör yöntemleri, gerilla teknikleri, patlayıcı madde kullanımı eğitimleri almaktadırlar. İtalya'daki tartışma, Bologna İstasyonu katliamı, faili meçhul cinayetler gibi olayların arkasında bu örgütün olduğu şüphelerini içermektedir.

Bu ifşaat, diğer NATO ülkelerinde de tartışma başlatır, bu ülkelerdeki örgütler, farklı farklı adları, şüpheli geçmişleri ve şiddet olaylarının arkasındaki rolleri ile gündeme gelirler. Bu tartışma Türkiye'ye de sirayet edecek, 90 yılının sonlarında "yoksa bizim kontrgerilla Türkiye Gladiosu mu" sorusunun sorulmasına yol açacaktır. Talat Turhan, bu tartışma başladığında "Türk Gladiosu, Özel Harp Dairesi'dir"[29] ardından da "Türk Gladiosu'nun işkence merkezi Ziverbey Köşkü"dür, diyecektir.[30]

Tartışmanın büyümesi, gözlerin tartışmanın merkezi olan ÖHD'ye dönmesine sebep olacak, 12 Eylül'ü hazırlayan suikastlerin ve, katliamların arkasında bu örgütün olduğu şüpheleri dile getirilmeye başlanacak, bu eylemlerin zaten literatürde istikrarsızlaştırma (destabilisation) olarak anıldığı hatırlatılacaktır. Bu şüphe ve suçlamaların artması, 3 Aralık 1990'da Genelkurmay'ın bir bilgilendirme toplantısı düzenlemesine yol açacaktır. Brifing'te, daireye bağlı sivil unsurların varlığı kabul edilmekle birlikte, dairenin sadece Kıbrıs ve güneydoğuda kullanıldığı, kamuoyunda tartışılan konularla ilgisi olmadığı vurgulanacak, Ziverbey'de özel harp elemanı kullanılmadığı da özellikle belirtilecektir.[31]

Sonuç olarak, benzer tartışmalar hemen her on yılda bir Türkiye kamuoyunun gündemine gelmekte, sonra bir süre unutulmaktadır. En son, Susurluk ve Ergenekon gibi tartışmalar konuyu yeniden gündeme getirse; "*kontrgerilla*," "*gladio*," "*derin devlet*" olarak tartışmanın adı değişse de, dile getirilen şüpheler devleti yönetenlerce reddedilmekte, Susurluk gibi ortaya çıktığında ise 'hikmet-i hükümet' (raison d'état), 'devletin bekası,' 'nefs-i müdafaa' gibi kavramlarla rasyonelleştirilmektedir. Devletlerin yasal olmayan faaliyetlerin içinde olduklarına dair büyük bir külliyat oluşmuştur. Bu da konunun artık "*derin devlet*" yerine "devlet derin!" şeklinde anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır.

Gladio tartışması başlayınca, gözler yine Turhan'a çevrilmişti

DİPNOTLAR

1 "Bomba davasına dahil edilen eski MBK üyesi Esin için de idam istendi," *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1973.
2 https://talatturhan.com.tr adresinde detaylı bilgi bulunabilir. Talat Turhan'ın bu konudaki inadını ve öncü rolünü teslim eden bir yazı için bkz. Ertuğrul Kürkçü, "Talat Turhan'ın Öcü," *Özgür Gündem*, 17 Aralık 1992.
3 Celil Gürkan, *12 Mart'a Beş Kala*, Tekin Yayınevi, 1986, s. 376.
4 Sadi Koçaş, *Atatürk'ten 12 Mart'a Anılar*, 4 cilt, 1977'den aktaran Örsan Öymen, "Geçmişi deşmek," *Milliyet*, 12 Ocak 1978
5 Ülkü Arman, "Kontrgerilla yakıştırma bir addır", *Hürriyet*, 7 Şubat 1978
6 Kurtul Altuğ, "Sadi Koçaş 12 Mart'ı Anlatıyor," *Güneş*, 12 Mart 1986
7 "Bomba davasına dahil edilen eski MBK üyesi Esin için de idam istendi," *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1973 Turhan gibi, Ziverbey Köşkü'nde işkenceden geçen, 12 Mart'ın ardından emekli edilmiş "9 Martçı" Tümgeneral Celil Gürkan da Turhan'ı doğruluyor: Gürkan'a göre, Turhan aracılığı ile kendisi, kendisi aracılığı ile Gürler, Batur ve Kayacan suçlanacaklardı.
8 "Batur Genelkurmay Başkanı olmak istemişti," *Dünya*, 17 Ekim 1975
9 Cüneyt Arcayürek, "Batur açıklıyor: Gürler kandırıldı," *Hürriyet*, 25 Kasım 1974 Talat Turhan bu satırların yazarına, Gürler'i asıl ikna edenin, Tağmaç'ın ekibinde yer alan Genelkurmay 2. Başkanı Turgut Sunalp olduğunu söylemişti.
10 Talat Turhan, *Bomba Davası Savunma 1*, 2. bs. (İstanbul: Kastaş A.Ş, 1986), s. 133.
11 Talat Turhan, *Özel Savaş Terör ve Kontrgerilla*, 2. bs. (İstanbul: Tüm Zamanlar, 1995), 23.
12 Cihat Akyol, "Gayri Nizami Kuvvetlere Karşı Harekat," *Silahlı Kuvvetler Dergisi* Eki, yıl:90, sayı:237, Mart 1971, s. 15.
13 Cihat Akyol, "Ayaklanmalara Karşı Koyma Harekâtında Psikolojik Harp", *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Yıl: 90, sayı: 239, Eylül 1971, s. 8.
14 Sabri Yirmibeşoğlu, "Modern Savaş Uygulaması, Cephesiz Savaş ve Cephe Gerisinde Savaş," *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, sayı:257, Mart 1976, s. 32.
15 *Akgünlere- Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi*, s. 174, s. 204.
16 "Ecevit'ten ürküten itiraf," *Yeni Yüzyıl*, 5 Aralık 1996
17 Ülkü Arman, "Kontrgerilla yakıştırma bir addır", *Hürriyet*, 7 Şubat 1978.
18 Uğur Mumcu, "Kontr-Gerilla Taktikleri...", *Cumhuriyet*, 3 Nisan 1976.
19 "Kontr-Gerilla seferberlik tetkik kuruludur", *Dünya*, 31 Ocak 1978.
20 M. Cihat Akyol, *Kontrgerilla anı-araştırma*, Ankara: Şafak Matbaası, 1990, s. 59, 75, 20.
21 "Gayri nizami savaş içe dönük olarak uygulanmıştır," *Yeni Ulus*, 4 Şubat 1978.
22 Fikret Bila, "Özel Harp Dairesi tehlikeliydi," *Milliyet*, 29 Aralık 1989.
23 "Ecevit: Özel Harp Dairesi'ndeki sivillerin silah depoları var", *Hürriyet*, 28 Kasım 1990.
24 Yeşim Ersoy, "Özel Harp Dairesi kullanılmış olabilir," *Hürriyet*, 26 Kasım 1990.
25 Fikret Bila, "Özel Harp Dairesi terörde kullanılmadı," *Milliyet*, 18 Kasım 1990.
26 Nazlı Ilıcak, "12 Mart Cuntaları," *Tercüman*, 12 Mart-19 Nisan 1986. Daha sonra kitap olarak da yayınlanmıştır: Nazlı Ilıcak, *Demokrasinin Sırtındaki Hançer-Elyazısı itiraflarla 12 Mart Cuntaları*, yy, ty.
27 İlhan Selçuk, *Ziverbey Köşkü*, Çağdaş Yayınları, 1987.
28 Nilgün Cerrahoğlu, "Avrupa'da NATO 'gizli direniş ağı'", *Cumhuriyet*, 27 Ekim 1990.
29 "Türk Gladiosu, Özel Harp Dairesi'dir," *Milliyet*, 16 Kasım 1990.
30 "Türk Gladiosu'nun işkence merkezi Ziverbey Köşkü," *Hürriyet*, 28 Kasım 1990
31 "Özel Harp Dairesi başıboş değil," *Milliyet*, 4 Aralık 1990.

I. İnönü Muharebesi ve Bitmeyen Tartışmaları

MESUT UYAR

BU YAZIDA BİRBİRİNDEN FARKLI SİYASAL NEDENLERLE 1NCİ İNÖNÜ MUHAREBESİNİN NASIL DEĞİŞİK YORUMLANABİLDİĞİ ANLATILIP, GERÇEKTE SAHADA NELER OLDUĞU ASKERİ TARİH PERSPEKTİFİNDEN ANALİZ EDİLİYOR.

Yalçın Küçük, 1984'te "Türkiye Üzerine Tezler" kitabının 2nci cildini yayınladığında tarihçiler ve İnönü düşmanları dışında çoğunluğun unuttuğu 1nci İnönü Muharebesi tekrar tartışılmaya başlandı. Ancak tartışmaların Türkiye gündemine gelmesi ve Küçük'ün "Marksist analizinin"[1] dikkat çekmesi zaman aldı. O dönemin popüler haber ve magazin dergisi *Nokta*'nın Nisan 1991 sayısında Küçük ile söyleşi yapması sayesinde onun 1nci İnönü ile ilgili zaman içinde daha da keskinleşen iddiaları geniş kitlelere ulaştı.[2] İlginç bir şekilde Küçük'ün iddiaları ile "Marksist" veya "fizikçi" analizi[3] asıl ulaşmak istediği kitle yerine muhafazakâr kesimlerin daha çok ilgisini çekti. Anlaşıldığı kadarıyla İsmet İnönü hakkında yıllardır dile getirdikleri suçlama ve iddiaları şimdi solcu bir profesörün dile getirmeye başlaması ve unutulmuş bir mevzuyu hatırlatması hoşlarına gitmişti.[4]

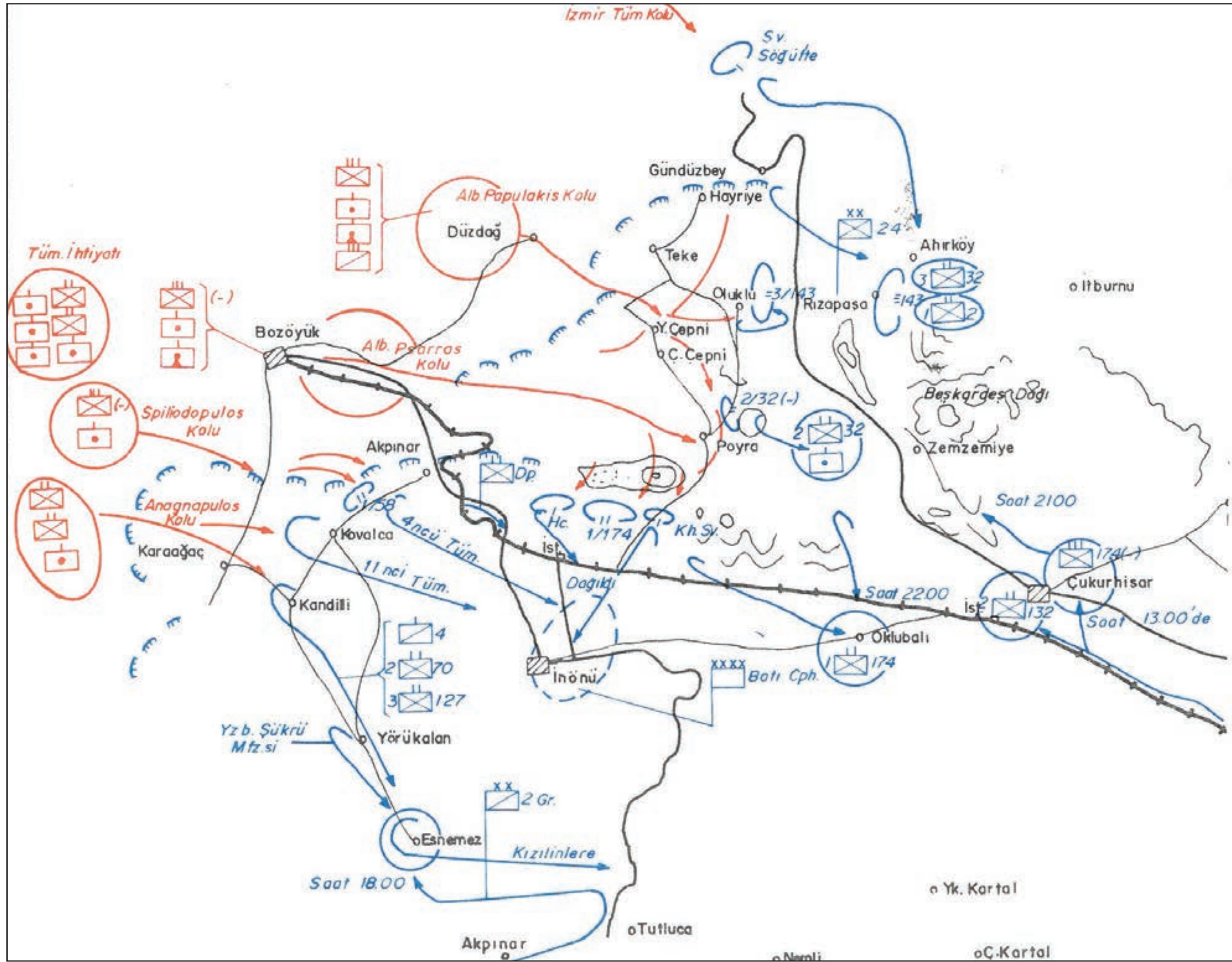
Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey

1991'den bu yana özellikle yıldönümlerinde, 1nci İnönü Muharebesi gazete köşe yazılarından televizyon programlarına kadar uzanan yelpazede tekrar ve tekrar tartışılmaktadır. Ancak ne yazık ki bu tartışmalar, somut bir sonuca ulaşamamakta ve mevcut tarihi bilgilere bir katkı sağlamamaktadır.[5] Bu makale, muharebe ve tartışmaları şimdiye kadar ihmal edilen operasyonel askeri tarih çerçevesinde inceleyerek yeni bir bakış açısı getirmek ve hiç değilse bazı iddiaları neticeye bağlamak için yazılmıştır.

Küçük ve diğerlerinin iddia ve suçlamalarını değerlendirmeden önce 6-11 Ocak 1921 tarihleri arasında Bursa ve İnönü arasında cereyan eden askeri harekât ve muharebeyi kısaca izah etmemiz gerekmektedir.

İnönü'ye giden süreç, Yunanistan'da Başbakan Eleftherios Venizelos'un Liberal Partisi'nin 14 Kasım 1920 seçimini sürpriz bir şekilde kaybetmesiyle başladı. Venizelos için daha da kötüsü 5 Aralık'ta yapılan referandumda Yunan seçmenlerinin ezici çoğunluğunun 1nci Dünya Savaşı'nda sürgüne gönderilen Kral I. Konstantin'in geri dönüşüne evet demesiydi. 1nci Dünya Savaşı esnasında İngiltere'nin destek ve teşviki ile siyaset ve ordudan tasfiye edilen, çoğunluğu sürgün edilip bir kısmı hapse atılan kralcılar şimdi iktidara gelmişti. Süreç boyunca başta İngiltere olmak üzere İtilaf devletlerinin muhalefet ve tehditleri, beklenenin aksine halkın kralcı ve Venizelos karşıtlarına desteğini arttırmıştı.[6]

Barış vaadi ile seçim ve referandumu kazanan kralcıların elinde büyük bir fırsat vardı. Uzun savaş, seferberlik ve ekonomik krizden bunalmış halkın beklentilerine uygun bir şekilde bütün suçu Venizelos'a atıp Anadolu macerasından vazgeçebilirlerdi. Ancak kral ve yeni hükümet, ülkenin kuruluşundan bu yana iç siyasete yön vermiş büyük Yunanistan (*Megali İdea*) hayalini terk edemedi ve İtilaf devletlerinin gazabından korktu. Bu nedenle acilen Yunan kamuoyuna ve İtilaf devletlerine güven verecek Anadolu'da bir zafere ihtiyaç bulunmaktaydı.[7] Ancak Yunan Ordusu ciddi sorunlarla boğuşmaktaydı. Sanki sonu belirsiz savaş orduyu yeterince yıpratmamış gibi kralcıların iktidara gelmesiyle üst düzey Venizelosçu subaylar ya görevden alındı ya da istifa etti. Her ne kadar tasfiyede orta ve alt düzeydeki Venizelosçu subaylar hedef alınmasa da ordu kendi içinde iki partizan kampa bölündü.[8]

ıncı İnönü Muharebesi

İşin daha kötüsü mesleğe geri dönüp ordu, kolordu, tümen ve diğer komuta ve karargâh görevlerine atanan yaklaşık 1.500 kralcı subay (*apotaktoi*) Balkan Savaşlarından bu yana askerlikten uzak kalmıştı. ıncı Dünya Savaşı'na katılmamalarının yanı sıra savaş süresini sürgünde veya hapiste geçirmişlerdi. Yeni taktik ve tekniklerden haberdar değillerdi. Üstelik tam da Anadolu'da ileri harekâta geçilmesinin kararlaştırıldığı bir dönemde komuta kademesinde bu kadar köklü bir değişikliğe gidilmesinin doğal olarak bir bedeli olacaktı. Emirleri altındaki askerler ise yeni hükümetin sözünü tutup bir an önce terhis edilmeyi beklemekteydi.[9]

Bu koşullar altında 19 Aralık'ta Atina'da bir araya gelen Başbakan Dimitrios Rallis ve yeni Küçük Asya Seferi Ordu Komutanı Korgeneral Anastasios Papoulas, risk içermeyen ama herkesi tatmin edecek bir taarruzi harekâta yani Eskişehir bölgesine yönelik cebri keşif düzenlemesi konusunda anlaştılar. Güneyden gösteri taarruzlarıyla bu harekâtın desteklenmesi de ayrıca kararlaştırıldı.[10] Cebri keşif, riski en az olan taarruz çeşitlerindendir. Teoride bu taarruzun amacı, hakkında yeteri kadar bilgiye sahip olunmayan düşmana cephe taarruzu yaparak onu kuvvet, silah ve tertiplenmesini açığa çıkarmaya zorlamaktır. Bu amacı ifa edecek asgari kuvvet taarruza katılır ve kesin muharebeye tutuşmadan düşman durumu ortaya çıktığında taarruza son verilip kuvvet kaptırmadan geri çekilir. Yalnız cebri keşif, kısa süre sonra icra edilecek daha büyük bir taarruz öncesinde düzenlenir. Çünkü düşman hakkında elde edilen bilgiler zaman içinde değerini yitirecektir. Düşman doğal olarak hızlı bir şekilde savunma tertiplenmesini değiştirmeye, takviye almaya veya birlikleri değiştirmeye çalışacaktır. Dolayısıyla cebri keşif tek başına anlam ifade etmez.[11]

Küçük Asya Seferi Kuvvet Komutanı Korgeneral Anastasios Papoulas

Trenle cepheye asker sevki

Yunan resmi askeri tarihi ve diğer kaynaklarda ıncı İnönü Muharebesi'nin cebri keşif olduğuna yönelik aşırı vurgu bulunmaktadır. Ancak taarruz, cebri keşif olarak isimlendirilse de harekât emrinde taarruzun hedefleri olarak İnönü bölgesindeki Türk yığınağı ve olası Türk taarruz hazırlıklarını dağıtmak, ikmal depo, tesis ve demiryolunu imha etmek diye belirtilmiştir.[12] Bu hedefleri cebri keşif ile gerçekleştirmek mümkün değildir. Harekât emrinde tasvir edilen aslında başka bir taarruz çeşididir; bozucu taarruz.[13] Dolayısıyla Yunan siyasi ve askeri liderleri daha taarruzun planlama safhasında olası bir başarısızlıktan endişe ederek giriştikleri İnönü bölgesindeki Türk yığınak ve tesislerini imha etmek amaçlı bozucu taarruz harekâtına bilerek cebri keşif diyerek herkesi yanıltmak istemişlerdir. Çünkü Yunan liderleri gerçek bir zafer değil, başarısızlık ihtimali olmayan bir taarruzla İtilaf devletleri ve Yunan kamuoyunu tatmin edecek psikolojik bir zafer kazanmak istiyordu. Eğer şans yardım eder, gerçekten Türklere ağır bir darbe vurulursa bu ilave bir kazanç olacaktı ama asıl beklenti herkesi ikna edecek psikolojik zaferi kazanmaktı.

Türk resmi askeri tarihinde bu taarruz doğru bir şekilde bozucu taarruz olarak isimlendirilmiştir. Ancak "Eskişehir stratejik hedefine" yönelik bir taarruz olduğu iddiası doğru değildir.[14] Yunanlılar Eskişehir'e kadar ilerlemeyi hedeflemedi. Böyle bir niyet ve cesaretleri olmadığı gibi bunu gerçekleştirmek için gereken kuvvet tahsis edilmemişti. Zaten hedef Eskişehir olsaydı bu taarruz, bozucu taarruz olmazdı. Türk resmi askeri tarihinin bir başka hatası ise o dönemde TBMM'de iddia edildiği gibi Yunan taarruzu ile Çerkes Ethem İsyanı arasında doğrudan bağlantı kurmasıdır.[15] Yunan liderler isyandan ancak patlak verdikten sonra haberdar oldular ve isyanın gerçek potansiyelini her şey olup bittikten sonra fark edebildiler. Eldeki bazı deliller isyan öncesinde Ethem'in Yunan tarafı ile irtibat kurmaya çalıştığını gösterse de bu irtibat ancak alt düzeyde gerçekleşmiş, bilgiler İzmir veya Atina'ya zamanında ulaşmamıştır. Yunanlılar taarruzu, isyandan habersiz ve bağımsız planlasa da hadiselerin zamanlaması doğal olarak Türk tarafını iki taraf arasında bağlantı ve işbirliğinin mevcudiyetine ikna etmiştir. Gerçekten bir işbirliği ve koordine olsaydı en azından Yunan A Kolordusu'nun Uşak bölgesinde icra ettiği gösteri taarruzları Ethem'in harekâtı ile koordineli ve daha kapsamlı gerçekleşirdi. Güneyden kuzeye birlik takviyesi ise mümkün olamazdı.[16]

Papoulas, Atina dönüşü 24 Aralık'ta harekât emrini yayınladı. Yukarıda belirtildiği gibi İnönü bölgesindeki Türk yığınağının dağıtılması (Yunanlılar hatalı istihbarat sonucu yaklaşık 5 tümenin toparlanmakta olduğunu değerlendirilmekteydi), lojistik tesis ve demiryolunun imhası görevlerini cebri keşif adı altında Bursa'daki C (İzmir) Kolordusu'na verdi.[17] A Kolordusu ise güneydeki Türk birliklerinin kuzeye kaydırılmasını engellemek ve onları tespit etmek maksadıyla 6 Ocak 1921'den itibaren Uşak kuzeyi ve Banaz bölgesinde gösteri taarruzları yaparak C Kolordusu'na destek verecekti.[18]

C Kolordusu Komutanı Tümgeneral Konstantinos Petmezas göreve yeni başlamış bir kralcı subaydı. İki tümenli kolordusunu ve görev yerini tanımadığı

için 10ncu (İzmir) Tümeni'nin iki alayını Bursa ve civarını ile kuzeye karşı yapılan ileri harekâtı korumak için tahsis etti. Bu yüzden 10ncu Tümen sadece topçuyla takviye edilmiş bir piyade alayı müfrezesi olarak taarruza katılabilecekti. 7nci (Adalar) Tümeni ise organik üç alayı dışında 3ncü Tümen'den 1/39ncu Efzon Alayı'nı alarak takviyeli tümen kuruluşunda harekâta iştirak edecekti. C Kolordusu, 6 Ocak 1921'de kuzeyde 10ncu Tümen müfrezesi, güneyde 7nci Tümen olmak üzere iki kol halinde ileri harekâta başladı. 7nci Tümen de kendi içinde bir alay kuzeyde üç alay ise güneyde olacak şekilde ilerleme tertibatını aldı.[19]

Yunan ileri harekâtı, Ankara'da büyük şaşkınlık ve panik yarattı. Yunanlılar bahara kadar büyük çaplı bir taarruza kalkışamaz düşüncesiyle eldeki birliklerin çoğu (4 piyade tümeni ve süvarilerin çoğunluğu) Çerkes Ethem İsyanı'nı bastırmak için güneye sevk edilmişti. Kuzeyde Yunanlıların karşısında Yenişehir-İnegöl hattında mevcudu ve muharebe gücü düşük 24ncü Tümen bulunmaktaydı.[20] Bursa, 8 Temmuz 1920'de düştükten sonra olası Yunan taarruzunun İnönü'de karşılanması planlanmış ve buna göre tedbir alınmıştı.[21] Ancak savunma için görevli birlikler güneyde olduğundan onlar ve Ankara'dan takviyeler gelinceye kadar 24ncü Tümen'in örtme muharebeleri yaparak düşman ilerleyişini yavaşlatması gerekmekteydi. Ne yazık ki Süvari Yarbay Mehmet Atıf (Ateşdağlı) komutasındaki 24ncü Tümen bunu başaramadı. 126ncı Alay dağıldı ve alay komutanı görevden alındı. Yunan birlikleri önemli bir zayiat vermeden üç gün içinde İnönü hattına ulaştı. Zaten zayıf olan 24ncü Tümen ise ard arda aldığı darbelerle muharebe gücünü büyük ölçüde kaybetti.[22]

Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet (İnönü), Yunan ilerleyişini 6 Ocak'ta duyar duymaz Ethem'e karşı yürütülen harekâtı durdurup Yarbay Ayıcı Mehmed Arif'in 11nci Tümeni'ni İnönü'ye intikale başlattı. Ama kendisi 9 Ocak akşamına kadar Kütahya'da kaldı. Fevzi (Çakmak) Paşa da Ankara'da yeni kurulan Binbaşı Mehmed Nazım'ın tek alaylı

11nci Tümen Komutanı Yarbay Ayıcı Arif Bey

4ncü Tümeni (sadece 58nci Alay ve tümen bağlı birlikleri kurulu, toplam muharip mevcudu 1.500 asker) ile bulabildiği bütün muharip birlikleri (eğitim birlikleri de dahil) sevk etmeye çalışmaktaydı.[23] Yunan A Kolordusu'nun 6 Ocak'ta Uşak bölgesinde başlattığı gösteri taarruzlarını isteksiz ve zayıf icra etmesi kuvvet kaydırmayı kolaylaştırdı.[24] Oysa Yunan komuta heyeti Ethem'e itimat edip kuzey yerine daha kuvvetli A Kolordusu'yla batıdan Afyon istikametinde Ethem'le koordineli bir taarruzları çok daha iyi bir netice verebilirdi. Bu da aslında Ethem ile Yunanlılar arasında işbirliği ve koordinasyonun bulunmadığının bir başka kanıtıdır.[25]

9 Ocak günü Ankara ve Kütahya'dan birlikler İnönü'ye ulaşmaya çalışırken 24ncü Tümen dağınık bir şekilde kendisine tahsis edilen demiryolu kuzeyindeki Poyra-Gündüz Bey hattında tertiplenmeye başladı. Muharebe yeteneğini tamamen kaybeden

Türk süvarisi ve 75 mm dağ topçu bataryası

126ncı Alay'ın personeli cephe gerisine Çukurhisar'a sevk edilmişti. Yunan 7nci Tümeni öğle saatlerinde güneyde Karaağaç-Kovalca istikametinde taarruza başladığında mevziileri yeni işgal etmiş 58nci Alay başta sert bir direniş gösterdikten sonra çekilmeye başladı. 11nci Tümen'in 70nci Alayı'nın zamanında yetişmesi ve Yunanların saat 16.00 civarında taarruzu durup geri çekilmesi olası bir felaketi engelledi.[26]

Birinci günün sonunda durum pek parlak değildi. 4ncü (58nci Alay) ve 11nci (70nci ve 127nci Alaylar) Tümenler demiryolu güneyinde Kandilli-Kovalca-Akpınar arasında, 24ncü Tümen (32nci ve 143ncü Alaylar) kuzeyde Gündüz Bey'e kadar uzanan 15 km.lik cephede tertiplenmeye çalışıyordu. İsmet Bey'in emrindeki muharip unsurların mevcudu 9.000 civarındaydı. Yani aslında bir kolordu değil bir tümene sahipti. Yunan C kolordusu ise 16.000 muharip mevcuda sahip olduğu gibi ağır silah açısından bire karşı üç üstünlüğündeydi.[27] Daha da kötüsü 24ncü Tümen 3 gün süren oyalama muharebeleri ve geri çekilme sonucunda zaten az olan muharebe etkinliğini büyük ölçüde kaybetmişti. Atıf Bey tümenine emir-komuta etmekte büyük güçlük çekmekteydi. Bu birliğin kendisine tahsis edilen hattı savunma imkân ve kabiliyeti bulunmamaktaydı. Zaten ertesi gün tümenin kendisine tahsis edilen hattın 3 km.lik kısmını işgal etmediği ortaya çıkacaktı. 11nci Tümen ise uzun yaya intikallerle İnönü'ye geldiği için çok yorgundu. İsmet Bey ertesi gün sabah İnönü'ye ulaşacağı için durumun vahametinden haberdar değildi.[28]

10 Ocak 1921 sabah erken saatlerinde yoğun sis altında Yunan 7nci Tümeni 4 koldan taarruza geçti. Önceki gün kaybedilip tekrar alınan İntikam Tepe gene Yunanlıların eline geçti. 4ncü ve 11nci Tümenler bu kayıp dışında Yunan taarruzlarını durdurup tespit etmeyi başardı. Kuzeyde 24ncü Tümen bölgesinde ise 143ncü Alay kendisine verilen yeni emirden haberdar olmadığı için kritik önemdeki Metres Tepe'yi işgal etmedi. Sabah erken saatlerde bu tepeye çıkmaya başlayan Yunan 23ncü Alayı'nı dost birlik zannederek ateş açmadı. Yunanlılar tepeyi aldıktan sonra birden taarruz edince hızla geri çekildi. Yunan 22nci Alayı ise öğle saatinde 1/32nci Taburu geriye atarak Poyra Köyünü ele geçirdi. Böylelikle Yunanlılar Türk savunma hattını tam ortasından yararak 24ncü Tümeni doğuya iterek İnönü Tren İstasyonu istikametinde 4ncü ve 11nci Tümenlerin gerisine manevra yapma şansı yakaladı. Kuzeydeki Yunan 10ncu Tümen müfrezesinin Söğüt'te oyalanıp gün boyunca harekâta katılamaması 24ncü Tümeni imhadan kurtarmıştır.[29]

İSMET BEY TAKVİYELERİN GELMEKTE OLMASINA RAĞMEN 24NCÜ TÜMEN'E ARTIK GÜVENMEDİĞİ İÇİN KARŞI TAARRUZA YELTENMEDİ. ANKARA İLE İRTİBATA GEÇİP DURUMU AÇIKLADI VE FEVZİ (ÇAKMAK) PAŞA'NIN ONAYINI ALDIKTAN SONRA SAAT 13.30'DA KADEMELİ GERİ ÇEKİLME EMRİ VERDİ.

Yunan piyadesi

Cepheye yeni ulaşan bazı birlikler bu tehdide karşı kuzeye karşı mevzilendirilse de durum çok tehlikeli bir hal almıştı. Ya riskli bir karşı taarruzla Poyra geri alınmaya çalışılacaktı ya da 2nci savunma hattına (Beşkardeş-Zemzemiye-Oklubalı) çekilinecekti. İsmet Bey takviyelerin gelmekte olmasına rağmen 24ncü Tümen'e artık güvenmediği için karşı taarruza yeltenmedi. Ankara ile irtibata geçip durumu açıkladı ve Fevzi (Çakmak) Paşa'nın onayını aldıktan sonra saat 13.30'da kademeli geri çekilme emri verdi.[30]

Cephedeki 4ncü ve 11nci Tümenler düşmanla teması başarılı bir şekilde kesip 127nci Alay'ın artçı korumasında düzenli bir şekilde yeni savunma hattına çekilirken ikmal ve lojistik birlikleri ile cepheye yeni gelmiş bazı birlikler paniğe kapılıp dağınık bir şekilde geriye kaçmaya başladı. Kaçanlardan bir kısmı Kütahya'dan gelen 2nci Süvari Grubu'nun karşısına çıkıp hatalı bilgi verecek, süvarilerin cepheye ulaşmasını geciktirecekti. Düşmanla teması kesemeyen 1/174ncü Tabur gecenin ilerleyen saatlerine kadar çarpıştıktan sonra sıyrılıp 2nci hatta ulaşabildi.[31]

General Petmezas ve kurmayları kuzeyde kazanılan başarılara ve Türk birliklerinin çekilmeye başlamasına rağmen başarıdan faydalanmak yerine taarruz hedeflerinin yerine getirildiğini ve zaferin kazanıldığını iddia ederek saat 15.00'te taarruzu durdurdu ve hava kararır kararmaz birlikleri emniyetli bölgelere geri çekti. Ertesi sabah vakit kaybedilmeden Yunan birlikleri geldikleri yol güzergâhını takiben harekât başındaki konuş yerlerine intikale başladı.[32]

İsmet Bey ise geceyi yeni savunma hattını mutlaka geleceğini düşündüğü Yunan taarruzuna hazırlamakla geçirdi. Gelen yeni taburlar başta 24ncü Tümen olmak üzere tümenlere takviye olarak dağıtıldı. Ertesi sabah hiçbir düşman ileri hareketinin olmaması bile kimseyi kuşkulandırmadı. Ta ki köylüler öğle saatlerinde Yunanlıların çekilmeye başladığını haber verinceye kadar. Elde yeterli süvari olmama-

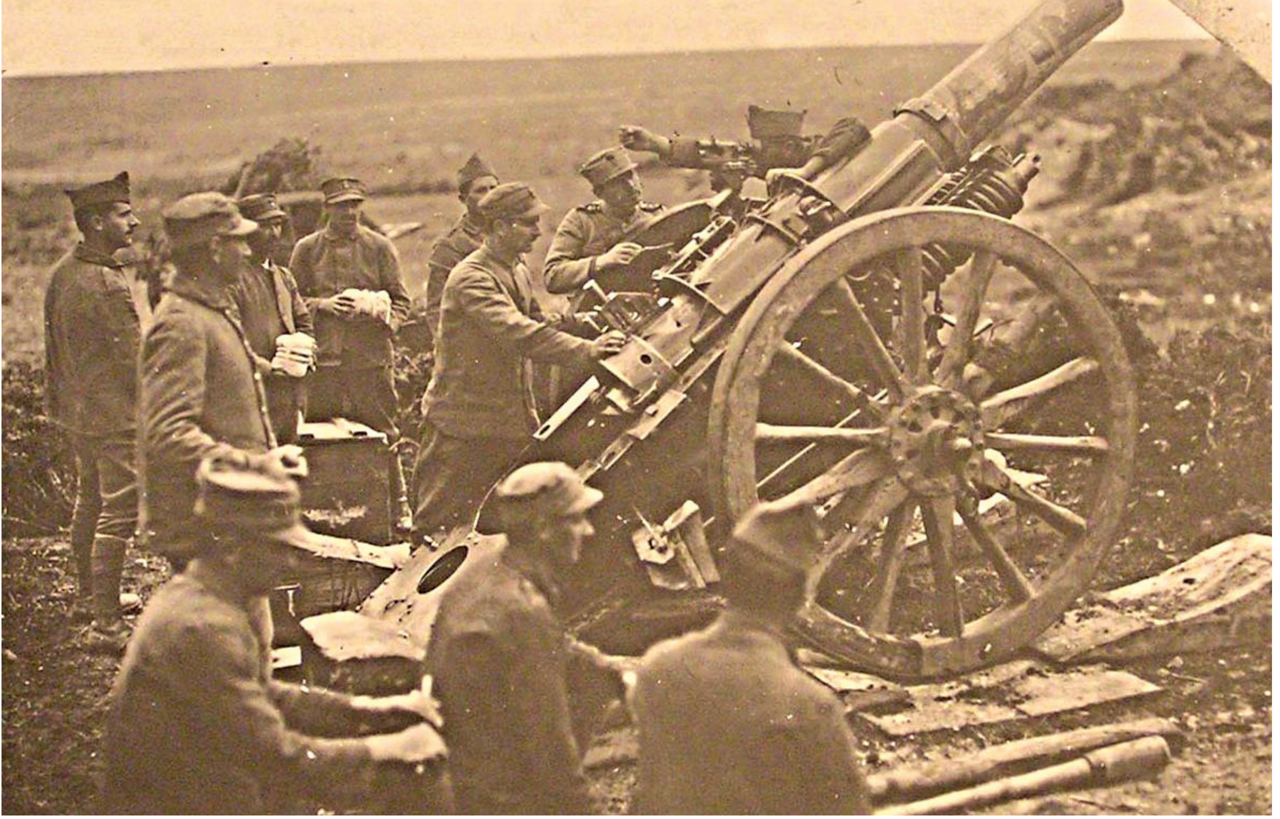
Yunan süvarisi hazırlıksız nehir geçişi icra ediyor

sına rağmen düşmanla temasta birlik bırakılmaması büyük bir hataydı. Cepheden kaçanlar yüzünden 2nci Süvari Grubu'nun geç gelmesi ise başarılı bir takip harekâtı yapılmasını engelledi. Yunanlar geldikleri gibi üç gün içinde sorun yaşamadan geri çekilmeyi başardı. Üstelik bunu yol boyundaki köy ve kasabaları yağmalayarak yaptılar.[33]

Şimdi asıl konumuza Küçük ve diğerlerinin iddia ve suçlamalarını incelemeye başlayalım. Temel iddiaları "düzenli bir savaşın bile olmadığı" yani böyle bir muharebenin[34] gerçekleşmediği bunun basit bir "manevra" olduğu, zaten iki tarafın toplam zayiatının da "ciddi bir çarpışma izlenimi" vermediği şeklindedir.[35] Gerçek bir muharebenin olmadığı iddiası oldukça yenidir. 1nci İnönü ile ilgili ilk tartışmaların başladığı 1930lu yıllardan (unutulmaması gerekir ki bu tartışmaları yapanların çoğunluğu Kurtuluş Savaşı gazisi ve görgü şahidiydi) 1980lere kadar muharebenin gerçekten cereyan ettiği hem kabul edilmişti. O zamanlardaki tartışmalar muharebenin büyüklüğü ve zaferi kimin kazandığı konularındaydı.[36]

Küçük ve diğerlerinin iddialarının temelinde resmi tarihin "gerçekleri örttüğü" ve "tahrif ettiği" kanısı yer aldığı için bu iddiayı tarafsız kaynaklardan sorgulamak gerekmektedir. İlk bakmamız gereken bu muharebedeki düşman taraf Yunanistan'dır. Yunanistan Genelkurmayı, Kurtuluş Savaşı sonrasında bir dizi resmi askeri tarih kitabı yayınlamıştır. Bununla da yetinmeyip Küçük Asya Seferi dedikleri çok ciltli resmi askeri tarihin İngilizce özetini tek cilt halinde 2003'te basmışlardır. Bu kitapları incelediğimizde 1nci İnönü (onların isimlendirmesiyle Akpinar-Kovaliça) Muharebesi'nde gerçekten savaşıldığı açıkça yazıldığı gibi bu muharebenin sebepleri, katılan birlikler, plan ve uygulaması ile sonuçları detaylı bir şekilde incelenmektedir.[37] Muharebeyi gönderdiği askeri gözlemciler vasıtasıyla yakinen takip eden İngilizlere göre de böyle bir muharebe vuku bulmuştur.[38] Başta Fransa olmak üzere savaşa taraf diğer ülke kaynakları da şüpheye mahal vermeyecek şekilde bu muharebenin varlığını doğrulamaktadır.[39] Dolayısıyla 1980 sonrasında dile getirilmeye başlanan bu iddia kesinlikle doğru değildir. 1nci İnönü Muharebesi gerçekten cereyan etmiştir. İddia edildiği gibi Mustafa Kemal Paşa ve Ankara Hükümeti'nin yarattığı hayali bir muharebe değildir.

İkinci iddia ise birinciyle çelişir bir şekilde böyle bir muharebe olduysa bile bunun zaferle sonuçlanmadığı şeklindedir. "Ankara'da zafere duyulan bir ihtiyaç var"dı.[40] Milli Mücadele'ye "sonradan gelen... Kemal Paşa İsmet Paşa Fevzi Paşa Triumvirası... hem Çerkes'i hem de aynı tarihte, yardım yerine gelen Mustafa Suphi ve arkadaşlarını tasfiye ediyor. Böyle bir zamanda Triumvira'nın bir 'zafer' ihtiyacı var."[41] Bu iddia ilk bakışta doğru gözükmektedir. Yukarıda izah ettiğim gibi Yunanlılar, Türk örtme birliğini kolaylıkla geri iterek İnönü savunma hattına ulaşmış ve burada cereyan eden muharebe esnasında Türk savunma hattı yarılmış, önemli bazı mevziiler kaybedilmiş ve sonuçta 2nci savunma hattına çekilmek

Yunan topçu mürettebatı obüsü hedefe tanzim ediyor

zorunda kalınmıştır. Yunan resmi tarihine göre hedefler başarıyla yerine getirilmiştir.[42]

Bazı Türk askeri yazarlar da bir Türk zaferi bulunmadığı düşüncesindedir. Sonradan bakanlık da yapacak olan Binbaşı Cevdet Kerim (İncedayı) 1925'te yayınlanan kitabında Yunanlıların "yarı kazanılmış muvaffakiyeti mağlubiyete" çevirdiğini yazar.[43] Modern Türk resmi askeri tarih yazımının kurucusu kabul edilen ve Kurtuluş Savaşı gazisi olan emekli General Fahri Belen'e göre Yunanlılar "kolay bir başarı kazandı".[44] Kurtuluş Savaşı konusunda 1963'ten bu yana farklı formatlarda en çok baskı yapan ve 1966 Yunus Nadi ödülünü kazanan kitabında emekli Yüzbaşı Sabahattin Selek ise "yeneni ve yenileni yoktur" demektedir.[45] Muharebenin görgü şahitlerinden bazıları da benzer ifadeler kullanmaktadır. Mesela o sırada Eskişehir'de bulunan Behiç (Erkin) "her iki taraf, mağlup olduk zannı ile çekildiler, muharebe de bitti" demektedir.[46] İşin ilginç tarafı İsmet İnönü de; "aslında Birinci İnönü Muharebesi askeri bakımdan mütevazi ölçüde bir muharebedir. Yunanlar taarruz etmişler, bizim mevzileri söktürmüşler, bundan sonra hazırlıksız geldiklerini, ilerisinin daha çok tehlikeli olduğunu anlayarak kendileri çekip gitmişlerdi" demektedir.[47]

1nci İnönü Muharebesi'ni kimin kazandığını anlamanın yolu öncelikle her iki tarafın muharebe öncesi hedeflerini gerçekleştirip gerçekleştirmediğini kontrol etmekten geçmektedir. Yukarıda belirttiğim gibi Yunan C Kolordusu'na verilen görev İnönü'deki Türk yığınağını dağıtmak, lojistik ve ulaştırma tesislerini imha etmekti. Petmezas açık bir şekilde bunu başaramadı ve 11 Şubat'ta görevden alındı. Emrindeki 7nci ve 10ncu Tümenlerin komutanları da aynı kaderi paylaştı. Türk tarafının hedefi ise kuvvet kaptırmadan düşman ilerleyişini durdurmaktı ve bunu başardı.[48]

Zafer olup olmadığını anlamanın ikinci yolu ise liderler ve kamuoyunun bunu nasıl gördüğü ve anladığıdır. Ankara hemen zafer kazandığını ilan edip kutlamaya başladı. Bazıları zaferi küçümsese de çoğunluk coşkuyla zaferi kutlayıp umut ve cesaret kazandı. Genel kanı, Yunan ilerleyişi ilk defa durduruldu ve bunu düzenli ordu başardı, şeklindeydi. Çerkes Ethem İsyanı'nın da başarıyla bastırılması ve asilerin çoğunun teslim olması da hesaba katıldığında ortada propaganda değeri yüksek bir başarı bulunmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa ve diğerleri bunu sonuna kadar kullanarak TBMM Hükümeti ve ordusunun halk ve dünya gözünde konumunu yükseltti. 1nci İnönü sonrasında Mustafa Kemal Paşa ve diğer liderlerin yaptığı değerlendirme ve konuşmaları bu açıdan değerlendirmek gerekir.[49]

Papoulas ve resmi askeri tebliğlere rağmen Yunan kamuoyu, İnönü'yü zafer değil bir yenilgi olarak algıladı ve o şekilde tepki verdi. Harekâta katılan veya katılmayan Yunan askeri birlikleri de aynı kanıdaydı. Zaten bu yüzden kolordu ve tümen komutanları görevden alındı. Yunan ordusunun kendisine tevdi edilen görevi başaramayacağını düşünen ve durum kötüye gitmeden Türkleri tatmin edecek bir barış arayışına girilmesini isteyen Fransız ve İtalyan liderlerinin cesaret ve güveni arttı. İngiliz liderleri, Türkiye konusunda çoktan beri ikiye bölünmüştü. Özellikle askerler savaşı nihayetinde Türklerin kazanacağını değerlendirip bir an önce barış yapılmasını istiyordu. İnönü, onların elini kuvvetlendirdi. Savaşa Yunanlılarla devam etmek isteyen Lloyd George

ve müttefikleri ise hayal kırıklığına uğradı. Sevrés Antlaşması'nın tadil edilip Türklere kabul ettirilmesi projesi yani Londra Konferansı devreye sokuldu. Önemli bir başka aktör olan Sovyetler de İnönü'yü bir zafer olarak kabul etti. Doğu Cephesi'ndeki zaferlerle birleşince Moskova Antlaşması'nın önü açıldı.[50]

Sonuç olarak muharebe sahasında kesin sonuç sağlanamasa da o dönemde Yunanlılar da dahil herkesin kabul ettiği gibi 1nci İnönü Türk tarafı için bir zaferdir. Küçük ve diğerlerinin iddia ettiği gibi yoktan bir zafer yaratılmamıştır. Rallis ve Papoulas yeni rejimi güçlendirecek psikolojik bir zafer için bu harekâta girişmişlerdi. Beklentilerin aksine psikolojik zaferi Türk tarafı kazandı.[51]

1nci İnönü Muharebesi bir tarihi gerçek ve Türk zaferi olmasına rağmen 1920'lerden beri tartışılmaktadır. Konuyla ilgili ilk Türkçe kitabın[52] eski Yunan Küçük Asya Ordusu Kurmay Başkan Yardımcısı emekli Tuğgeneral Ptolemaios Sarigiannis'in bir Yunan gazetesinde yayınlanan yazılan yazısına cevaben yazılmış olması konumuz açısından önemlidir. Sarigiannis, gazete yazısını tamamen kendine yönelik bir suçlamaya cevap için yazmıştı. Zamanın Türk Genelkurmayı'nı rahatsız eden husus Çerkes Ethem isyanı ile bağlantıdan bahsetmeyip Türk zaferini küçümsemesiydi.[53] Ancak bu bir istisnai durumdur. Bir yüzyıldır tartışılmasının sebepleri aslında muharebeden ziyade İsmet İnönü ile ilgilidir. Her ne kadar modern dönemdeki tartışmaları başlatan Yalçın Küçük'ün asıl derdi Atatürk ve "komünistlerin" tasfiyesiyken[54] muhafazakâr sağ ve diğerlerinin derdi İsmet İnönü'dür. İnönü, askeri ve siyasi hayatı boyunca çok sayıda düşman edinmişti. Asker kökenli düşmanları onun iyi bir karargâh subayı ama kötü bir komutan olduğunu iddia etmişlerdir. Onlara göre İnönü, 3ncü Gazze Muharebesi'den[55] itibaren bir dizi askeri yenilginin müsebbibidir. Üstelik Kurtuluş Savaşı'na sonradan katılmış ve bir süre Amerikan mandası isteyenler arasında yer almıştır.[56] Askerlerin 1nci İnönü'yle ilgili temel eleştirisi İsmet İnönü'nün bu zaferin kazanılmasında rolü olmadığı tam tersine neredeyse yenilgiye sebebiyet verdiği ama buna rağmen zaferin yaratıcısı olarak tanıtılıp büyük mükâfatı aldığıdır.[57]

1nci İnönü ile ilgili askeri eleştiriler somut verilere dayanmaktadır. Gerçekten de İsmet Bey başlangıçta Yunan tehdidini küçümseyip hemen İnönü'ye gitmek yerine Ethem'i daha büyük tehlike gördüğünden üç gün Kütahya'da beklemiştir. 10 Ocak sabahı cepheye geldiğinde de 24ncü Tümen'in çok kötü durumda olduğunu ve savunma hattında boşluklar bulunduğunun farkında değildi. Başta Binbaşı Mehmed Nazım olmak üzere cephedeki bazı birlik komutanlarının muharebe liderliği ve cesareti sayesinde Yunanlılar güneyde geri çekilme emri gelinceye kadar tutuldu. İsmet Bey'in en önemli katkısı cephenin yarıldığının anlaşılması üzerine paniğe kapılmayıp birlikleri 2nci savunma hattına çekebilmesidir. Oysa Fevzi Paşa, kuvvet kaptırmaması için kendisine Eskişehir dahil bütün bölgeyi tahliye etme yetkisini vermişti. Geri çekilme sonrası Yunanlılarla temasın muhafaza edilmemesi yüzünden geri çekildiklerinin geç öğrenilmesi bir başka hatadır. Gene güneyden gelen süvarilerin kılavuz gönderilmemesi yüzünden kaçan askerlerle karşılaşıp bölgeye zamanında gelmemesi de hatalar listesine eklenmelidir. Çünkü süvari zamanında gelebilseydi takip harekâtı daha başarılı olabilirdi.[58]

İsmet İnönü'ye yönelik askeri eleştiriler 1921'den itibaren çeşitli rapor, anı ve hatta resmi askeri tarih kitaplarında dile getirilmiştir. Yani bunlar iddia edildiği gibi gizlenmiş veya üstü örtülmüş değildir. Sorun bu eleştirileri yapanların resmi tarih diye sadece ilk ve orta öğretim tarih ders kitaplarını anlaması, askeri resmi tarih ve diğer resmi yayınları işlerine gelen yerleri dışında dikkate almamalarıdır. İnönü eleştiri ötesi bir şahsiyet değildir. Asker ve siyaset adamı olarak yaptığı icraatların eleştirilmesi doğaldır. Uygun olmayan eleştiri adı altında karakter suikastı yapmak ve tahrifatta bulunmaktır.

1nci İnönü Zaferi sonrasında Mustafa Kemal Paşa ve yeni terfi etmiş İsmet Paşa

Yukarıda belirttiğimiz gibi 1nci İnönü Muharebesi'nde elde edilen başarıyı görkemli bir zafer statüsüne çıkaran İsmet Bey değil Mustafa Kemal Paşa ve Ankara Hükümeti'dir. O tarihe kadar Yunan taarruzu karşısında tutunamayan düzenli ordu birlikleri İnönü'de büyük sorunlar yaşasa da düşmana karşı durarak Fevzi Paşa'nın tabiriyle "ilk rüşdünü bu suretle ispat etmiştir". Bu hiç de küçümsenecek bir başarı değildir. Çünkü askerler bile kendilerine duydukları güveni kaybetmişti. Fevzi Paşa "emin olunuz ki Harbi Umumi'de gösterilen kahramanlık bu defa da gösterilmiştir" demesinin altında yatan sebep de budur.[59]

1nci İnönü Muharebesi siyasi ve askeri kriz esnasında meydana geldi. Bu büyük kriz esnasında ordunun hükümetin emirlerine itaat edip bir ta-

rafta o zamanların büyük efsanesi Çerkes Ethem'i dağıtıp diğer tarafta Yunan ilerleyişini durdurması Ankara'da herkes tarafından büyük bir zafer olarak görüldü ve kutlanıldı. Unutulmaması gerekir ki 11 milletvekili gönüllü olarak İnönü'ye gidip cephede ve gerisinde görev almıştı. Bazıları muhalif olan bu milletvekilleri bile geri döndüklerinde İnönü'nün bir zafer olduğunu dile getirmişlerdir.[60] Mustafa Kemal Paşa, bu zaferden ülke içinde ve dışında azami istifade etmiştir. Bir taraftan milleti ve orduyu cesaretlendirirken diğer taraftan Londra ve Moskova'da zaferin meyvelerini almaya çalışmıştır. Bunları yapmasında eleştirilecek bir konu bulunmamaktadır. 1nci İnönü Muharebesi'nin 4ncü yıldönümünde Konya'da Alaeddin Tepesi'nde 11 Ocak 1925'te yapılan törende günümüzde vecize haline gelen meşhur sözünü ifade etmesi basit bir tesadüf değildir: "Zafer, zafer benim diyebilenindir; muvaffakiyet, muvaffak olacağım diye başlayanın ve muvaffak oldum diyebilenindir."[61]

DİPNOTLAR

1 Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler*, c. 2, (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1984), s. 625-654.
2 Küçük, bu söyleşiyi dergide yayınlanmayan kısmı ile beraber tekrar yayınlamıştır. Bknz. Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler*, c. 5, (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1992), s. 251-254.
3 Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler*, (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1992), c. 5, s. 253
4 Abdurrahman Dilipak, *Cumhuriyete Giden Yol*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 1989), s. 87.
5 Bazı örnekler için bknz. Dursun Kabaktepe, "Bahadıroğlu: Birileri Bize Yalan Söylüyor", *Haber 7*, 4 Ağustos 2010, https://www.haber7.com/kitap/haber/579599-bahadiroglu-birileri-bize-yalan-soyluyor, erişme tarihi 8 Şubat 2021; Mehmet Akarca, "Ayıcı Arif", *Takvim Gazetesi*, 3 Aralık 2011; Abdurrahman Dilipak, "Tarih Bir İllüzyon Olunca", *Yeni Akit*, 17 Mart 2003; M. Necati Özfatura, "Türkiye Düşmanı Olanlar", *Türkiye Gazetesi*, 27 Mayıs 2016; "Kadir Mısıroğlu'ndan Kurtuluş Savaşı Yorumu: Uyduruk Zafer", *Yeniçağ Gazetesi*, 20 Ocak 2019.
6 Michael L. Smith, *Ionian Vision: Greece in Asia Minor 1919-1922*, (London: Allen Lane, 1973), s. 139-162; Thanos Veremis, Helen Gardikas-Katsiadakis, "Protagonist in Politics, 1912-20", (ed) Paschalis M. Kitromilides, *Eleftherios Venizelos: The Trials of Statesmanship*, (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006), s. 129-131.
7 A.A. Pallis, *Greece's Anatolian Venture and After*, (London: Methuen & Co, 1937), s. 68-69; Ioannis Kakoudakis, vd., *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, 2. Baskı, (Athens: Army History Directorate, 2003), s. 78, 81, 84; Smith, *Ionian Vision*, s. 182-183.
8 Prince Andrew, *Towards Disaster: The Greek Army in Asia Minor in 1921*, (London: John Murray, 1930), s. 17-20; Smith, *Ionian Vision*, s. 171-178.
9 Smith, *Ionian Vision*, s. 173-178; Kakoudakis, *A Concise History of the Campaign in Asia Minor*, s. 84-85.
10 Smith, *Ionian Vision*, s. 183.
11 *ADP 3-90 Offense and Defense*, (Washington DC: Department of the Army, 2019), s. 5-2, Glossary-9.
12 Kakoudakis, *A Concise History of the Campaign in Asia Minor*, s. 85-86.
13 *ADP 3-90 Offense and Defense*, s. 4-1, 4-2.
14 Rahmi Apak, Kamil Önalp, Selim Turhan, *Türk İstiklal Harbi*, c. 2, kısım 3, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1994), s. 149.
15 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre I, İçtima 1, c. 7, s. 278-280, Apak, Önalp, Turhan, *Türk İstiklal Harbi*, s. 82-83, 149.
16 Midilli Ahmet, *Birinci İnönü Muharebesinin İçyüzü*, (Ankara: Büyük Erkânıharbiye Reisliği Matbaası, 1930), s. 21-25; Sabahattin Selek, *Milli Mücadele: İstiklal Harbi*, c, 2, (İstanbul: Toker Matbaası, 1965), s. 111-114; Çerkes Ethem, *Anılarım*, (İstanbul: Berfin Yayınları, 2005), s. 138-141; M. Şevki Yazman, *İstiklal Savaşı Nasıl Oldu?*, 2. Baskı, (İstanbul: Kenan Basımevi, 1938), s. 76-77; Kakoudakis, *A Concise History of the Campaign in Asia Minor*, s. 84-86, 88.
17 Muharebeden hemen önce 3 Ocak 1921'de bu kolordu ve bağlı birliklerinin isim ve numaraları değiştirilmiştir. İzmir Kolordusu C Kolordusu olurken, Adalar Tümeni 7nci, İzmir Tümeni ise 10ncu Tümen oldu. Bu tümenlere bağlı alayların da numaraları değiştirilmiştir. Türk resmi askeri tarih kitapları eski isim ve numaraları kullanmaktadır. Bu makalede yeni isimlendirme kullanılmış eski isim ve numaralar parantez içinde belirtilmiştir.
18 Kakoudakis, *A Concise History of the Campaign in Asia Minor*, s. 85-87
19 Kakoudakis, *A Concise History of the Campaign in Asia Minor*, s. 87
20 24ncü Tümen Komutanı Atıf'dan Batı Cephesi Kurmay Başkanlığına, 6 Ocak 1921, *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD)*, yıl. 60, sayı. 127, Haziran 2011, s. 3-7; Apak, Önalp, Turhan, *Türk İstiklal Harbi*, s. 85-93, 145-146; Salahaddin, *Türk İstiklal Harbinde Birinci İnönü Muharebesi*, (İstanbul: Askeri Matbaa, 1933), s. 7-8, 10-12.
21 Selek, *Milli Mücadele*, s. 115-116; Apak, Önalp, Turhan, *Türk İstiklal Harbi*, s. 157-159; Salahaddin, *Türk İstiklal Harbinde Birinci İnönü Muharebesi*, s. 28-29.
22 Genelkurmay Başkan Vekili Fevzi Paşa'dan Batı Cephesi Komutanlığına, 6 Ocak 1921, *ATBD*, s. 8-11; Apak, Önalp, Turhan, *Türk İstiklal Harbi*, s. 161-188; Salahaddin, *Türk İstiklal Harbinde Birinci İnönü Muharebesi*, s. 15-26.
23 Apak, Önalp, Turhan, *Türk İstiklal Harbi*, s. 109-110, 167-169; İhsan İdikut, *İdeal Komutanlarımızdan 4ncü Fırka Komutanı (Miralay Şehit) Nazım Bey*, (İstanbul: Şirketi Mürettibiye Matbaası, 1952), s. 58-59.
24 Kakoudakis, *A Concise History of the Campaign in Asia Minor*, s. 88, 91; Apak, Önalp, Turhan, *Türk İstiklal Harbi*, s. 109, 168-169, 216; Selek, *Milli Mücadele*, s. 117
25 Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1973), s. 275, 279.
26 70nci Alay Harp Ceridesi, *ATBD*, s. 124-128; Apak, Önalp, Turhan, *Türk İstiklal Harbi*, s. 187-191; Kakoudakis, *A Concise History of the Campaign in Asia Minor*, s. 89; Salahaddin, *Türk İstiklal Harbinde Birinci İnönü Muharebesi*, s. 26-28, 30-37; İdikut, *İdeal Komutanlarımızdan*, s. 59-62; İrfan Alptekin, *Harp Tarihi Notları*, (Ankara: Yedek Subay Okulu Basımevi, 1948), s. 39.
27 10 Ocak sabahı savaşan tarafların muharip kuvvet durumu şu şekildeydi. Türk tarafı; 417 subay, 8500 er, 18 hafif makineli tüfek, 48 ağır makineli tüfek ve 28 topa sahipken Yunanlıların ise; 472 subay, 15816 er, 270 hafif makineli tüfek, 120 ağır makineli tüfek ve 728 topu vardı.
28 Batı Cephesi Komutanlığından Milli Savunma Bakanlığına, 9 Ocak 1921, *ATBD*, s. 75-77; Apak, Önalp, Turhan, *Türk İstiklal Harbi*, s. 191-196; Salahaddin, *Türk İstiklal Harbinde Birinci İnönü Muharebesi*, s. 37-41, 51.
29 70nci Alay Harp Ceridesi, *ATBD*, s. 129-130; Apak, Önalp, Turhan, *Türk İstiklal Harbi*, s. 196-201; Salahaddin, *Türk İstiklal Harbinde Birinci İnönü Muharebesi*, s. 42-45; Kakoudakis, *A Concise History of the Campaign in Asia Minor*, s. 89-90; İdikut, *İdeal Komutanlarımızdan*, s. 64-66.
30 Apak, Önalp, Turhan, *Türk İstiklal Harbi*, s. 202-204; Salahaddin, *Türk İstiklal Harbinde Birinci İnönü Muharebesi*, s. 46-48.
31 Apak, Önalp, Turhan, *Türk İstiklal Harbi*, s. 204-209; Salahaddin, *Türk İstiklal Harbinde Birinci İnönü Muharebesi*, s. 48-52; İdikut, *İdeal Komutanlarımızdan*, s. 66-69.
32 Kakoudakis, *A Concise History of the Campaign in Asia Minor*, s. 90; Alptekin, *Harp Tarihi Notları*, s. 42.
33 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre I, İçtima 1, c. 7, s. 279, 281; Apak, Önalp, Turhan, *Türk İstiklal Harbi*, s. 209-229; Salahaddin, *Türk İstiklal Harbinde Birinci İnönü Muharebesi*, s. 54-56; Kakoudakis, *A Concise History of the Campaign in Asia Minor*, s. 91.
34 Küçük ve diğerleri muharebe yerine daha çok savaş tabirini kullanmaktadır ki bu doğru değildir. Savaş, küçük büyük muharebeler ve diğer askeri faaliyetin toplamıdır. 1nci İnönü bir savaş değil muharebedir. Savaş olan Kurtuluş Savaşı'dır.
35 Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler*, c. 2, s. 625, 648, 652; Dilipak, *Cumhuriyete Giden Yol*, s. 87.
36 Cevdet Kerim İncedayı, İstiklal Harbi (Garp Cephesi), (haz) Muhammet Safi, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007), s. 65-67 [Bu kitabın ilk baskısı 1925'te yapılmıştır]. 1nci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı dönemi muhafazakâr tarih yazımında çok etkisi bulunan ve sıkı bir İnönü düşmanı olan Cevat Rıfat Atilhan bile 1nci İnönü Muharebesi'nin varlığını inkâr etmemektedir. Cevat Rıfat Atilhan, *Bütün Açıklığıyla İnönü Savaşları ve Hakiki Kahramanları*, (İstanbul: Aykurt Neşriyat, 1968), s. 9.
37 Kakoudakis, *A Concise History of the Campaign in Asia Minor*, s. 77-91.
38 "Turkey, Greece and the Allies", CAB 45/108; WO 157/1309, *The National Archives (TNA)*, Kew.
39 Jean L.E. Bujac, *1918-1922 Yunan Ordusunun Seferleri*, (çev) İbrahim Kemal, (İstanbul: Askeri Matbaa, 1939), s. 199-201.
40 Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler*, c. 2, s. 650-652.
41 Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler*, c. 5, s. 253-254.
42 Kakoudakis, *A Concise History of the Campaign in Asia Minor*, s. 90-91.
43 İncedayı, İstiklal Harbi (Garp Cephesi), s. 67.
44 Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 278-279.
45 Selek, *Milli Mücadele*, s. 121.
46 Behiç Erkin, *Hatırat 1876-1958*, (ed) Ali Birinci, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010), s. 204
47 İsmet İnönü, *Hatıralar*, c. 1, (ed) Sabahattin Selek, (Ankara: Bilgi Kitabevi, 1965), s. 243.
48 Kakoudakis, *A Concise History of the Campaign in Asia Minor*, s. 91, 522, 524-525
49 İnönü, *Hatıralar*, s. 243-244.
50 Bujac, *1918-1922 Yunan Ordusunun Seferleri*, s. 201.
51 Kakoudakis, *A Concise History of the Campaign in Asia Minor*, s. 91.
52 Kurtuluş Savaşı ile ilgili kitap ve anılar 1923'ten itibaren yayınlanmaya başlamıştı. Ancak konusu ve başlığı 1nci İnönü Muharebesi olan ilk kitap 1930'da basıldı.
53 Ahmet, *Birinci İnönü Muharebesinin İçyüzü*, s. 3, 21-25. Sarigiannis'in 5 Şubat 1930 tarihinde Elefthero Vima Gazetesi'nde yayınlanan yazısının Türkçe tercüme bu kitabın içinde sunulmuştur. Ahmet, *Birinci İnönü Muharebesinin İçyüzü*, s. 13-20.
54 Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler*, c. 5, s.
55 Kress von Kressenstein, *Mit den Türken zum Suez Kanal*, (Berlin: Otto Schlegel, 1938), s. 277-279; Kamil Onalp, Hilmi Üstünsoy, Kamuran Dengiz, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Sina-Filistin Cephesi*, c. 4, ks. 2, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1986), s. 151-154, 783-8181; Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, c. 1, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999), s. 109-110.
56 Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1969), s. 7-8, 58-59, 171-173; Yenibahçeli Şükrü, *Yenibahçeli Şükrü Bey'in Hatıraları*, (ed) Yaşar Semiz, Ömer Akdağ, (Konya: Çizgi Kitabevi, 2011), s. 148-151.
57 Selek, *Milli Mücadele*, s. 118, 122-123; Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 277; İdikut, *İdeal Komutanlarımızdan*, s. 74-76; Atilhan, *Bütün Açıklığıyla İnönü Savaşları*, s.
58 Genelkurmay Başkanı Vekili Fevzi Paşa'dan Garp Cephesi Komutanlığına, 10 Ocak 1921, *ATBD*, s.93-96; Apak, Önalp, Turhan, *Türk İstiklal Harbi*, s. 210-220; Selek, *Milli Mücadele*, s. 123; İdikut, *İdeal Komutanlarımızdan*, s. 72-74; Alptekin, *Harp Tarihi Notları*, s. 40.
59 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre I, İçtima 1, c. 7, s. 281; Kazım Özalp, *Milli Mücadele 1919-1922*, c. 1, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), s. 172.
60 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre I, İçtima 1, c. 7, s. 285; Cevdet Çaldağ, İbrahim E. Tuncel, *Kurtuluş Savaşı'nda Batı Cephesi'nin İki Yanı*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016), s. 25.
61 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. 2, (Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1959), s. 206.

Yunan Gözünden I. İnönü (Bozüyük) Muharebesi

KONSTANTİNOS TRAVLOS

BU MAKALEDE I. İNÖNÜ MUHAREBELERİNİN YUNANLILARIN GÖZÜNDEN NASIL GÖRÜNDÜĞÜ VE SONUÇLARININ NASIL ANLAŞILDIĞI ANLATILMAKTADIR.

İNGİLİZCEDEN ÇEVİREN: BARIŞ YILDIRIM

Elinizdeki makalede, Yunan tarih yazımında Keşif Taarruzu, Keşif Harekâtı veya Bozüyük Muharebesi olarak anılan ıncı İnönü Muharebesi tarihini Yunan bakış açısından inceleyeceğim. Aynı dönemde güneyde cereyan eden Çerkes Ethem isyanı ya da Yunan A Kolordusu'nun harekâtını ele almayacağım.

Harekât Emri

Harekata dair inisiyatifin nereden kaynaklandığı bir yana, söz konusu harekât kararı, zamanın Yunan Harbiye Nazırı Demetrius Gounares'in daha sonra itiraf edeceği üzere, askeri değil siyasi ihtiyaçlar çerçevesinde alınmıştı.[1] Buradaki amaç, İngiliz Hükümeti'ni, Yunanistan'daki yeni rejimin Anadolu'daki savaşı sürdürmekteki kararlılığına ikna etmekti. Açık bir askeri hedefin olmayışı, harekât emirlerinde de göze çarpıyordu. Ordu Karargâhı'nın 20/12/920(2/1/1921)[2] gün ve 1699/664/3 sayılı harekât emri, A Kolordusu ve C (İzmir) Kolordusu'na gönderildi:[3]

Küçük Asya Ordusu
Personel Karargâh, 20 Aralık 1920
III. Daire
Protokol Sayısı: 1699/664/3
Gizli
Harekât Emri

II. İzmir Kolordusu'nun karşısındaki Bilecik ve Bozüyük mevkilerinde mevzilenen ve bilgilerimize göre hücum hazırlığı içinde bulunan düşman kuvvetlerini dağıtmak ve yok etmek üzere, İzmir Kolordusu, elinde mevcut bütün kuvvetlerle söz konusu düşman kuvvetlerini hedef alan bir taarruz gerçekleştirecektir.

Bu taarruz, Bozüyük - Bilecik demiryolu hattına ve lüzum görülmesi halinde İnönü'ye kadar uzanacaktır.

Görevin tamamlanmasını takiben, birlikler, sadece ele geçirilen savaş malzemelerinin toplanması ve cephe gerisine taşınması için gerekli olan süre boyunca bu mevkilerde kalacak, ardından İzmir Kolordusu'nun görev bölgesine geri çekilecektir.

Yunan Ordusu Anadolu içlerinde ilerlerken, 1921

Düşmanın, İzmir Kolordusuna saldırmak için Afyonkarahisar - Kütahya mevkiinden kuvvet kaydırmasını engellemek amacıyla, A Kolordusu da benzer kuvvetlerle Banaz ve Sivaslı'ya kadar uzanan, mahdut hedefli gösteri taarruzu gerçekleştirecektir.
Harekata katılan birlikler, Ordu Karargâhı tarafından A Kolordusu'na kendi bölgesine geri çekilme emri verilene kadar, söz konusu mevkilerde kalacaktır.
III. Bahsi geçen taarruz için, İzmir Kolordusu tarafından 1209/498, 1233/557, 1242/583 ve 1250/460 sayılı hazırlık emirleri ve A Kolordusu tarafından 1221/525 ve 1232/559 sayılı hazırlık emirleri yayımlanmıştır. İzmir Kolordusu'na destek verecek takviye kuvvetleri, yani 2/39 Evzon Alayı, bir Ordu Cerrahi Birliği ve Adalar Tümeni destek müfrezeleri yola çıkmıştır.
IV. İzmir Kolordusu aslen şu hatlar boyunca harekete geçecektir:

a) Ermeni Selus (Sölöz)-Menteşe-Yenişehir-Bilecik Demiryolu Hattı
b) Kestel-İnegöl-Hasanpaşa-Pazarcık (Pazaryeri)-Bozüyük
c) Hasanpaşa-Kozpınar-Ovacık

Kolordu aslen sağ kanattan harekata başlayacaktır: Bu, öncelikle düşman kuvvetlerinin Eskişehir'e doğru geri çekilme rotasını kesmek için yapılacaktır; ikincisi, elimizdeki bilgilere göre düşmanın ana öbeği Bozüyük civarında bulunmaktadır; üçüncüsü, düşmanın sağ kanadımıza yönelik bir karşı taarruz gerçekleştirmek için Kütahya ve Eskişehir'den takviye kuvvet getirmesi mümkündür.
Düşmanın Eskişehir'e doğru geri çekilmesini engellemek için, Kolordunun sağ kanat ileride olacak şekilde hamle yapması önerilmektedir. Bu esnada, düşman kuvvetlerinin Kütahya yolundan gelerek taarruzumuzun sağ kanadını hedef alması ihtimali, gerekli şekilde ele alınmalıdır.

a) Kütahya-Sefik (1444) (bugünkü ismi bilinmiyor)-İnegöl
b) Kütahya-Yenidodurga-Muratlar
c) Yenidodurga-Ovacık

V. Taarruz Günü, İzmir Kolordusu Umentalaki (Ümitalan) – Ermeni Selus (Sölöz) arasındaki genel hat üzerinden taarruza başlayacaktır.
Taarruz Günü'nden bir gün önce, A Kolordusu, Göbek (Ulubey) ile Uşak'ın doğusundaki ileri karakolumuz arasındaki genel hat üzerinden taarruza geçecektir.
VI. Ordu Komutanı ve Komuta Merkezi, Taarruz Günü'nden iki gün önce Bursa'da konumlanacaktır.
Kolordu, harekata dair meselelerde doğrudan Ordu Komutanı'nı muhatap alacaktır. Diğer tüm meselelerde İzmir'deki Genel Ordu Karargahıyla iletişime geçilecektir.
VII. Bursa'da bulunan uçak filosu, İzmir Kolordusu'nun emrindedir. Söz konusu filo, Ordu Hava Bölüğü'nden gelen takviyelerle güçlendirilmiş bir biçimde, Taarruz gününden üç gün sonra, Eskişehir'deki demiryolu istasyonunu ve civardaki malzeme depolarını bombalamaya girişecektir (söz konusu istasyon ve depoların planı ordu tarafından İzmir Kolordusuna ulaştırılacaktır).
VIII. Kolordu Karargâhı mevcut mevkilerinde (Bursa- Alaşehir) kalacaktır.
Ordu Komutanı
Anastasios Papoulas

Venizelos karşıtı *Skrip* Gazetesi'den I. İnönü Muharebesi sonrası bir karikatür: Altta "Kemal bir saldırıya hazırlanıyor" yazıyor, 12 Ocak 1921

Yukarıda verdiğim harekât emri, açık bir stratejik hedeften yoksundur. Ordu, bir taarruz emri vermekte, ancak ele geçirilecek mevkilerin daha sonra tahliye edilmesini talep etmektedir.[4] Harekâtın süresi, keşif harekatlarının temel ilkelerinden birini ihlal etmektedir: Bu da, düşmanın, taarruza katılan kuvvetlere yönelik bir karşı harekât gerçekleştirmesine fırsatı vermeme ilkesidir. Harekât emri, C Kolordusu'nun operasyonlarının uzunca bir süre devam etmesini öngörerek, zımnen Afyonkarahisar'daki Türk kuvvetleri için bu tür bir fırsat yaratmakta; dolayısıyla da kolorduyu, ne toprak ele geçirmeyi ne de düşmanın imkanlarını dağıtmayı öngören bir hedef uğruna, son derece riskli bir konuma yöneltmektedir.

Taarruzun ilerleyişini İnönü'yle sınırlayan ordu harekât emri, amacın Eskişehir'i ele geçirmek olmadığını net bir biçimde ortaya koyar. Harekât esnasında, Savaş Bakanı Gounares'in Kuzey Yunanistan'daki ordu birliklerine yönelik bir teftiş gezisine çıkması da, söz konusu harekâtın karar vericiler nazarında sıradan bir niteliğe sahip olduğunu göstermekte-

Albay Polychrones Karakalos, VII. Tümen Komutanı

Tümgeneral Konstantinos Petmezas, C Kolordusu Komutanı

dir.[5] Son olarak, harekât esnasında, Ordu Kurmay Başkanı Konstantinos Pallis ile muharebe sırasında 7nci Tümen karargâhına gelen Ordu Kurmay Başkan Vekili Ptolemaios Sarigiannis arasındaki görüşmelerin kayıtlarına sahibiz. 27/12/1920(9/1/1921) tarihinde, Sarigiannis telefonla Pallis'i arayarak duruma dair bilgi verir. Sarigiannis şunu belirtir: "Derven Han'ın güney çıkışına ulaşıp düşman kuvvetleriyle karşılaşmamız halinde, söz konusu kuvvetleri yenmeden geri çekilmemiz, birtakım önemli sakıncalar yaratabilir." Pallis şöyle yanıt verir: "General, düşman kuvvetlerinin yığınak yaptığını düşündüğümüz Akpınar civarına kadar taarruz etmemize yetki veriyor, ancak Eskişehir'e kadar uzanacak bir harekâta kalkışmamızı istemiyor."[6]

Birincil kaynakların yanı sıra, aynı yöne işaret eden iki destekleyici unsuru da mevcuttur. C Kolordusu, Kasım 1920'den itibaren gerçekleşen komuta değişikliklerinden yoğun olarak etkilenmiştir. C Kolordusu'nun başına yeni atanan Tümgeneral Konstantinos Petmezas, 1917-1920 yılları arasında orduda aktif görevde değildi. 7nci (Adalar) Tümeninin başına yeni getirilen Albay Polychrones Karakalos da 1917-1920 yıllarında aktif görevden uzak kalmıştı. Yalnızca 10ncu (İzmir) Tümeninin yeni atanan geçici komutanı Albay Konstantinos Boukouvalas, 1917-1920 arasında aktif görev yapmıştı, ancak bu dönemde bir tümene komuta etmemişti. Öte yandan, Küçük Asya Ordusundaki birliklerin çoğu gibi 10ncu ve 7nci Tümenler, tam sefer kadrosunun %70'i düzeyindeydi, zira seçim döneminde çok sayıda asker terhis edilmişti.[7] Sarigiannis, bu durum nedeniyle ciddi bir taarruz harekâtı gerçekleştirmenin mümkün olmadığı görüşündeydi.[8] Küçük Asya Ordusu'na kayda değer bir takviye kuvveti de gönderilmemişti. Dolayısıyla Ordu, Eskişehir'i ele geçirmeye kalkışabilecek bir durumda değildi.

YUNAN KAYNAKLARINA GÖRE I. İNÖNÜ MUHAREBESİ

6742/4582 sayılı emirle, Petmezas aşağıdaki kuvvetleri harekât için görevlendirdi. VII. Tümen, iki koldan ilerleyerek aslen Bozüyük-Kovalıca hattına odaklanacaktı.[9] Tümen, harekât için şu kuvvetleri kullandı.[10]

22nci Alay (eski 4ncü Adalar Alayı), Yarbay Georgios Psarras.

Yunan 120 mm De Bange ağır topçu bataryası, C Kolordusunun harekatları sırasında ağır topçu bataryaları kullanılmadı

Yunan 9. Tümeni askerleri Tuz Çölü'nde ilerlerken, Ağustos 1921

23ncü Alay (eski 5nci Adalar Alayı), Albay Miltiades Spartinos.
37nci Alay (eski 6ncı Adalar Alayı), Albay Dionysios Stavrinopoulos.
2/39ncu Evzon Alayı, Albay Demosthenes Zoetopoulous, 3ncü Tümen'den ödünç alınmıştı.
7nci Tümen "A" Dağ Topçu Taburu.
7nci Tümen "B" Dağ Topçu Taburu.
7nci Tümen'in yarım süvari bölüğü.
1nci ve 2nci İstihkam Bölüğü.
İki sahra topçu taburu, 2nci Tabur/C Sahra Topçu Alayı'nın üç sahra topçu bataryası ve 3ncü Tabur /C Sahra Topçu Alayı'nın üç sahra topçu bataryası (eski II/9 ve III/9 Sahra Topçu Taburları).[11]

10ncu Tümen, 7nci Tümen'in ilerlemesinin kuzey kanadını korumak için şu kuvvetleri kullanacaktı:[12]

1/28nci Tabur, Binbaşı Alexandros Koumbis, ve bir dağ topçu kısmı. Söz konusu kuvvet yan emniyet için kullanıldı, Pamucak/Pambucak'a kadar ilerledi (muhtemelen İnegöl'ün kuzeyinde bulunan bugünkü Derbent) ve İnönü mevkiine kadar gitmedi.[13]
30ncu Alay, Yarbay Miltiades Mellios.
10ncu Tümen, "A" Dağ Topçu Taburu
1nci Tabur/C Sahra Topçu Alayı'nın iki bataryası (eski I/9 Sahra Topçu Taburu).
10ncu Tümen'in yarım süvari bölüğü.

Ocak 1921 tarihli asker mevcudu tahminlerine göre, 7nci Tümen, 2/39 da dahil olmak üzere, söz konusu harekata 11613 asker, 16 dağ (bindirilmiş) top ve 28 sahra topu ile katılmıştır. Karakalos'un başında olduğu 7nci Tümen karargâhı, harekatın genel komutasını üstlenmişti. 10ncu Tümen Müfrezesi ise 30ncu Piyade Alayı bünyesinde 2000 asker, ayrıca 8 dağ topu ve 8 sahra topundan müteşekkildi. 10ncu Tümen karargâhı muharebeye katılmadı; Boukouvalas aslen bir alay görev kuvveti komutanlığı yapmıştır. Toplamda, C Kolordusu asker mevcudunun %70'ini kullandı.

7nci Tümen'in başlangıçtaki ilerleyişi iki koldan gerçekleşti. Karakalos'un komutasındaki ana kolda, 23nci, 37nci ve 2/39ncu alaylar, iki dağ topçu taburu, ve iki sahra topçu taburu yer alıyordu. Bu kola, "Karakalos Kolu" diyelim. Bu kolun ilerleyeceği hat, Aksu-İnegöl yoluydu. Amaçları, Bozüyük civarındaki Türk kuvvetlerini Eskişehir'den koparmak ve Kütahya ya da Afyonkarahisar'dan gelebilecek herhangi bir Türk takviye kuvvetine karşı savunma sergilemekti. Diğer, daha küçük olan kol ise, 22nci Alay ve bir dağ topçu bataryasından oluşuyordu; görevleri, Timbos üzerinden (bugünkü Erdoğan ve Turanköy arasındaki bir mevki) Kolkutsa'ya (Kulaca) ilerlemekti. Buna da "Psarras Kolu" diyelim. 10ncu Tümen Müfrezesi ise Menteşe-Yenişehir-Bilecik yolu boyunca ilerliyordu.[14]

Albay Dionysios Stavrinopoulos, 37nci Alay Komutanı. İzmir'e ayak basışı sırasında 1/38 Evzon Alayı'nın komutanıydı

Yunan askerleri mevzide, askerlere ateş gücü desteği sağlayan Chauchat "Fusil Mitrailleur Modele 1915 CSRG" makineli tüfeği rahatça görünüyor

23/12/1920(5/1/1921) ila 25/12/1920(7/1/1921) tarihlerinde, "Karakalos Kolu", Aksu-İnegöl-Hasanpaşa istikameti boyunca ilerledi, İnegöl civarında 200 kişilik bir Türk birliğini dağıttı ve ardından da Hasanpaşa'daki köprü önünde bir diğer Türk kuvvetini bozdu. "Psarras Kolu ise" herhangi bir direnişle karşılaşmadan Timbos-Hacime Bey (muhtemelen bugünkü Hamzabey)-Sivardi (Şipali'nin kuzeydoğusu ve Hasanpaşa'nın kuzeyi) istikameti boyunca ilerledi. 10ncu Tümen Müfrezesi ise 24/12/20(6/1/21) tarihi için emredilmiş hedefi olan Yenişehir'e yöneldi, ardından bu emirlere aykırı olarak Köprühisar'daki köprüye ilerledi ve 150 kişilik bir Türk kuvvetinin direnişi nedeniyle söz konusu köprüyü alamadı; piyade ve süvariden oluşan bu Türk kuvveti Ebeköy'de topçu desteğine sahipti ve de Köprühisar'in güneydoğusundaki tepelik bölgeyi tutuyordu. Boukouvalas köprüyü zorlamama kararı aldı.

25/12/1920(7/1/1921) sabahı Karakalos, tümenini yeniden yapılandırdı. "Karakalos Kolu" artık 22nci ve 23ncü Alaylar, tümenin "B" Dağ Topçu Taburu'nun iki bataryası, tümenin yarım süvari bölüğü (bir takım hariç), 1nci İstihkam Bölüğü ve iki sahra topçu taburundan oluşuyordu. Albay Stavrinopoulos'un komutası altında yeni bir kol oluşturuldu; söz konusu kol, albayın başında olduğu 37nci alay, ayrıca 2/39ncu Evzon Alayı, tümenin "A" Dağ Topçu Taburu'nun iki bataryası ve "B" Taburu'nun bir bataryası, tümenin bir süvari takımı ve 2. İstihkam Bölüğü'nden kuruluydu.

25/12/1920(7/1/1921) ila 26/12/1920(8/1/1921) tarihlerinde, "Karakalos Kolu", üç koldan, Nazifpaşa Tepeleri-Bahçesultan-Pazarcık (bugünkü Pazaryeri)- Karaköy demiryolu istasyonu istikametine ilerledi ve 26 Aralık/8 Ocak gecesini istasyon civarında geçirdi (22nci Alay Karaköy ve Kurtköyü arasında, 23ncü Alay ise Karaköy'ün batısında konumlanmıştı). İlerlemesi esnasında, dört top desteğiyle Nazifpaşa tepelerini savunmaya çalışan Türk ordusunun 24ncü Tümenine bağlı 126ncı Alayı'nı yenilgiye uğrattı ve başka Türk kuvvetleriyle çarpıştı. "Stavrinopoulos Kolu" ise Hasanpaşa-Yeniköy-Karacakaya-Muratlar (muhtemelen bugünkü Muratdere) istikametinde ilerledi ve Muratlar'da geceyi geçirdi (2/39 ise Kozpınar'daydı). İlerlemesi esnasında Yeniköy'deki düşman kuvvetlerini dağıttı. 10ncu Tümen Müfrezesi 25/12/1920(7/1/1921) tarihinde köprüyü geçmedi; buna gerekçe olarak da, 24ncü Türk Tümeni'nin bir alayının, sekiz topla beraber sergilediği mukavemeti gösterdi. 26/12/1920(8/1/1921) tarihinde, Türk kuvvetlerinin ricatı sayesinde Köprühisar'daki köprüyü geçti; Kolordudan daha önce gelen, Akdere'deki köprüyü geçme emrini dikkate almadı. Gece olduğunda, İncirli'nin kuzeyindeki bir mevkide bulunuyordu.

27/12/1920(9/1/1921) günü, 7nci Tümen kuvvetleri, Türk kuvvetlerinin temel savunma hattına ulaştı. "Karakalos Kolu" Bozüyük'e vardı, fakat Poyra-Akpınar-Kovalıca tepelerinde konumlanan Türk birliklerinin yoğun topçu atışı nedeniyle daha fazla ilerleyemedi. "Stavrinopoulos Kolu" ise Muratlar (Muratdere)-Ovacık (bugünkü Kızılcapınar civarı) istikameti boyunca ilerledi ve Kovalıca tepesinin Batı eteklerine hücum etti; 11nci Türk Tümeni'ne bağlı olduğu düşünülen kimi unsurları buradan uzaklaştırdılar. Gece olduğunda, Karakalos Bozüyük'ün kuzeyinde, Stavrinopoulos ise Karaağaç-Saraycık bölgesinde kamp kurdu.[15] İleride Karakalos, o gün daha

atak davranmamakla eleştirilecekti; çünkü o esnada Türk birliklerinin henüz mevkilerinde tertibat almadığı düşünülüyordu. 10ncu Tümen Müfrezesi ise ilerlemesine devam ederek Bilecik'e ulaştı; C Kolordusu Karargâhı'ndan gelen hızla Söğüt'e ilerleme yolundaki emirleri gözardı ederek, geceyi geçirmek üzere burada kamp kurdu.[16]

O günün akşamı, Petmezas ve Sarigiannis 7nci Tümen Karargâhı'na ulaştılar. Karakalos'la görüşen Petmezas, Papulas'tan A Kolordusu'na Banaz'a yönelik gösteri taarruzlarını sürdürme emri vermesini istedi; buradaki amaç, Türk kuvvetlerinin Güney Cephesi'nden Batı Cephesi'ne kaymasını engellemekti. Papoulas ise bu talebin gereksiz olduğunu söyleyip reddetti.[17]

7nci Tümen, 28/12/1920(10/1/1921) günü 10ncu Tümen Birleşik Müfrezesine, cebri yürüyüşle Bilecik'ten Söğüt üzerinden Avgin'e (bugünkü Gündüzbey) ilerlemesini ve Türk kuvvetlerinin sağ kanadını vurmasını emretti. "Stavrinopoulos Kolu"na ise, Akpınar-Kovalıca hattına saldırarak, düşmanın sol kanadını kuşatması emredildi. "Karakalos Kolu" üç gruba bölündü. 1/22nci Tabur'dan Binbaşı Soteres Papoulakos komutası altındaki, üç tabur ve iki seyyar topçu bataryasından oluşan bir müfreze, Düzdağ-Çepni (Yeniçepni)-Poyra tepeleri ekseninde, özellikle Metristepe'ye doğru taarruz emri aldı. Yarbay Psarras komutasındaki, iki tabur ve iki sahra topçu bataryasından menkul bir diğer müfrezeye ise, Poyra'ya doğru hücum emri verildi. Geriye kalan iki tabur ve dört sahra topçu bataryası ise Tümenin ihtiyat kuvveti olarak ayrıldı.[18]

Stavrinopoulos da kuvvetlerini yeniden teşkilatlandırdı. 2/37nci Tabur Komutanı Binbaşı Anagnostopoulos komutası altındaki, iki tabur ve bir dağ topçu bataryasından menkul müfreze, Karaağaç'tan

ΣΚΡΙΠ

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΙΔΗΣΕΩΝ

Ο ΜΕΓΑΣ ΗΘΟΠΟΙΟΣ

Ο ΠΥΡΕΤΟΣ

ΠΕΡΙΦΑΝΕΙΣ ΝΙΚΑΙ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

Skrip **Gazetesi'nin baş sayfası muharebeyi zafer olarak ilan ediyor, 31/12/1920 (13/1/1921)**

Kovalıca'ya doğru ilerleyecekti. 1/37nci Tabur Komutanı Binbaşı Speliotopoulos komutasındaki diğer müfreze ise, iki tabur ve bir dağ topçu bataryasından oluşuyordu ve Ovacık'tan Kovalıca ve Akpınar'a doğru yönelecekti. 2/39'un geri kalanı ise ihtiyat kuvveti olarak ayrılmıştı.

Şafakla beraber taarruz başladı; sis, Yunan topçusunun tesir gücünü önemli ölçüde azaltıyordu. Sisin

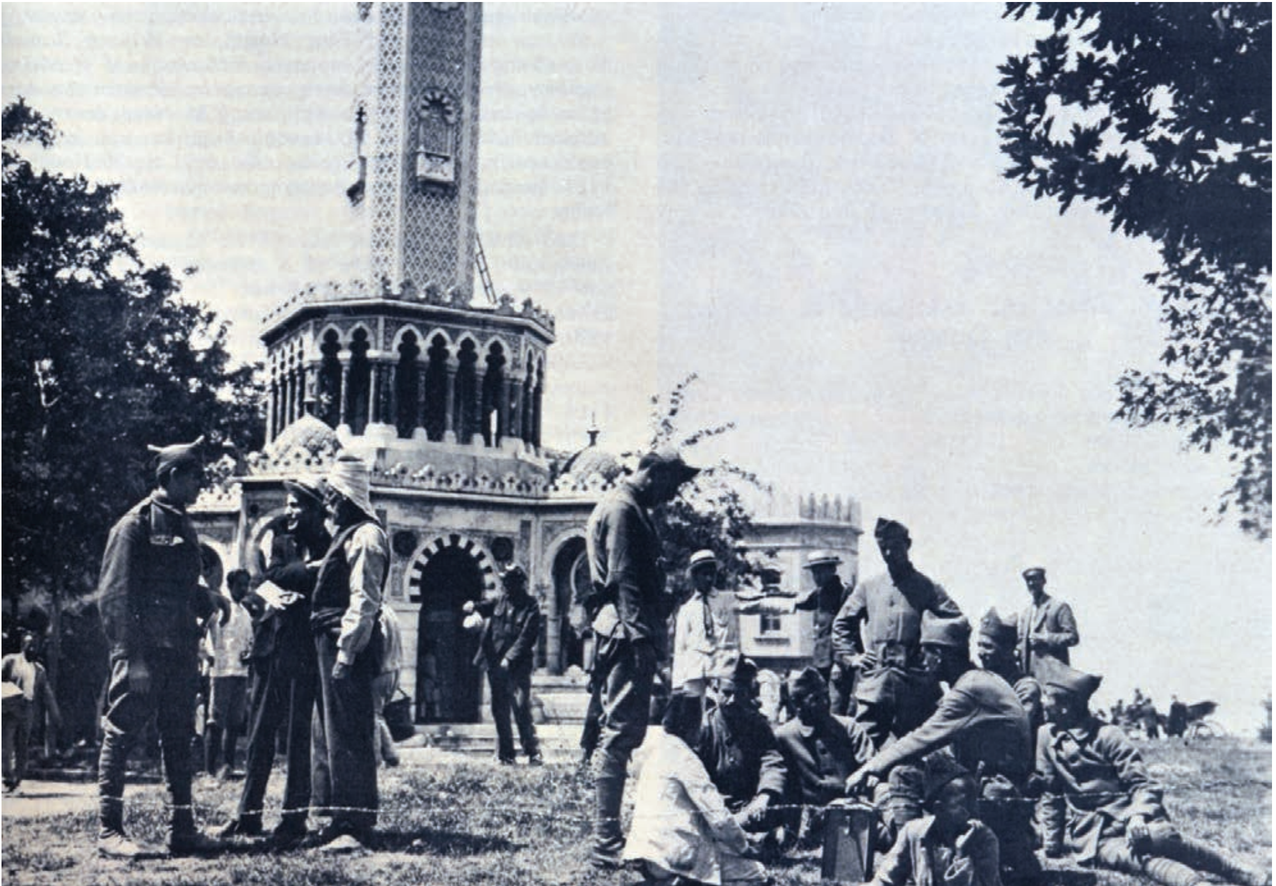

Yunan süvarisi hücum ederken 1921

dağılması saat 10:00'u buldu. Bu esnada sisten yararlanan Speliotopoulos müfrezesi, Akpınar'ı almış ve ardından düşmanı, Akpınar'ın doğusundaki 700 rakımlı bir tepeye doğru süpürmüştü. Fakat bu tepenin 300 metre kadar yakınına geldiklerinde, ağır düşman ateşi nedeniyle oldukları yerde kaldılar. Dağ toplarından üç tanesi arıza yapıp kullanılamaz hale gelen, makineli tüfekleri de aşırı ısınarak işlevsiz duruma düşen Speliotopoulos müfrezesi, yaklaşık 400 kişilik Türk kuvvetlerinin art arda gerçekleştirdiği yedi karşı darbeye direndi; son iki karşı darbeyi göğüs göğüse çarpışarak püskürttüler.[19] 14:30 ila 15:00 saatleri arasında, Yunan sahra topçusunun desteğiyle iki taburun hücuma kalkmasıyla beraber, Speliotopoulos müfrezesinin bu çilesi sona erdi. Söz konusu hücum, Türk kuvvetlerini Poyra ve Kovalıca'ya doğru ricat etmeye zorladı. Stavrinopoulos, Speliotopoulos'u takviye etmek için bir Evzon taburu gönderdi, ancak Akpınar emniyete alınmıştı. Anagnostopoulos müfrezesi ise aslen Speliotopoulos müfrezesine topçu desteği sağladı; Türk kuvvetleri geri çekildikten sonra, Kovalıca üzerinden saldırıya geçerek düşmanı İnönü'ye doğru itti. Gece olduğunda, Yunan ordusu Bozüyük - Kovalıca hattını kontrole almıştı.

Psarras müfrezesi ise, 12:30 itibariyle Poyra tepelerine ilerledi. Ardından, geri çekilen Türk kuvvetlerini taciz etmek amacıyla top ateşi açtı. Poyra tepeleri alındığında, 7nci Tümen, bu müfrezeye sağa doğru manevra yapmasını ve Kovalıca'da ağır bir çarpışma sürdüren Stavrinopoulos Koluna destek olmasını emretti. Ancak Psarras, kendi cephesine dair kaygıları olduğunu belirterek bu emre riayet etmedi ve Kovalıca'ya doğru sadece uzun menzilli top atışı ile destek verdi.[20] Papoulakos müfrezesi, Düzdağ'ı ele geçirdi, ardından 1500 metre daha ilerledi ve düşman ateşiyle karşılaştı. Sonrasında bu düşman kuvvetlerini dağıtarak Çepni'yi aldı. Bu esnada, müfrezenin kanat savunma gücü (iki birlik, bir makineli tüfek müfrezesi ve bir dağ topu) dağınık bir biçimde Türk kuvvetleriyle çatışmaya girdi; söz konusu kuvvetin, Rızapaşa'daki 24ncü Türk Tümenine bağlı olduğu düşünülüyordu. Akşam olduğunda, bütün müfreze Poyra'ya varmıştı.[21] Aynı gün, saat 05:30'da harekete geçen 10ncu Tümen Müfrezesi, herhangi bir mukavemetle karşılaşmadan ilerleyerek saat 14:00'te Söğüt'e ulaştı ve geceleyin kamp yapmak için Avgin'in kuzeydoğusunda (Gündüzbey) konum aldı.

28/12/1920(10/1/1921) gecesi olduğunda, 7nci Tümen, Kovalıca-Metristepe-Poyra hattına hakim durumdaydı. Düşmanla teması bulunmamaktaydı.[22] Karakalos, ordu karargâhından verilen emirde belirtilen hedeflere ulaştığını düşünerek, 4706 sayılı emir ile komutası altındaki tüm kuvvetlere 29/12/1920(11/1/1921) tarihinden itibaren kuzeyden doğru geri çekilmeye başlama komutu verdi. Ordu karargâhı, bu geri çekilme emrini teyit eden bir emir geçmedi; ancak o sırada Karakalos'un karargahında bulunan Sarigiannis ve Petmezas muhtemelen konuya hakimdi.[23] Emrin verildiği gece geri çekilme başladı; 29/12/1920(11/1/1921) sabahı itibariyle yaralıların, savaş esirlerinin ve de ele geçirilen malzemenin nakli tamamlanmıştı. Muharip birlikler ise saat 05:00 sularında nizami biçimde geri çekilmeye başladı. Stavrinopoulos Kolu, Ovacık-Kozpınar-Yeniköy istikametini takip etti. 7nci

Yunan askerleri İzmir'de, 1920

Tümenin büyük kısmı, Pazaryeri-İnegöl istikametini izledi; Psarras ve Papoulakos müfrezeleri ise bu esnada tümenin ardını ve kanatlarını korudu. 10ncu Tümen Müfrezesi Söğüt-Bilecik-Yenişehir üzerinden geri çekildi. 30/12/1920(12/1/1921) ve 1/14 Ocak 1921 itibariyle bütün harekât tamamlanmıştı. Geri çekilme esnasında düşman herhangi bir önemli müdahalede bulunmadı.[24] Yunan Ordusu nezdinde I. İnönü Muharebesi bu şekilde tamamlanmış bulunuyordu.

SONUÇLARI

I. İnönü Muharebesi'nde çarpışan beş alaydan 8 subay ve 43 er hayatını kaybederken, 6 subay ve 124 er yaralandı. Ölü ve yaralıların %76'sı 7nci Tümenden, %15'i ise 2/39ncu Evzon Alayı'ndandı. Yunan kuvvetleri 4 Türk subayı ve 207 erini esir etti.[25] Söz konusu muharebede büyük bir zayiat yaşamayan Yunan ordusu, belirlediği harekât hedeflerine ulaştı; ancak stratejik veya operasyonel açısından önemli bir kazanım elde etmedi. Öte yandan, Yunan ordusunun nizami geri çekilişi, Türk tarafınca Eskişehir'i almaya yönelik kapsamlı bir Yunan taarruzunun yenilgisi olarak yorumlandı ve tasvir edildi.[26] Yukarıda belirtildiği üzere, Eskişehir harekâtın hedefi değildi. Ancak olan olmuştu ve İnönü zaferinin ardından Fransız ve İtalyan hükümetleri Ankara hükümetini müzakerelere dahil etmek için bastırmaya başladı.[27] Muharebe, Yunan Harbiye Nazırı Demetrius Gounares'in taarruz yanlısı tutumunu köreltemedi; harekâtın sonuçlarından hiç de memnun kalmayan Gounares, giderek artan biçimde meselenin ancak askeri şekilde çözülebileceğine inanmaya başladı.[28]

KAYNAKÇA

Orijinal Yunanca kaynağın ismi parantez içinde verilmiştir.

Ordu Tarih Dairesi Arşivleri. *Dosya 368/A/1, 1 Ocak 1921 İtibariyle Kuvvetlerin Durumu*. Smyrna: Küçük Asya Ordusu / 1. Personel Dairesi, 1921.

(Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού Φ. *368/A/1, Κατάστασις δυνάμεως 1ης Ιανουαρίου 1921*. Σμύρνη: Στρατιά Μικράς Ασίας/Ι Επιτελικό Γραφείο, 1921.)

Carassos D. Christos. *Küçük Asya Savaşı: Mart 1921 Harekatları*, Cilt I. Atina: Bireysel Yayın, 1968.

(Καράσσος Δ. Χρίστος. *Ο Μικρασιάτικος Πόλεμος: Επιχειρήσεις του Μάρτιου 1921*. Αθηνά: Προσωπική Έκδοση, 1968.)

Christopoulou, Marianna. *Demetrius Gounares*. Atina: Yunanistan Parlamentosu Vakfı, 2017.

(Χριστοπούλου, Μαριάννα. Δημήτριος Γούναρης, Αθηνά: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, 2017.)

Drakopoulos, Iohannis. *Küçük Asya Seferi 1919-1922 Cilt 1: Yunan Ordusu İzmir'de (Mayıs 1919-Mayıs 1920)*. Atina: Ordu Tarih Dairesi Yayınları, 1956 [2012].

(Δρακόπουλος, Ιωάννης. *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν* 1919-1922 *Τόμος 1: Ο Ελληνικός Στρατός εις την Σμύρνη (Μάιος 1919 – Μάιος 1920)*. Αθήνα: Διεύθυνσις Ιστορίας Στρατού, 1956 [2012])

Loumiotes, Vasileios. "Küçük Asya Ordusu'nun Aralık 1920 ve Mart 1921 Harekatlarının Genel Sevk ve İdaresi." *Strategein* 1 (Yaz 2019): 33-78

(Λουμιώτης, Βασίλειος. "Η Ανώτατη Διεύθυνση των Επιχειρήσεων της Στρατιάς Μικράς Ασίας του Δεκέμβριου 1920 και του Μάρτιου 1921." *Στρατηγειν* 1 (Καλοκαίρι 2019): 33-78.)

Nerutsos, Konstantinos. *Küçük Asya Seferi* Cilt 3, *Hücum Harekatları Aralık 1920 ve Mart 1921*. Atina: Ordu Tarih Dairesi Yayınları, 1963.

(Νερούτσος, Κωνσταντίνος. *Η Εκστρατεία στην Μικρά Ασία, Τόμος 3ος: Επιθετικές Επιχειρήσεις Δεκέμβριου 1920 και Μάρτιου 1921*. Αθήνα: Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, 1963.)

Roda, L. Mihail. *Yunanistan Küçük Asya'da*. Atina: Bireysel Yayın, 1950.

(Ρόδα, Λ. Μιχαήλ. *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*. Αθήνα: Ιδιωτική Έκδοση, 1950.)

Sokos, I.Georgios (genel yayın yönetmeni). *Büyük Kara ve Deniz Kuvvetleri Ansiklopedisi*, Cilt 3. Atina: Büyük Kara ve Deniz Kuvvetleri Ansiklopedisi Yayınları, 1930.

(Σώκος Ι. Γεώργιος (επιμελητής έκδοσης). *Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια Τόμος 3ος*. Αθήνα: Έκδοσης Μεγάλης Στρατιωτικής και Ναυτικής Εγκυκλοπαίδειας, 1930.)

DİPNOTLAR

1 Bazı kaynaklara göre bahse konu fikir Küçük Asya Ordusu Komutanı Anastasios Papulas'tan gelmiştir. Bkz. Konstantinos Nerutsos, *Küçük Asya Seferi Cilt 3, Hücum Harekatları Aralık 1920 ve Mart 1921*, (Atina: Ordu Tarih Dairesi Yayınları, 1963(1986)), s. 41-42 ve Marianna Christopoulou, *Demetrius Gounares*, (Atina: Yunanistan Parlamentosu Vakfı, 2017), s. 286. Öte yandan, Ordu Kurmay Başkan Vekili Ptolemaios Sarigiannis firin başbakandan geldiğini ifade eder. Bkz. Vasileios Loumiotes, "Küçük Asya Ordusu'nun Aralık 1920 ve Mart 1921 Harekatlarının Genel Sevk ve İdaresi," *Strategein* 1 (Yaz 2019), s. 47. Gounares'in açıklamaları şu kaynakta mevcuttur: Mihail L. Roda, *Yunanistan Küçük Asya'da*, (Atina: Bireysel Yayın, 1950), s. 395. Ayrıca bkz. Christopoulou, *Demetrius Gounares*, s. 286.

2 Tarihler, eski takvim gün/ay/yıl (yeni takvim gün/ay/yıl) şeklinde verilmiştir.

3 Yunanca'dan çeviri yazara aittir. Orijinal belge şurada yayımlanmıştır: Nerutsos, Küçük Asya Seferi Cilt 3, Hücum Harekatları Aralık 1920 ve Mart 1921, s. 325-326. Metni uzatmamak için harekât emrinin I. bölümünü (düşmana dair istihbarat) ve IX. bölümünü (muhaberat sistemleri) buraya almadım.

4 Bkz. Loumiotes, "Küçük Asya Ordusu'nun Aralık 1920 ve Mart 1921 Harekatlarının Genel Sevk ve İdaresi", s. 47-48.

5 Bkz. Christopoulou, *Demetrius Gounares*, s. 276-277.

6 Christos D. Carassos, *Küçük Asya Savaşı: Mart 1921 Harekatları*, Cilt I. (Atina: Bireysel Yayın, 1968), s. 110, 1. dipnot. Yunanca'dan çeviri yazara aittir.

7 Şu kaynaklar esas alınarak hesaplanmıştır: Teşkilat ve Savaş Kadrosu Tablosu, Ioannis Drakopoulos, *Küçük Asya Seferi 1919-1922 Cilt 1: Yunan Ordusu İzmir'de (Mayıs 1919-Mayıs 1920)*. Atina: Ordu Tarih Dairesi Yayınları, 1956 [2012]), s. 317-323; Ocak 1921 itibariyle kuvvetlerin durumu, Loumiotes, "Küçük Asya Ordusu'nun Aralık 1920 ve Mart 1921 Harekatlarının Genel Sevk ve İdaresi", s. 49, 40. dipnot ve s. 78, 1. tablo notu. Orijinal kaynak şudur: Ordu Tarih Dairesi Arşivleri. *Dosya 368/A/1, 1 Ocak 1921 İtibariyle Kuvvetlerin Durumu*, İzmir: Küçük Asya Ordusu/ 1. Personel Dairesi, 1921. (Ordu Tarih Dairesi'ne bu bilgileri paylaştığı için teşekkür ederim.)

8 Bkz. Loumiotes, "Küçük Asya Ordusu'nun Aralık 1920 ve Mart 1921 Harekatlarının Genel Sevk ve İdaresi", s. 47.

9 Orijinal Yunanca emirlerde geçen yer adlarını bugünkü Türkçe yer adlarıyla eşleştirmek mümkün olduğunda bugünkü yer adlarını kullandım.

10 Buradaki anlatım üç kaynağı esas almaktadır: *Küçük Asya Savaşı: Mart 1921 Harekatları*, Cilt I, s. 101-115. İkincisi, şu ansiklopedideki İnönü maddesinden faydalandım: Sokos, I.Georgios (genel yayın yönetmeni), *Büyük Kara ve Deniz Kuvvetleri Ansiklopedisi*, Cilt 3. Atina: Büyük Kara ve Deniz Kuvvetleri Ansiklopedisi Yayınları, 1930, s. 540-542. Son olarak da şu kaynaktan yararlandım: *Küçük Asya Seferi* Cilt 3, *Hücum Harekatları Aralık 1920 ve Mart 1921*, s. 41-78, 350-394.
VII. Tümen'in muharebe kuruluşuna dair, bkz. *Küçük Asya Savaşı: Mart 1921 Harekatları*, s. 106., Nerutsos, *Küçük Asya Seferi* Cilt 3, *Hücum Harekatları Aralık 1920 ve Mart 1921*, s. 48-49, 362-363, 379-382, 386, 389-390, ve Sokos, I.Georgios (genel yayın yönetmeni). *Büyük Kara ve Deniz Kuvvetleri Ansiklopedisi*, Cilt 3., s. 540.

11 Bkz. Nerutsos, *Küçük Asya Seferi* Cilt 3, *Hücum Harekatları Aralık 1920 ve Mart 1921*, s. 48-49.

12 10ncu Tümen birliklerinin muharebe kuruluşu için bkz. Carassos, *A, Küçük Asya Savaşı: Mart 1921 Harekatları*, Cilt I, s. 106. Ayrıca Nerutsos, *Küçük Asya Seferi* Cilt 3, *Hücum Harekatları Aralık 1920 ve Mart 1921*, s. 364-365, 383-384, ve Sokos, I.Georgios (genel yayın yönetmeni). *Büyük Kara ve Deniz Kuvvetleri Ansiklopedisi*, Cilt 3, s. 540.

13 Nerutsos, *Küçük Asya Seferi* Cilt 3, *Hücum Harekatları Aralık 1920 ve Mart 1921*, s. 57-58.

14 Sokos, I.Georgios (genel yayın yönetmeni). *Büyük Kara ve Deniz Kuvvetleri Ansiklopedisi*, Cilt 3, s. 540-541.

15 23/12/1920(5/1/1921) ila 27/12/1920 (10/01/1921) tarihleri arasındaki olaylar için, bkz. Sokos, I.Georgios (genel yayın yönetmeni). *Büyük Kara ve Deniz Kuvvetleri Ansiklopedisi*, Cilt 3. s. 541.

16 Sokos, I.Georgios (genel yayın yönetmeni). *Büyük Kara ve Deniz Kuvvetleri Ansiklopedisi*, Cilt 3, s. 542.

17 Nerutsos, *Küçük Asya Seferi* Cilt 3, *Hücum Harekatları Aralık 1920 ve Mart 1921*, s. 68.

18 28/12/1920 (11/01/1921) ila 1/14 Ocak 1921 tarihleri arasındaki olaylar için bkz. Carassos, *Küçük Asya Savaşı: Mart 1921 Harekatları*, Cilt I, s. 107-110. Sokos, I.Georgios (genel yayın yönetmeni). *Büyük Kara ve Deniz Kuvvetleri Ansiklopedisi*, Cilt 3, s. 542-543. *Küçük Asya Seferi* Cilt 3, *Hücum Harekatları Aralık 1920 ve Mart 1921*, s. 68-73.

19 Sokos (genel yayın yönetmeni). *Büyük Kara ve Deniz Kuvvetleri Ansiklopedisi*, Cilt 3, s. 542 ve Carassos, *Küçük Asya Savaşı: Mart 1921 Harekatları*, Cilt I, s. 107. Nerutsos, *Küçük Asya Seferi* Cilt 3, *Hücum Harekatları Aralık 1920 ve Mart 1921*, s. 70.

20 Bkz. Nerutsos, *Küçük Asya Seferi* Cilt 3, *Hücum Harekatları Aralık 1920 ve Mart 1921*, s. 71.

21 Sokos (genel yayın yönetmeni). *Büyük Kara ve Deniz Kuvvetleri Ansiklopedisi*, Cilt 3, s. 542.

22 Sokos (genel yayın yönetmeni). *Büyük Kara ve Deniz Kuvvetleri Ansiklopedisi*, Cilt 3, s. 542. Carassos, *Küçük Asya Savaşı: Mart 1921 Harekatları*, Cilt I, s. 109.

23 Carassos, *Küçük Asya Savaşı: Mart 1921 Harekatları*, Cilt I, s. 110.

24 Carassos, *Küçük Asya Savaşı: Mart 1921 Harekatları*, Cilt I, s. 110. Sokos (genel yayın yönetmeni). *Büyük Kara ve Deniz Kuvvetleri Ansiklopedisi*, Cilt 3, s. 542. Nerutsos, *Küçük Asya Seferi* Cilt 3, *Hücum Harekatları Aralık 1920 ve Mart 1921*, s. 73.

25 Nerutsos, *Küçük Asya Seferi* Cilt 3, *Hücum Harekatları Aralık 1920 ve Mart 1921*, s. 72.

26 Carassos, *Küçük Asya Savaşı: Mart 1921 Harekatları*, Cilt I, s. 110-112. Sokos (genel yayın yönetmeni). *Büyük Kara ve Deniz Kuvvetleri Ansiklopedisi*, Cilt 3, s. 542. Loumiotes, "Küçük Asya Ordusu'nun Aralık 1920 ve Mart 1921 Harekatlarının Genel Sevk ve İdaresi", s. 48-51.

27 Loumiotes, "Küçük Asya Ordusu'nun Aralık 1920 ve Mart 1921 Harekatlarının Genel Sevk ve İdaresi", s. 50. Roda, *Yunanistan Küçük Asya'da*, s. 200.

28 Christopoulou, *Demetrius Gounares*, s. 286-287.

BİR SİYASAL İKİLEMİN HİKÂYESİ:

Latife Bekir Çeyrekbaşı Yaşamı, Etkinlikleri

YAPRAK ZİHNİOĞLU

NEZİHE MUHİDDİN'İN İZLEYİCİSİ LATİFE BEKİR ÇEYREKBAŞI'NIN HEMEN HEMEN BÜTÜN DEMEÇLERİNDE YENİ CUMHURİYET'İN KISITLARINI KABULLENMİŞ GÖRÜNMEK İLE FEMİNİZMİ SAVUNMAK ARASINDA YAŞADIĞI SİYASAL İKİLEMİ GÖRMEK MÜMKÜNDÜR. AŞAĞIDAKİ YAZIDA KENDİSİNİN SİYASAL ÇALIŞMALARI İLE KİŞİSEL BİYOGRAFİSİNİ BULACAKSINIZ.

Latife Bekir Hanım

Türkiye'de yirminci yüzyılın ilk yarısındaki feminist hareketin önde gelen figürlerinden biri olarak Latife Bekir Çeyrekbaşı'nın[1] (1891-1952) yaşamına, etkinliklerine ve düşünce dünyasına yakından bakmaya çalıştığımızda, yeterli verilere ulaşamadığımız dönemin kadın hareketinin izlerine de yaklaşırız. Bu makalede ben, Latife Bekir Hanım'ın etrafını saran sis perdesini aralamaya çalışırken, 2003 sonrası yayınlarda, onun hakkındaki kimi değerlendirmelerin temelsiz oluşuna da değineceğim.[2] Elinizdeki yazı Latife Bekir'in 1927 sonrasında yaşamı ve etkinliklerine ilişkin ulaşabildiğim verilere dayanıyor.

Sis perdesini aralamak derken Latife Hanım'ın alçakgönüllülüğüne ve iyilikseverliğine uygun olarak kendisi hakkında bir belge bırakmamış olmasına, II. Meşrutiyet inkılaplarıyla kol kola giden kadın hareketinde ve Erken Cumhuriyet reformlarının gerçekleşmesinde önemli bir rol üstlendiği halde bilerek ve isteyerek kendisini gölgede tutma eğilimine vurgu yapmalıyım. Bu benzersiz tutumuna, iki büyük inkılaplar dönemine rastlayan yaşamı boyunca sosyal ve politik reformlar için, kadınlığın yükselmesi için; yoksullar, çocuklar, yaşlılar ve dezavantajlı kesimlere yardım ve dayanışma için sessizce, gösterişsizce, yorulmak bilmeden çalışmasını eklemek gerekir. Latife Hanım'ın mücadelesine baktığımda, özellikle genç Cumhuriyet'i ve reformlarını desteklemek ile, kadın hakları savunusundan taviz vermeme tutumu arasında yaşadığı çelişkiyi ve ikilemi görebiliyorum. Vesikalara yaklaştıkça, bu yazının alt temasını teşkil eden bu ikilemi o dönemin pek çok aydınının farklı yönlerden yaşadığını sezmemek imkânsız.

Kadın Birliği 1929 yılı kongresinde seçilen idare heyetinden bir grup. Alt sırada ortada Latife Bekir, sağda Efzayiş Suat Hanım

Latife Bekir Hanım, bir Osmanlı-Türk kadın hakları savunucusu, Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet reformlarının kadınlar yönünden aktif destekleyicisi, annesi Nesime Yusuf Hanım'ın kurduğu Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti'nin (Selanik) kâtibi, Mütareke döneminde (1918-1922) Ankara Hükümeti yararına Ankara ile İstanbul arasındaki gizli yazışma ve evrakların ulaşımında çalışmış bir gönüllü görevli, Erken Cumhuriyet döneminde çok ses getiren Kadınlar Halk Fırkası'nın (Mayıs 1923) ve Kadın Birliği'nin (7 Şubat 1924) kurucusu, Türk Kadınlar Birliği'nin[3] (TKB) başkanı (1928-1935 ve 1949-50), İstanbul (1930) ve daha sonra İzmir Belediye Meclisi üyesi, TBMM Sekizinci Dönem CHP İzmir milletvekili (1946-50),

Fransızca ve Türkçe öğretmeni, kadınlara, çocuklara, yoksullara, ihtiyaç sahiplerine muavenet, yardım amaçlı çok sayıda dernek ve hayır kurumunun kurucu, faal üyesi ve kadın tarihimizin önemli bir şahsiyeti. Latife Bekir'in feminizmini anlamaya çalıştığımda, kadınlığın yükselmesi ve tüm haklarına kavuşması için taviz vermeden, ülkenin ve zamanın koşullarına uygun tutum aldığını ve feminizmi savunduğunu söyleyebilirim. Öncülleri gibi, Erken Dönem'den Cumhuriyet'e değin, kadınların hayırperver ve dernekleşme faaliyetlerinin, kamusal alana çıkmasına ve toplumsal alanda varlığını kanıtlamasına yol açtığı düşüncesindeydi. Bu yaklaşımı, Erken Dönem'de hayır cemiyetlerinin dahi kadınların haklar mücadelesinde ve siyasallaşmasında önemli bir aracı olduğu ve kadınların dernekleşmeye bu bilinçle yaklaştıkları düşüncemi doğrular niteliktedir.[4]

TKB 1927 sonrası varlığını sürdürmek için yurtiçinde ikili bir siyaset izledi. Nezihe Muhiddin'e uygulanan baskılara maruz kalmamak için, kamu alanında iktidarın dikte ettiği söylemi benimsiyor gibi görünerek, kadınlar arasında daha çok çalışarak ve örgütlenerek etkinliklere devam etti. Basının fazla ilgilenmediği toplantılarda, içerde, feminizm, kadın hakları, kadınların mesleki eğitimi, kadınlara seçme ve seçilme hakkı konularını tartıştılar, konferanslar verdiler. Ana akım medya dışındaki mecralarda Latife Bekir "Siyasal haklarımızı isteriz," diye konuşurken, büyük basına yansıyan açıklamalarında kadın siyasetiyle ilgilenmediklerini belirtti. TKB dışarıda, kamuda "yardımseverlik" boyutuna ağırlık verdi. Buna mukabil, başta Uluslararası Kadınlar Birliği (International Women's Alliance-IAW) olmak üzere, yurtdışındaki Feminist kadın örgütleriyle daha önce kurulan bağlarını güçlendirdi. TKB ve Latife Bekir'in Cumhuriyet reformlarını desteklemesi KHF ile başlayan, kadınların kuruluşun inşasına katılımı idealini yerine getiriyordu. Latife Bekir ve TKB idare heyeti, kadın politikalarıyla Cumhuriyet reformları arasında, inkılapçılarla karşı karşıya gelmemeye çalışarak, dengeli bir siyaset yürüttü. Yeni heyet hükümetin Birlik içindeki sözcülerinin yürüttüğü operasyonla, Nezihe Muhiddin'in Birlik'ten ihraç edilmesi kararını yerine getirmek zorunda kalırken, onunla kişisel çatışmaya girmemeye özen gösterdi. Birlik'ten ihraç kararı nedeniyle 1929'dan sonra basında Birliğe kırgınlığını birden çok kez ifade eden Nezihe Muhiddin'i eski arkadaşlarının anlayışla karşılaması olumlu sonuç verdi. Nezihe Muhiddin'in, *Hareket* gazetesindeki 1929-30 makaleleriyle ve verdiği düzeltici demeçleriyle görüşlerine açıklık getirmesinin de olumlu etkisi oldu. Ve Aralık 1934'de Nezihe Hanım Birlik merkezine giderek eski yol arkadaşları ile buluştu.[5] Bu buluşma aynı zamanda basının "kavga ve çekişme"yi öne çıkaran, ayrıştırıcı ve her iki tarafı da itibarsızlaştırıcı yayınlarının tuzağına düşülmediğini gösteriyordu. Karşılıklı memnuniyet yaratan bu barışmayla, kadın dayanışmasıyla sorun çözüldü. O günün gazeteleri ve bugüne değin çoğu yazarın, incelemecinin bu iki öncü kadının arasında varsaydıkları rekabet ve güç savaşı hakkında bir veriye ulaşamadım, izlenimim ise kişisel bir çatışmanın olmadığıdır. Her ikisinin de, akraba ve yakınlıkları olan Kocamemi ve Moralı ailelerine mensup olması hatırda tutulmalıdır. İdeolojik ayrılıkları olduğu muhakkak olan bu iki kadın şahsiyetin düşünceleri ve faaliyetleri arasındaki fark ve benzerlikleri araştırmak, bugün bana sık sık sorulan "kadınlar arasındaki rekabet ve güç mücadelesi" teorilerinden daha anlamlı geliyor.

Latife Bekir ve çalışma arkadaşları, Birliğin Mayıs 1935'de hükümet tarafından kapanmaya zorlanmasına karşı mücadele etti, ama başarılı olamadılar. Onun

***Cumhuriyet*, 28 Mart 1930**

Nezihe Muhiddin Hanım

hemen bütün demeçlerinde yeni Cumhuriyet'in kısıtlarını kabullenmiş görünmek ile feminizmi savunmak arasında yaşadığı siyasal ikilemi görmek mümkündür. Latife Hanım'ın Erken Cumhuriyet'in resmi kadın temsilcisi/murahhası olmasıyla mütevazı, gösterişten uzak duruşu yan yana geldiğinde karşımıza ideallerini öne alan bir kadın şahsiyet çıkıyor. Bunu yıllar sonra (1949) Birliğin yeniden açılması için gösterdiği ve ölümüne yol açan hastalığına dek sürdürdüğü büyük çabalardan da anlıyoruz. Latife Bekir'in yaşamını, hakkında yayınlanmış tek makalenin yazarından, yakını ve çalışma/dava arkadaşı Seniha (Rauf) Sami Moralı'dan öğreniyoruz.[6]

LATİFE BEKİR'İN ÇOCUKLUĞU, MESLEĞİ, EVLİLİĞİ

Latife Bekir 1891'de İstanbul'da doğdu.[7] Babası eski Maarif nazırlarından Abdüllatif Subhi Paşa'nın (1818-1886) oğlu, Orman ve Maadin [madenler] Müdürü, Kocamemi ailesine mensup Yusuf Kâmil Bey (ö. 1935), annesi II. Meşrutiyet döneminde Selanik'te ve İstanbul'da kadın derneklerinde etkin olan Nesime Yusuf Hanım'dır. Latife, evde Klasik Edebiyat (Arap, Fars ve Osmanlı edebiyatı), fen ve lisan derslerinden oluşan o güne özgü en yaygın hususi tedrisattan geçerek yetişti. "Mürebbiyesinden Fransızca öğrendi. Babasının İzmir'de Ziraat Nezareti memurluğu sırasında Rumca öğrendi".

Latife Bekir gençliğinden itibaren kadın meselesi ve sosyal sorunlarla ilgilendi. II. Meşrutiyet sıralarında babası Yusuf Kâmil Bey, Ziraat Nezareti müfettişi olarak Selanik'e tayin edilmişti. Ve henüz on yedi yaşındayken, annesi Nesime Yusuf Hanım'ın, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin himmetiyle kurduğu Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti'nin (1909) kâtipliğini üstlendi. Dernek Selanik ve İstanbul'da örgütlendi. Moralı'ya göre, "Bir mecmua çıkardılar fakat ömrü uzun sürmedi. Cemiyet de Balkan Harbi sebebinden bittabi ortadan kalktı." Derneğin yayın organı olan bu mecmua 51 sayı yayımlanan *Hanımlara Mahsus Gazete*'dir (1910).

Latife, Posta ve Telgraf Nezareti Müdür Vekili Bekir Vefa Bey (Çeyrekbaşı, ö. 1956) ile İzmir'de evlendi ve

Cumhuriyet, 31 Nisan 1930

Cumhuriyet, 26 Ekim 1931

üç erkek çocukları oldu. Eşi devlet hizmetinde, "sırasıyla İstanbul, İzmir ve Ankara Posta Umum Müdürü olacak ve Çeyrekbaşı soyadını alacaktı. ... Aile meşguliyetleri Latife Hanım'ı vatani ve içtimai [toplumsal] meselelerle uğraşmaktan alıkoymadı. Mütareke ve işgal senelerinde Ankara ile İstanbul arasında tesis edilen gizli muhaberat icra edilmesine yardım etti" (*agm*). Latife Hanım, Konya Kız Muallim Mektebi'nde öğretmen olarak, Rum ve Fransız okullarında Türkçe hocası olarak görev yaptı. Türkçe dersi verdiği okullardan biri Feriköy'deki Fransız Orta Mektebi, o günkü adıyla Collège Sainte-Jeanne d'Arc'dır. TBMM'de Soyadı Kanunu'nun[8] kabul edilmesinden (21.06.1934) sonra Mustafa Kemal Atatürk'ün önerisiyle Işık soyadını aldı[9] ve kısa bir süre sonra Çeyrekbaşı'nda karar kıldı (1935). Bu kanuna göre soyadını aile reisi erkekler belirleyecekti. Soyadı Kanunu'nun 4. Maddesi şu şekildeydi: *"Soyadı seçme vazifesi ve hakkı evlilik birliğinin reisi olan kocaya aittir."*

KADINLIĞA VE SOSYAL DAYANIŞMAYA ADANMIŞ BİR ÖMÜR

Latife Bekir'in kadın hakları savunuculuğunun yanısıra çok güçlü bir diğer yönü de yoksullar, kadınlar, çocuklar, dezevantajlı gruplar ve engelliler için çok sayıda hayır ve yardım, tesanüt (dayanışma) cemiyetinin kuruluşunda, yönetiminde yer alması ve bu derneklerde aktif çalışmasıdır. Gösterişe kapılmadan, sessiz sedasız, ara vermeden yürüttüğü bu çalışmalarıyla topluma değmeyi başarmıştı. Latife Bekir Hanım, Hilal-i Ahmer (Kızılay), Hilal-i Ahdar (Yeşilay), Himaye-i Etfal (daha sonra Çocuk Esirgeme Kurumu) cemiyetlerinde, Türk Maarif Cemiyeti'nde, Darüşşafaka'da (İstanbul ve İzmir) ve İzmir Yardımsevenler Derneği'nde, Kadınlar Esirge-

me Kurumu'nda, Anneler Birliği'nde aktif üye ve/ya yönetici olarak çalıştı. 1930 Belediye seçimlerinde İstanbul Cemiyet-i Belediye [Belediye Meclisi] azası oldu. Ve daha sonra İzmir Belediye Meclisi'nde azalık görevi yaptı. Temmuz 1946'da 115.724 oy alarak, 8. Dönem İzmir milletvekili seçildi, bu görevi 1950 yılına değin sürdürdü. TBMM'deki Tercümei Hali'nde[10] mesleğine "öğretmen" yanıtını verdi, ve "on beş yıldır (1931'den beri) CHP üyeliği yaptığını, İstanbul'da toplanan İkinci Balkan Konferansı'nın (20-26 Ekim 1931) murahhaslarından biri olduğunu belirtti. Latife Bekir Çeyrekbaşı TBMM'de CHP'yi temsil etti ve Ekonomi Komisyonu üyesi olarak görev yaptı. Ancak tutanaklara göre kürsüde fazla yer almadı.

KHF, TÜRK KADIN BİRLİĞİ VE ERKEN CUMHURİYET'İN RESMİ KADIN TEMSİLİ

Latife Bekir, Kadınlar Halk Fırkası'nın kurucu on bir kadın üyesi arasında aktif olarak yer aldı (1923) ve Fırkanın murahhas-ı mesulu [delege heyeti sorumlusu] seçildi. Yeterli veri olmamakla birlikte, kuruculardan "Selanik Teali-i Vatan Hanımlar Cemiyeti müessisi [kurucusu] ve reisesi Nesime İbrahim," kuvvetli bir ihtimalle, Latife Hanım'ın annesi Nesime Yusuf Hanım olabilir. Anne-kız aktivistin on beş yıl sonra yeniden birlikte "kadınlık davasına" atıldığı ihtimalini henüz doğrulayamadım.

Latife Bekir Hanım'ın toplumda öne çıktığı dönem Nezihe Muhiddin'in TKB'den ayrılmaya zorlandığı 1927 Temmuzundan sonrasına rastlıyor. Sadiye Hanım'dan sonra Birliğin reisesi seçildi (21.1.1928) ve Birliğin "kendini feshe" zorlanarak kapanmasına (10.5.1935) değin başkanlığını yaptı. Bu dönemde, TKB aktivistleri etkinliklerine ilişkin küçük duyurularla üyelerine, yakın çevrelerine ulaşmayı yeğlediler. Yardımseverlik ve hayır kurumlarındaki faaliyetleri basında yer alırken, kadın haklarına ilişkin propopagandif faaliyeti sınırladılar. Dışardan bakıldığında Birlik, 1927 sonrası kadın hakları programını uygulamadığı izlenimini verse de, kongrelerinde Birliğin programının değiştirilmemesinden, aktivistlerinin kimi açıklamalarından ve yurtdışı feminist örgütlerle kurduğu güçlü bağlardan bu izlenimin doğru olmadığı sonucunu çıkarıyorum. Bu mücadele yıllarında, Latife Bekir Çeyrekbaşı kadın hakları savunusundan vazgeçmedi. Birlik'teki farklı eğilimleri birarada tutmayı başardığını ve bir denge unsuru olduğunu, hükümetle iyi ilişkiler kurarak TKB'yi korumaya çalıştığını düşünüyorum. Cumhuriyet hükümetinin dış ilişkilerde kadınlara ilişkin konularda saygın bir kadın delegeye ihtiyacı vardı ve bunun için Latife Bekir seçilmişti. Birlik kapatıldıktan sonra da gerektiğinde kadınların temsilcisi/murahhası olarak uluslararası toplantılarda delegasyona, karşılama heyetlerine dahil edildi.

Latife Bekir başkanlık yaptığı yedi yıllık dönemde demeçlerle Birliğin faaliyetleri hakkında kamuoyuna malumat verdi. TKB 1929 yılında "içtimai ve iktisadi işler hakkında tetkikat yapmak üzere yeniden oluşturduğu komisyonlarla örgütlendi. Bunlardan biri de "kadın-erkek müsavatı" komisyonuydu. 1929

Fransız kadın tayyareci

Mel. Marven'in şerefine Kadın Birliğinde bir çay ziyafeti verildi

Dünkü çay ziyafetine iştirak edenlerden iki grup

Dün Türk Kadın Birliğinde iki haftadanberi şehrimizde bulunan Fransız kadın tayyarecisi ve bir

tayyareciliğinin lüzumundan ve sporun ehemmiyetinden bahsetmiş ve geçen akşam Türk Ocağında

***Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1930**

Haziranında Berlin'de toplanan "Beynelmilel Kadın İttihadı Kongresine" Kadın Birliği Kâtib-i Umumisi [genel sekreteri] Efzayiş Suat Hanım [Yalçın][11] delege olarak katıldı ve dönüşünde Darülfünun konferans salonunda izlenimlerini kadınlarla paylaştı. 1930 Belediye seçimleri için Kadın Birliği'nde faaliyetler artırıldı. Ve üyeler Mart 1930'de Cumhuriyet Halk Fırkası'na üye olmak üzere başvurdu. Kadınların ilk kez oy verdikleri 1930 yerel seçimlerinde Nezihe Muhiddin Serbest Cumhuriyet Fırkası'nun adayı olurken Latife Hanım, CHF adayıydı ve İstanbul Belediye Meclisi azası seçildi.

TKB, 1931 yazında CHF'nin başlattığı "Cumhuriyet'in ve Türkiye Cumhuriyeti'nin hakiki manalarını köylere giderek halka" anlatmak için oluşturduğu "İrşat Heyetleri"ne katıldı ve destek verdi. İleriki yıllarda Lioness Klubü'ne dönüşecek olan iş ve meslek kadınlarına özgü "Kadınlar Klubü" kurulması çalışmalarını başlattı. II. Balkan Konferansı'nda "Türk kadınlığını temsil edecek olan dört murahhası" TKB idare heyetinden, Seniha Rauf [Sami Moralı], Efza-

Efzayiş Suat Hanım

Kongre için toplanan Kadın Birliği üyeleri, Mayıs 1930

yiş Suat, Latife Bekir ve Lamia Refik [Fenmen] seçildi. Birlik Balkan ülkeleri arasında "içtimai ve fikri yaklaşma hakkında" bir rapor hazırladı. Bu raporda ilk-ortaeğitim materyellerinde Türkiye aleyhindeki ifadelerin kaldırılması, barış ve Balkan ülkeleri kadınları arasında yakınlaşma isteği ifade ediliyordu. Konferans hazırlıklarını yapan Büro, TKB'nin "dermeyan ettiği mütalaa ve tezleri çok makul" buldu. Ancak bu çalışmaları *Cumhuriyet* gazetesinde alaya alınmaktan kurtulamadı.[12] Efzayiş Suat ile birlikte katıldığı Balkan Konferansı sırasında kadınlarla ilgili münakaşalara cevaben Latife Bekir *Cumhuriyet* gazetesine verdiği demeçte barış için en büyük amilin kadınlar olacağını savundu ve Balkan kadınlarının hukuku üzerinde durdu:

> Balkanların sulh ve selamet noktaları üzerinde tevakkuf ederek [durarak] anlaşmaları hususunda bana kalırsa en büyük amil ve müessir kadınlar olacaktır. Kadınlar çocuklarını terbiye ederlerken, sulh ve müsalemet [barış içinde yaşama] fikrini yavrularına aşılamalıdırlar ki, büyüdükten sonra bu terbiye yeni bir muhite yeni nesilde canlanan bir sulh ve anlaşma amili olsun.
>
> Bizim noktai nazarımız şudur: Balkanlarda müşterek bir lisan olmasa bile müşterek bir ideal olmalıdır. Mekteplerde okunacak kitaplarda bilhassa tarih derslerinde buna çok ehemmiyet vermek lazımdır.
>
> Esasen komisyonumuzda bu fikri yaklaşma esasları kurulmaktadır. Kadınların bizim memleketimizdeki tanınmış olan hakları Balkan memleketlerinde de tanınmak lazımdır. Balkanlar kanunu medenilerini bizimkine benzettikten sonra en mühim hatve [adım] atılmış demektir. [*sic*]

TKB'nin 1932 Kongresinde idare heyetine seçilenler arasında Dr. Pakize İzzet'i [Tarzı], Şükûfe Nihal'i de görüyoruz. Bu kongrede İnas Darülfünunu'nun ilk mezunelerinden, 1908-1923 arasındaki Nisaiyyun (Feminizm) hareketinin genç nesil öncülerinden, İnas Darülfunu'nun ilk mezunelerinden olan Aliye Esat (Pirigil, ö. 1984) Birliğin umumi kâtipliğine seçildi ve dernek kapatılana değin bu görevi sürdürdü. Nezihe Muhiddin'in Birlik'ten ihracını hazırlayan ekibin başındaki Saime Faik'in (Eraslan) heyet-i idarede yer almaması ise dikkat çekicidir.

Bu yıllarda TKB'nin Avrupa feminist/süfrajet hareketiyle ilişkisi güçlenerek sürdü. TKB, IAW 1935 Kongresinin İstanbul'da toplanması için çalışmalarına 1932 yılında başlamıştı. IAW'ın 1935 Kongresi hazırlıkları için toplanan Marsilya Konferansı'na (18-22 Mart 1933) TKB idare heyetinden Seniha Rauf ve İkinci Başkan Lamia Refik katıldılar ve 1935 IAW Kongresinin İstanbul'da toplanması önerileri kabul edildi. Dış basının ve kadın derneklerinin TKB'ye ilgisi sürüyordu. TKB 1933 Kongresinde okunan idare heyetinin senelik raporunda "Yalnız şu nokta şayan-ı hayrettir ki, Kadın Birliği adeta Türkiye'den ziyade Avrupa'da tanınmış bir vaziyettedir," deniyordu. TKB kadınlara meslek kazandırma kurslarını, lisan kurslarını ve bayramda çocuklara bayramlık dağıtma gibi faaliyetlerini sürdürdü. 1933 yılında Şehzadebaşı'nda 60 yataklı Kadın Birliği Kız Talebe Yurdu'nu açtı, ilanlarında belirtildiği üzere, "Üniversite, yüksek mektep ve liseye devam edecek hanımlara ailevi bir yuva teşkil eden" bu yurt Mayıs 1935'de TKB fesholunduktan sonra Birliğin tüm varlığıyla birlikte CHF ve resmi kurumlara devredildi.

Aralık 1933'deki Selanik'te toplanan 4. Balkan Konferansına Türkiye murahhası olarak Efzayiş Suat Hanım katıldı. Aliye Esat'ın radyoda kadınlara yönelik konferanslarıyla etkinlikler sürdü. Latife Bekir, 1933'te, 1924 Anayasasındaki "T.C. devletinin resmi dili Türkçedir" 2. Maddesine göre tek dilin, Türkçe'nin konuşulması uygulamaları için kurulan Türk Dili Yayma Birliği'nin idare heyetine seçildi. Bu heyette Türkiyeli Hıristiyan üyelerin varlığı devletin tek dil siyasasını kabullenmeleri içindi. Kadınların dans etmesinin aleyhinde bir hayli mürekkep harcayan İslamcı yazına karşı, TKB tarafından Halkevinde tertip edilen konferanslar serisinde "İspanyol dansı ve Şopen [Chopin] valsi" gösterisi yapıldı.

IAW İstanbul Kongresi için 1934 yılında hazırlıklara başlandı ve mekân olarak Yıldız Sarayı belirlendi. Latife Bekir, Ekim 1934 İstanbul Belediye Meclisi seçimlerinde aday oldu ve yedek üye olarak seçildi. TKB için 1934, kadınlığın siyasal temsili açısından bir değişim yılı oldu. Beyanatlarında kadın hakları ve TKB' nin haklar için mücadelesi öne çıkmaya başladı. Elbette bu tutum çok geçmeden hükümetin dikkatini çekip tepkisine yol açacaktı. Ekim başındaki TKB umumi kâtibi Aliye Esat ve reisesi Latife Bekir'in kadın haklarına ilişkin demeçleri *Cumhuriyet*'te, yazı

Kadın Birliği Umumi Kâtibi Aliye Esat Hanım

Latife Bekir Çeyrekbaşı 1930'larda

Latife Bekir'in basında yer alan karikatürlerinden, *Milliyet*, Nisan 1930

işleri müdürü ve daha sonra CHF VII. Dönem milletvekili Feridun Osman'ın [Menteşeoğlu ö. 1958] makalesinde tepkiyle karşılandı:

> Pek çok siyasi haklarını almışlarmış, 'bakiye-i matlup!'larını [kalan taleplerini] da alacaklarmış!... Türkiye inkılap hükümeti kadınlığımıza haklar 'bahş' etti. Birlik bunları kendisinin kazandığı vesvesesine düşmüş! ... İnkılap idaresi, Birliğin hayaline bile eremediği hakları kendiliğinden veriyor. Bu müessese karşısında hâlâ mücadeleye girişmiş siyasi bir teşekkül iddiasile durmak... gafa benzemiyor mu? Fikrin ruj gibi kullanılması hiç de zarif değil!!

Bu tepkilere yol açan basın çıkışlarından birinde, 10 Ekim 1934 tarihli *Yedigün* dergisindeki röportajında, Latife Bekir'in "En büyük isteklerimizden biri erkeklerle müsavi haklara sahip olmaktı. İsteklerimizin bir kısmına nail olduk. Şimdi en büyük arzumuz mebus olmaktır," açıklamasıydı. Aynı yerde Nezihe Muhiddin'i anması ise bardağı taşıran damla oldu: "Birlik, on sene evvel, Nimet Remide,[13] Nezihe Muhiddin, Şükûfe Nihal hanımefendilerle benim tarafından teşkil edilmiştir." Bu jestine mukabil Nezihe Muhiddin, 9 Aralık günü Birlik merkezine giderek kadınlara seçme ve seçilme hakkının yasalaşmasını TKB'deki dostlarıyla birlikte kutladı. Çok geçmeden "Birliğin kaldırılacağı" haberleri basında yayıldı. Latife Bekir'in Birliğin kapatılmaması ve Mayıs 1935 IAW Kongresinin İstanbul'da yapılması için Ankara ile temasları yoğunlaşınca basın, derneği daha yakından izlemeye başladı. Birlik bu haberlere karşı, "Birliğin lağvı hakkındaki meseleye gelince, böyle bir şey heyet-i idare arasında görüşülmemiştir," açıklamasını yaptı ancak yeterli bulunmadı. İdare heyetinin temsilcisi olarak Latife Hanım'ın yetkililerden derneğin kapatılmaması talebi, Ankara'da olur bulmadı. Dünya kadın örgütlerine verilmiş sözleri olduğunda ısrar ederek, "Mayıs IAW Kongresi'nin hemen sonrasına," bırakılmasını kabul etmek zorunda kaldı. Bu arada Şehir Meclisi azası olan Nakiye Hanım [Elgün] de "Kadın saylavın isteyeceği bir şey kalmadı ki? Ne hakkımız varsa verildi!" diyordu. TKB Kongreye hazırlanmak üzere Komisyonlar kurarak örgütlendi.

Basında "Arsıulusal Kadınlar Birliği Kongresi" olarak yer alan 12. IAW Kongresi (18-24 Nisan 1935) TKB ve hükümet arasındaki gerginliğin otuz ülkenin kadın örgütlerinin temsilcilerince de bilindiği ve alttan alta yaşandığı bir kongre oldu. Bu kongrenin ayrıntılı incelemesini bir başka yazıya bırakarak, TKB'nin kapanışına giden gelişmelerle yazımı sonlandırmalıyım. Bu kongrede IAW, TKB ile dayanışma göstererek kapatılma kararının geri çekilmesi için çaba harcayacaktı. Kongrenin ileri gelenleri Margery Corbett Ashby, IAW genel Sekreteri Rosa Manus, Lady

Cumhuriyet, 11 Eylül 1930

Corbett Ashby ve Rosa Manus IAW Kongre hazırlıkları için İstanbul'da, *Milliyet*, 6 Şubat 1935

Kadın Birliği 1929 yılı kongresinde seçilen idare heyetinden bir grup. Arka sırada ortada Saime Faik Eraslan

Astor gibi isimler kongre ertesinde Ankara'ya giderek Atatürk'ten Birliğin devamını talep ettiler. Ama talepleri kabul edilmedi.

Kongrenin son günü IAW seçimlerine geçilince, yeni icra komitesinin riyasetine Corbett Ashby seçildi. Büyük sürpriz ikinci reisliğe Latife Bekir'in "tam bir ekseriyetle" seçilmesiydi. Aynı gün, delegelerden yirmi dört kişilik bir heyetin Ankara'ya giderek Atatürk'ü ziyaret etme kararı verildi. C. Ashby, Rosa Manus, Lady Astor ve Mısır delegeleri Hüda Şaravi ve Siza Nabarui (Nabarawi)'nin içinde bulunduğu grup 26 Nisan'da trenle yola çıktı. Ziyaret ve temaslardan sonra iyi izlenimlerle ayrılan heyetten Corbett Ashby basına, "(Atatürk'e) kısaca Birliğimizin gayelerini anlatarak Latife Bekir Işığın icra komitemize seçilmesinden duyduğumuz memnuniyeti anlatmağa çalışarak Türk kadınının bundan sonra da dünya hemşireleriyle birlikte çalışabileceği ümidini gösterdim [*sic*]," açıklamasını yaptı. Atatürk'ün, "Türk kadınının dünya kadınlığı ile elele vererek dünyanın sulh ve emniyeti için çalışacağına emin olabilirsiniz," cevabı ile bu talebi reddettiğini kamuoyu anlamış oldu.

Latife Bekir *Kurun*'a verdiği demeçte IAW İcra Heyetine ikinci reis seçildiği hatırlatılınca, "Temsil salahiyetim kalmayacağına göre intihap edildiğim reislikten istifa edeceğim tabii..." dedi. Birliğin üye sayısının altı yüzden fazla olduğu ve bunlarının tümünün İstanbul'da bulunmadığını belirtti.

Latife Bekir Hanım, TBMM Albümünden

Zafer Toprak, kongre ile ilgili şu yorumu yapar: "On İkinci Uluslararası Kadınlar Birliği Kongresi 'barış' ve 'silahsızlanma' sorunlarını ön plana çıkararak Tek Parti çevrelerince öngörülemeyen bir politik arenaya dönüşmüştü. İkinci Dünya Savaşı arifesi Anglosakson çevrelerin hâkimiyetindeki kongre Ankara'yı kaygılandırmış, Almanya ve İtalya karşısında güç durumda bırakmıştı,"[14] Ancak çıkardığı "barışı savunmak Kadınlar Birliği'nin kapatılması için yeterli gerekçeyi oluşturuyordu," sonucunu yeterli bulmuyorum. Kapatılmanın kongrenin hemen sonrasına acilen alınmasında Toprak'ın değerlendirmesinin payı bulunuyor. Ancak TKB, IAW Kongresi için 1931 yılından beri çalışıyordu ve "kendini feshe" zorlanmasının esas nedeni özellikle son yıllarında feministlerin toplanma, örgütlenme alanı olması idi. TKB'nin kapatılması için hükümetçe girişim 1934 başından itibaren başlamıştı. 1934 yılı aynı zamanda TKB aktivistlerinin Nezihe Muhiddin ile barıştığı yıldı. TKB'de yeniden filizlenen feminizm, kapatılmanın önemli nedenlerinden biriydi.

Üyelere Kadın Birliği'nin kapanması kararını vermek üzere 3 Mayıs Cuma günü "fevkalade bir içtima" kongre çağrısı yapıldı ama çoğunluk toplanamadığından 10 Mayıs'a ertelendi. O gün ancak on yedi azanın katılımıyla Birliğin feshi kararı verildi. Üyeler yardım derneklerinde yeniden buluşmak sözünü vererek, birbirlerine veda edip ayrıldılar.

Latife Bekir Çeyrekbaşı, 1946'da 8. Dönem CHP İzmir milletvekili seçildi. Bu görevi sırasında siyasi tartışmalara katılmadı. Yurtdışı ilişkilerde bazı önemli toplantılara hükümetin kadın murahhası olarak çağrıldı.

Latife Bekir Türk Kadınlar Birliği'nin yeniden faaliyete geçmesi için 1949 yılında Lamia Refik (Fenmen) ile birlikte aktif olarak çalıştı ve Birliğin Genel Başkanı seçildi. IAW'ın 18-24 Temmuz 1949 Amsterdam Kongresi'nde Türk Kadınlar Birliği'ni temsil etti. 1950 yılında hastalığı dolayısıyla TKB'deki görevinden istifa etti. 23 Eylül 1952 günü İstanbul'da vefat etti ve Edirnekapı Şehitliği'ne gömüldü.[15]

DİPNOTLAR

1 Bu makale, basım aşamasındaki şu çalışmaya dayanıyor: Zihnioğlu, Yaprak, "Latife Bekir Çeyrekbaşı", in: *Encyclopaedia of Islam*, THREE, Edited by: Kate Fleet, Gudrun Krämer, Denis Matringe, John Nawas, Everett Rowson, Brill, 2021 ve bkz. Y. Zihnioğlu, *Nezihe Muhiddin ve Türk Kadın Birliği (1927-1935), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Feminizm 10*, İletişim Yayınları, İstanbul 2020: 392-397.

2 Öyle anlaşılıyor ki, söz konusu yorumların temelinde kitabımdaki (*Kadınsız inkılap*, Metis, 2003) 1927-35 yıllarına ilişkin değini notlarımdan *kimi çıkarımların yapılması yatıyor. Bu kitabın odağında Kadın*lar Halk Fırkası'nın ve Kadın Birliği'nin 1923-1927 yıllarına ait etkinliklerinin belgelenmesi yatar. Yine de kitabın 1927-35'e ilişkin bölümünün, Latife Bekir ve TKB tarihi üzerine kimi tezler ya da makalelerdeki doğru olmayan yaklaşımlara yol açtığını düşünüyorum.

3 1924'de Kadın Birliği adıyla kurulan dernek, bir yıl sonra *Kadın Yolu* (1925-27) dergisinde gördüğümüz üzere "Türk Kadın Birliği" adını aldı, bu adın resmiyet kazanıp kazanmadığını bilmiyoruz, ancak 1925-35 yılları arasında derneğin yayınlarında, gazete ilanlarında ve etkinlik duyurularında kullanıldı. 1949'da yeniden kurulan derneğin adı Türk Kadınlar Birliği olarak tescil edildi. Dernek geçmişine ait vesikalara ulaşılması için çalışmalar devam etmektedir.

4 Bkz. Yaprak Zihnioğlu, "Cumhuriyet İnkılabını Önceleyen Kadın İnkılabı," Tarih Vakfı Vangelis Kechriotis Anısına Perşembe Konuşmaları, "1921 Anayasasının 100. Yılı Konuşmaları" seminer dizisi, 17.12.2020.

5 Aktaran Serdar Soydan, "Nezihe Muhittin'in kahkahalı büyük komedisi: Kadınlar Kulübü," T24, 23.05.2020.

6 Seniha Sami Moralı, "Latife Bekir Çeyrekbaşı ve Türk Kadın Birliği," *Hayat Tarih Mecmuası*, 3 (1969).

7 Latife Bekir'in TBMM (milletvekilleri) Hal tercümesinde, daktilo ile doldurulmuş ve ıslak imzalı "TBMM Olumluk Kağıdı-1420- Dönem VII-İzmir Milletvekili Latife Bekir Çeyrekbaşı" evrakında Rumi olarak belirtilen doğum tarihinin yanlışlıkla, 1307 yerine, 1317 yazılmıştır. Bu nedenle TBMM kayıtlarında doğum tarihi 1891 yerine 1901 olarak geçiyor. Bu yanlış, TBMM Seçim Mazbatasında (23.7.1946) devam ediyor ama TBMM Albümünde iki uyarı notu bulunuyor: "MERNİS'ten nüfus kaydına ulaşılamamıştır."

8 Her Türk vatandaşına bir soyadı taşıma yükümlülüğü getiren 2525 sayılı kanun. Soyadı Kanunu'nun 3. Maddesi: "Rütbe ve memuriyet, aşiret ve yabancı ırk ve millet isimleriyle umumi edeplere uygun olmayan veya iğrenç ve gülünç olan soyadları kullanılamaz" idi. Türkiyeli Ermeni, Rum ve Yahudilerin, Kürtlerin, diğer etnik unsurların asırlardır kullandıkları isim ve soyadları "yabancı ırk ve millet" kategorisine girerek Rumların 'dis' ve 'pulos', 'aki', Ermenilerin 'yan' eklerini kullanması zımnen yasaklandı (S. M. Moehr, *The Elimination of Armenians and Greeks as part of Turkish Nation Building* [Türk Ulus Devlet Oluşumu Sürecinde Ermeni ve Rum Azınlıkların Tasviyesi], Sabancı Üniversitesi, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, 2011). Yahudi vatandaşların isimlerini Türkçe karşılığıyla değiştirmeleri ise ayrımcılığa uğramaktan kurtulacaklarına inandıkları/inanmak istedikleri içindi.

9 Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 25.4.1935, Devre 5, c.2, s. 124.

10 https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d08/HT_1433_1_8.pdf

11 Efzayiş (Yusuf) Suat Hanım (ö. 1954), Mekteb-i Harbiye eski Hıfzıssıhha Askeri muallimi Dr. Yusuf Ziya Paşa'nın (ö. 1930) kızı ve şair Hüseyin Suat Yalçın'ın eşidir.

12 Kadın Birliği sulh propagandası yapacakmış... *Cumhuriyet*, 2671, 26 Ekim 1931: 1.

13 *Kadınsız İnkılap*'da adı Nimet Rumeyde olarak okunmuştu. Bazı kaynaklarda Nimet Remide olarak geçmektedir. Kadınlar Halk Fırkası'nın başkan yardımcısı ve Esirgeme Derneği'nin kurucularındandır. İnas Sanayi-i Nefise Mektebinin ilk mezunlarından olup mektebin kâtibesi ve "merhum Neşet Beyin kerimesidir [kız kardeşidir] -Neşet Bey'in, Aydın Sancağı'nın 1909'daki ünlü mutasarrıfı olup olmadığı bilgisine erişemedim. Latife Bekir 1934 röportajında, onun II. Meşrutiyet dönemi ünlü Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin (ö. 1914) "haremi" yani eşi olduğunu belirtir; bu önemli bilgiyi de henüz doğrulayamadım.

14 Zafer Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*,Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.

15 Fazıl Bülent Kocamemi, *Bir Türk Ailesinin 450 Yıllık Öyküsü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005.

‘HAC YOLUNDA BİR KARINCA’:

Mehmet Genç’in Ardından...

AYHAN AKTAR

18 MART 2021'DE KAYBETTİĞİMİZ MEHMET GENÇ, ÇALIŞMALARIYLA OSMANLI MALİ TARİHİ VE OSMANLI İKTİSAT TARİHİ DİSİPLİNLERİNDE PARADİGMA DEĞİŞİKLİĞİNE NEDEN OLMUŞ BİR AKADEMİSYENDİ.

Dün gece, kapatılan İstanbul Şehir Üniversitesi öğretim üyesi bir dostumdan aldığım mesajla Mehmet Genç’in vefatını öğrendim. Birkaç gün önce hastaneye kaldırıldığını duymuş, biraz da kendimi kötü habere hazırlamıştım. Ama yine de çok üzüldüm.

Mehmet Ağabey, benim için sağlam bir kayanın üzerine inşa edilmiş deniz feneri gibi bir insandı. Hem belirli aralıklarla ışık verir, size nerede durduğunuzu hatırlatır hem de hayatta doğru bir rota çizmeniz için size yön gösterirdi. Tarihçiliğinden önce, birinci sınıf bir entelektüeldi. Entelektüel formasyonu daima tarihçiliğini beslemiş ve onu dünya çapında bir Osmanlı tarihçisi olmaya yöneltmişti.

Benim okumama göre Mehmet Genç çalışmalarıyla Osmanlı mali tarihi ve Osmanlı iktisat tarihi disiplinlerinde paradigma değişikliğine neden olmuş bir akademisyendi. *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi* (Ötüken yayınları, 2000) başlıklı kitabındaki yazılarını hakkını vererek okuyan ve anlayan genç bir bilim insanının artık eski usul tarihçiliğin dar ve bunaltıcı kalıpları içinde kalması mümkün değildir. Eminim, yakın çalışma arkadaşları onun Osmanlı tarihçiliğine katkılarını değerlendirecek yazılar yazacaktır. Ben burada, bildiğim ve tanıdığım ‘Mehmet Ağabey’ ile ilgili anılarımı anlatmak istiyorum.1977 yılı bahar aylarıydı, Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nde son sınıftaydım. O günlerde rahmetli dekanımız Prof. Şerif Mardin’in de öğrenci asistanlığını yapıyordum. İşimin bir parçası, her sabah dekanlık ofisine gidip gelen mektupların zarflarını açıp Şerif Bey’in masasının üzerine koymaktı. O gün, 11-13 Temmuz 1977 tarihleri arasında Ankara, Hacettepe Üniversitesi’nde yapılacak ‘Birinci Uluslararası Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi’ başlıklı toplantının programı gelmişti. Sandalyeye oturup programı incelemeye başladım. Kimler yoktu ki? Kitap ve makalelerinden isimlerini bildiğim herkes oradaydı. Halil İnalcık düzenleme komitesi başkanıydı, o dönemde hepimizi etkilemiş *Modern World System* (1974) kitabının yazarı Immanuel Wallerstein de ilk kez Türkiye’ye geliyordu.

Şerif Bey ofise geldi ve elimdeki program kitapçığını gördü. “Nedir o?” diye sordu. Müthiş bir toplantı olduğunu anlattım. “Keşke, İstanbul’da olsaydı” dedim. “Gitmek ister misiniz?” diye sordu? “Çok isterim” diye cevap verdim. “Uçak parası veremem ama öğrenci indirimi ile yataklı trende seyahat ederseniz, bilet paranızı dekanlık bütçesinden öderim” dedi. Sınıf arkadaşım Tuğrul Tanyol ile gitmeye karar verdik. O günlerde Mehmet Genç’in iyi arkadaşı Prof. Murat Çizakça da bizim fakültede ders veriyordu. Karaköy’den Haydarpaşa vapuruna bindiğimde Murat Çizakça’nın yanındaki Mehmet Genç ile tanıştım. O yıllarda, Ömer Lütfi Barkan ile birlikte İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi’nde çalışıyordu. 1962 yılında başladığı ve bir türlü bitmeyen bir doktora tezinin olduğu rivayet ediliyordu.

Ankara ekspresinin vagon restoranı o günlerde ‘yerli ve milli’ bir yer değildi, düzgün yemek, sınırlı meze ve içki servisi vardı. Gecenin geç saatlerine kadar restoranda kafa çektik, Murat Bey ve Mehmet Genç’ten Wallerstein’ın kitabı hakkında ayrıntılı analizler dinledik. Hacettepe Üniversitesi’ndeki toplantı akademik hayata girmeye niyetli benim gibi birisi için bir okul gibiydi. Başka üniversitelerden gelen tarihçilerin bildirilerini dinlemek, onlara soru sormak ve merhum Halil İnalcık’ın cömertliği sayesinde hiç para ödemeden konferansın yemeklerine katılmak bizim için bulunmaz bir fırsattı. Şerif Hoca’nın hevesli bir öğrencinin böylesine büyük bir akademik toplantıya gitmesini teşvik etmek ve bilet parasını

karşılamak konusunda gösterdiği inceliği de ömrüm boyunca unutmadım.

O yazın sonunda yüksek lisans eğitimi için Canterbury-Kent Üniversitesi'ne gittim. 1979'da döndüğümde Mehmet Genç'in tez hocası Ömer Lütfi Barkan vefat etmişti. Kitabına yazdığı ve akademik macerasını özetlediği 'Hac yolunda bir karınca' başlıklı giriş yazısında doktora hikayesinin bitişini şöyle anlatır: "Bu arada rahmetli hocam Ömer Lütfi Barkan 1973'de emekli oldu; 1979'da da vefat etti. Onun ayrılmasından sonra doktora tezini yazıp verecek bir merci kalmadığı gibi iklimi de artık geçmiş bulunuyordu." Evet, Prof. Barkan gibi bir dev sahadan çekildiği için Mehmet Ağabey'in ciddiye alıp tezini teslim edebileceği bir akademik otorite yoktu, artık. Akademik semada aykırı bir yerde bulunan tek parlak yıldız gibi çalışmalarına devam ediyor, okuyor ve sürekli arşive gidiyordu.

1980 yılında Prof. Mübeccel Kıray'ın yanında asistan olarak işe başlamıştım. Mehmet Ağabey'i bir akademik toplantıda görüp bu haberi verdiğimde, boynuma sarıldı. Yanaklarımdan öperek tebrik etti. Ara sıra akademik toplantılarda görüşüyor, bazen de dışarıda çay-kahve içiyorduk. Ben 1984 yılında bir mahalle arkadaşımla Tünel'de sahaf dükkânı açmıştım. Mehmet Ağabey, kitap meraklısı olarak dükkânın gediklilerinden biriydi. Haftada birkaç kez uğruyordu, çay içiyor ve muhabbeti koyultuyorduk.

Librarie de Péra, kısa zamanda iyi para kazanan bir işletmeye dönüşmüştü. Sabah saatlerinde Marmara Üniversitesi'nde derslerimi veriyor, öğleden sonra ise Tünel'e geçiyordum. Bu arada, Bursa dokuma sanayii ile ilgili doktora tezim kenarda bekliyordu. Mübeccel Hoca, kalp krizi geçirmişti ve dersleri üzerimde kalmıştı. Biz de Cumhuriyet döneminde ilk kez resmi kitap müzayedelerini başlatmıştık. İngilizce ve Fransızca seyahatnameler, hatıratlar ve gezi notları akmaya başlamıştı. Yılda en az iki kez Londra'ya gidip antika kitap satın alıyordum. Mehmet Ağabey, o güne kadar bazen sadece künyesini bildiği kitapları bizde bulmaya başlamıştı. Artık genişçe bir ofisimiz bile vardı. Yüksek Kaldırım yokuşundaki ofise gelir, yeni gelen kitaplara bakar işine yarayacağını düşündüğü seyahatnameleri ödünç alır, fotokopi yapıp getirirdi. Arada çay, simit ve muhabbet gırla giderdi. O dönemde eşinden ayrıldığı için bazen geceyi uzatırdık.

O yıllarda merhum rektör Hakkı Dursun Yıldız'ın tavassutuyla Marmara Üniversitesi'ne geçmişti. Ben de 1989'da doktora tezimi bitirdikten sonra Göztepe kampüsüne geçmiş, İngilizce-Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde çalışmaya başlamıştım. Artık aynı kampüste çalışıyorduk. 1993 yılında Beylerbeyi'ne taşınmıştım. Her Çarşamba günü dersim vardı, sabah Mehmet Ağabey'i arabamla Koşuyolu'ndaki evinin önünden alıp üniversiteye giderdim. Öğlen yemeklerini de Prof. İsmail Erünsal'ın katılımıyla üniversitenin içindeki lokantada yerdik. Günlük sohbetlerimizin konusu, biraz akademik meseleler, daha çok dünya ve memleket ahvaliydi. İsmail Hoca'nın çelebice yorumları, Mehmet Ağabey'in zekâ fışkıran analizleri soframızı şenlendirirdi.

O yıllarda Mehmet Ağabey'in çeşitli yerlerde yayınlanmış makaleleri vardı, ama bir kitabı yoktu. Her fırsatta kendisine makalelerini toplu olarak yayınlaması konusunda baskı yapıyordum. Sonra bir gün bana dosyayı gösterdi. Biraz üzerinde çalıştıktan sonra, "Ağabey, bunları yan yana getirmek yetmez.

Mehmet Genç, bir ödül alırken

Bir de giriş yazısı yazıp entelektüel maceranı özetlemen lazım" demiştim. Aklı yatmıştı, ama tabii bu giriş yazısını yazmak da epey vaktini aldı. 'Hac yolunda bir karınca' başlığını koyduğu giriş yazısı her genç tarihçinin okuması gereken bir metodoloji metnidir. Osmanlı arşivinde karşımıza çıkan data ile kavramsal olarak kafamızda oluşturduğumuz model ve kategorilerin uyumu veya uyumsuzluğu konusunda ufuk açıcı bir yazıdır. Nihayet, kitap dizildi ve yayına hazır edildi. Bir sabah beni aradı ve "Ayhan, kapak konusunda senin tavsiyene ihtiyacım var. Yayınevine gidip onların seçtiği kapağa bir göz atsana. Bakalım beğenecek misin?" dedi. Hemen yayınevine gittim, kapak hiç de fena değildi.

Bir hafta sonra beni aradı: "Kitap çıktı. Senin imzalı nüsha yayınevinde duruyor, uğrayıp alıver" dedi. Teşekkür kısmında şu güzel cümle vardı: "Bu makaleleri toplayıp kitap haline getirme hususundaki temenni ve teşvikleri, önsözü ve girişi okuyup çok değerli tenkit ve tavsiyeleri ile hataların azaltılmasında yaptığı dost ve aydın yardımları için Prof. Ayhan Aktar'a teşekkür etmek zevkli bir görevdir." Bir yandan bu güzel sözlerden çok duygulanmıştım, ama canımı sıkan bir mesele de vardı. Ben o günlerde profesör değildim, Doçent kadrosunda çalışıyordum! Mehmet Ağabey'e telefon edip teşekkürlerimi bildirdim. Sonra da "Ama bir teknik mesele var" dedim. "Nedir?" dedi. "Ağabey, benim için prof. demişsin, ama ben hâlâ doçentim" dedim. Kahkahayı bastı, "Aman kafaya taktığın meseleye bak. Olacağın odur!" dedi. Gülmeye başladık.

Ben de ona sahaflardan duyduğum bir hikâyeyi anlattım. Bir gün Abdülbaki Gölpınarlı merhum Sahaflar Çarşısı'nda bir dükkânda çay içip yazma tetkik ediyor imiş. Edebiyat fakültesinin genç asistanlarından biri kendisine yaklaşmış ve "Hocam, size bir haberim var. Bugün Muharrem Ergin, profesör oldu!" demiş. Muharrem Ergin'den nefret eden Gölpınarlı da "Beter olsun p...venk!" diye cevap vermiş. Bu hikâye Mehmet Ağabey'in çok hoşuna gitmişti. Akademik unvanlardan epeydir sıtkı sıyrılmış Mehmet Genç bu hikâyeyi ara sıra hatırlayıp gülerdi.

O yıllarda Mehmet Ağabey, sürekli parasızlık çekiyordu. Hiç ev sahibi olamamıştı, Koşuyolu'nda kirada oturuyordu. Buna rağmen yeni açılmış İTÜ İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü'nde ders veriyordu. Otobüslere binip Koşuyolu'ndan Maslak'a gidiyordu. 60 yaşını aşmıştı, yoruluyordu. Bir gün, "Yahu, devlet üniversitesinde neden ders veriyorsun? Saat başına kaç para verirler ki?" diye serzenişte bulundum. "Ayhan, öyle deme. Orası yeni bir bölüm. Sürekli kitap ısmarlıyorlar. İngilizce yeni çıkan kitapları kendim alamıyorum, ben de onlara ısmarlatıyorum"demişti. Yeni literatürü takip edebilmek için bunca sıkıntılara katlanıyordu.

Kitabı çıktıktan sonra, birisi Mehmet Genç'i Aydın Doğan Vakfı Ödülü için aday göstermişti. Mehmet Ağabey'in bundan haberi yoktu. Ama ödül işleriyle ilgilenen *Hürriyet* yazarları Murat Bardakçı ve Doğan Hızlan, Prof. İlber Ortaylı'nın *Osmanlı Toplumunda Aile* başlıklı kitabını ödüle layık bularak jürinin onayına sunmuştu! Durumda bir gariplik olduğunu sezen ve yaklaşık 50 eser arasından sadece bir kitabın önerilmesini içine sindiremeyen Prof. Dr. Edhem Eldem jüriden istifa etmişti. Bu kadar müracaat arasından bir tek İlber Ortaylı'nın eserinin *Hürriyet* çalışanları tarafından jüriye empoze edilmesine itiraz eden bazı jüri üyeleri, yine 2000 yılı içinde yayınlanmış Mehmet Genç'in kitabının da ödüle layık olduğunu öne sürüyordu. Tartışma esnasında *Hürriyet* çalışanları ödülün Ortaylı'ya verilmesinde diretirken bazı jüri üyeleri de ödülün İlber Ortaylı ile Mehmet Genç arasında paylaştırılmasının daha uygun olacağını savunuyordu. Sonunda 'parayı verenin düdüğü çaldığı' bir durum ortaya çıktı ve tabii ki *Hürriyet* çalışanlarının dediği oldu! Aydın Doğan Vakfı Ödülü ve o zamanın parasıyla karşılığı 15 milyar TL (veya 8 bin 345 dolar) İlber Ortaylı'ya verildi. Fakat tartışmalar sonucunda, *Hürriyet* çalışanları kendi koyduğu kuralları da çiğneyerek ödül yönetmeliğinde bulunmayan yeni bir 'icad' çıkardı ve esas ödülü İlber Ortaylı'ya verirken Mehmet Genç'e de parasal karşılığı olmayan ve mansiyon niteliğinde bir 'özel ödül' layık görüldü.

Gazete haberini görünce Mehmet Ağabey'i aradım. Çok canı sıkılmıştı. Reddetmeye karar vermişti. Aydın Doğan Vakfı Yürütme Kurulu Başkanı Orhan Birgit'e 6 Nisan 2001 tarihinde bir reddiye mektubu yazdı, şimdi o mektuptan Mehmet Genç'in kişiliğini ortaya koyan birkaç cümle vermek istiyorum:

"Ödüller kazanmak ve popüler olmak benim hayat tercihlerim arasında yer almaz. İtibarı pek yüksek olan vakfınızın vereceği tarih ödülü için herhangi bir başvuruda bulunmamış olmakla da bu tutumumu imâ etmiş olduğumu düşünüyordum. Seçiciler kurulunuzun saygı değer üyelerinin kitabım hakkında verdikleri kararla, bu konuda benim de yanılmış olduğumu ortaya koyan bir yanlışlığa düştüklerini görüyorum... Sizin de pek iyi bildiğiniz gibi, her ödül açık veya kapalı bir yarışmanın sonucudur. Çok sayıda başvuru arasından ödüle lâyık olan eser ve yazarı tesbit ve ilan edildikten sonra, ayrıca kazanamayanların isimleri açıklanmaz! Normal ve tabii olan da budur... Ödül için başvuruda bulunmayan bir kitabı ve yazarını, kazanamayanların arasına yerleştirdikten sonra gazetelerinizde ilan etmiş olmanızı- iyi niyetle yapılmış beğeni, takdir ve övgülerle dahi olsa! – sizin açınızdan ciddi bir yanlışlık, benim açımdan ise maalesef tatsız bir yol kazası olarak değerlendirdiğimi ifade etmek isterim."

Siyasi iktidar ile Şehir Üniversitesi arasındaki gerilim, basında 'aile içi bir kavga' gibi görülüyordu. Bu nedenle, araya sözü dinlenen ağabeyler sokuluyor, Davutoğlu ile Erdoğan arasındaki gerilim azaltılmaya çalışılıyordu. Ama mesele basit bir aile kavgası değildi. "Bizim mahallenin çocukları, neden bizim her yaptığımızı alkışlamıyorlar" meselesiydi. Geçen yıl Şehir Üniversitesi kapatıldıktan sonra konuştuğum Mehmet Genç, "Ayhan, bizlerin bağımsız bir şekilde kimseye boyun eğmeden ilim yapmamızı istemiyorlar" demişti. Evet, istenen siyasi otoriteye tam bir biat ve ulü'l-emre (sizden olan emir sahiplerine) itaatti. Olmadı! Öğrencisi ve hocalarıyla düzgün eğitim veren, son 10 yıl içinde açılan bazı tabela üniversiteleri gibi olmayan bir eğitim kurumu kapatıldı.

SON ON SENESİNİ GEÇİRDİĞİ ŞEHİR ÜNİVERSİTESİ'NİN KAPATILMASI MEHMET GENÇ'İ ÇOK ÜZMÜŞTÜ. O HEP BAĞIMSIZ BİR ŞEKİLDE, KİMSEYE BOYUN EĞMEDEN İLİM YAPMAK İSTEMİŞTİ. ÖMRÜNÜN SONLARINDA, PARÇASI OLMAKTAN MUTLULUK DUYDUĞU BİR KURUMUN KAPATILMASINA TANIKLIK ETTİ.

Mehmet Ağabey'in hayatının son 10 yılı akademik açıdan son derece güzel geçti. 2010 yılında İstanbul Şehir Üniversitesi kurulmuştu. Mehmet Genç de tarih bölümünün kurucu hocalarından biriydi. Düzgün maaş alıyordu. Prof. Ahmet Davutoğlu'nun önayak olmasıyla Bilim ve Sanat Vakfı tarafından kurulan bu vakıf üniversitesi kaliteli akademik kadrosu, yarattığı yeni, demokratik bir hava sayesinde kısa zamanda gelişti. Ama özellikle 2013 yılındaki Gezi olaylarıyla birlikte ülkenin içine girdiği türbülans ve kurumsallaşan otoriter yönetim sonucunda Davutoğlu ile AKP üst yönetimi arasındaki mesafe açıldı. Ülker grubu üniversiteden parasal desteğini çekti. Belli başlı öğretim üyeleri de ülkede olup bitenleri ve AKP hükümetini artık destekleyemez hale geldi. Ayrılanlar, yurt dışına gidenler oldu. Mehmet Ağabey ile bu dönemde çoğunlukla telefonla konuşuyorduk. O kadar emekle kurulan üniversitenin bir takım bürokratik nedenlerle çökertilmesi kendisini çok bunaltmıştı, evden çıkmak istemiyordu.

Mehmet Ağabey, şevkle çalıştığı ve kapısından girdiği andan itibaren mutluluk duyduğu bir kurumun can çekişmesini seyretmek zorunda kaldı. Sanıyorum, İstanbul Şehir Üniversitesi'nin yok oluşunu seyretmek, zaten kanser hastası Mehmet Genç'in ömrünün son aylarında yaşadığı en ciddi travma olsa gerek.

Mehmet Genç'in eserleri, yetiştirdiği öğrenciler, entelektüel duruşu ve anlattığı güzel Laz hikayeleri 'hoş bir seda' olarak geride kalacak.

Karıncanın biri Hacca gitmek üzere yola çıkmış. Görenler, "Ne yapıyorsun sen bu hâlinle Hacca nasıl gidersin" demiş. O da "Hacca erişemesem bile, bari Hac yolunda ölürüm" demiş.

Mehmet Genç de aynı şekilde yaşadı ve öldü. Geride kalan bizler için de Şah İsmail'in ölen bir dostunun arkasından dediği gibi, "Bir kerpiç düştü, gönlümün sarayından" demekten başka çare yoktur. Nur içinde yatsın...

AYHAN AKTAR - İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ

* Bu yazı ilk olarak *Diken* web sitesinde 19 Mart 2021'de yayınlanmıştır. http://www.diken.com.tr/hac-yolunda-bir-karinca-mehmet-gencin-ardindan/

Yavuz Sezer, 1979-2021

EDHEM ELDEM

Yavuz Sezer, 24 Mart sabahı Covid-19 yüzünden vefat etti. Kaybedilen bir dost, bir meslektaş hakkında anı yazısı (*in memoriam*), yazılması en zor yazılardandır. Bir bakıma da tehlikelidir, zira yakın birinden bahsederken ister istemez yazanın kendini yeteri kadar geri çekmemesi, neticede kaybedilen kişiden çok kendinden bahsetme tuzağına düşmesi kolaydır. Bu hataya düşmemek için baştan Yavuz ile hayatlarımızın kesiştiği noktaları kısaca sıralamakla yetineceğim. Yavuz, 2002'de lisansını, 2005'te ise yüksek lisansını Boğaziçi Üniversitesi'nin Tarih Bölümü'nde tamamladı. Her iki süreçte de sık sık konuştuğum, tartıştığım, elimden geldiğince önerilerde bulunup destek olduğum, çalışma ve araştırmalarını yakından ve ilgiyle takip ettiğim, beğendiğim, çok sevdiğim bir öğrencimdi. 2004 yılında düzenlediğim madalya ve nişanlarla ilgili bir sergide beraber çalışmıştık. MIT'deki doktora çalışmaları boyunca temaslarımız daha aralıklı da olsa devam etti ve 2016'da tezini savunduğunda jürinin bir üyesi olarak bu büyük başarısına doğrudan tanık olma fırsatına sahip oldum. Bu noktadan sonra yılların parlak öğrencisi artık meslektaşım olmuştu.

Yavuz Sezer, kırk bir yaşındaydı. Sırasız, zamansız olarak tanımlanan kayıplar daima en çok acı verenlerdir. İnsanın kendinden yirmi yaş genç eski bir öğrencisi için bir *in memoriam* yazmak durumunda kalması, ilk defa karşılaştığım ve çok azap veren bir tecrübedir. Zaten dar ve bazı açılardan garip bir dünyada yaşayan bizler için meslektaşlarımızın vefatı, biraz aile içindeki kayıplar gibi daima şahsi ve trajik bir boyut taşır. Geçtiğimiz sene içinde tarih camiasından sevdiğim ve saydığım Jacques Thobie, Metin Kunt ve henüz bir hafta önce Mehmet Genç gibi büyük kayıplar yaşadık, her birinde yüreğim dağlandı. Fakat Yavuz Sezer kırk bir yaşındaydı. Parlak bir akademik kariyerin henüz başındaydı. Tezini bitirdikten sonra yurda dönmüş, yeni araştırma projelerine ve Bilgi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'ndeki görevi sayesinde yeni öğrenciler ve araştırmacılar yetiştirmeye henüz başlamıştı. Önünde daha on yıllar sürmesi gereken uzun, verimli, keyifli, birçok açıdan da meşakkatli bir hayat bir anda sönüverdi.

Yavuz Sezer, Covid-19'a yenik düştü. Sadece bir gün önce annesi aynı nedenle hayatını kaybetmişti. Bu durum karşısında acı, korku ve özellikle öfke duymamak imkânsızdır. Yaşadığımız bu acılar, bizi her akşam hava durumu gibi ekranlara yansıtılan ve adeta kanıksadığımız rakamların arkasında gizlenen korkunç gerçekle yüzleştiriyor. Bir senedir hükümet tarafından doğru dürüst yönetil[e]meyen, şüpheli ve şaibeli rakamlarla azımsanmaya çalışılan bu krizin, sosyal devletin – hatta bir bakıma devletin – yokluğunu örtmek için kararlaştırılan zamansız gevşemelerle tekrar alevlendiği bir dönemde bu kayıplar karşısında nasıl öfke, öfkenin ardından ise ümitsizlik duymayız?

Fotoğraf: Murat Şiviloğlu, Beylerbeyi, 28 Ekim 2017

Yavuz Sezer, parlak bir tarihçiydi. On sekizinci yüzyılda yaşanan kütüphane furyasını inceleyen, Osmanlı mimarlık tarihine olduğu kadar düşünce, kültür ve zihniyet tarihine yenilik getiren tezi, son zamanlarda bu alanda gerçekleştirilmiş olan en ilginç, en özgün, en yaratıcı çalışmalardan biridir. Bu eserinde Yavuz, kolaya kaçmadan, mekân ve mimariyle yetinmeyip kütüphaneleri işlevleri ve içerikleriyle birlikte incelemiş; bunların kurucu ve vâkıflarının şahsiyet ve kariyerlerini, kitap ve okuma kültürünü, dönemin düşünce dünyasıyla bütüncül bir şekilde ele alarak, hepimize ve gelecek nesillere örnek olacak bir yaklaşım sergilemiştir. Onun alana katkısının hakkını vermek ve hatırasını yaşatmak için yapılması gereken, bu çalışmanın bir an evvel yayınlanmasını sağlamaktır.

Yavuz Sezer, zarif, neşeli, keyifli bir insandı. Onu tanımış olanlar, çalışma şevki kadar yumuşak mizacını, araştırmadaki ciddiyeti kadar mizah anlayışını daima hatırlayacaklardır. Kaybının bütün sevenlerine verdiği derin üzüntü asla yok olmayacaktır, fakat zamanla zengin bir kişiliğin, cana yakın bir dostun ve parlak bir bilim insanının hatırasının ve geride bıraktıklarının bu acıyı bir nebze de olsa dindireceğine inanmak istiyorum.

EDHEM ELDEM – BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ, TARİH BÖLÜMÜ

Topraktan Tuvale Meyveler

MEYVELER TOPRAĞIN İNSANOĞLUNA BAHŞETTİĞİ ZENGİNLİKLERDİR. BAŞLANGIÇTA, NEREDEYSE HİÇBİR ÇABA GÖSTERMEDEN DOĞADAN ELDE EDİLMİŞLER; ZAMAN İÇİNDE DE GÖZLEM YETENEĞİ SAYESİNDE İNSANLIK BU DEĞERİ İYİLEŞTİRMENİN, VERİMİNİ ARTTIRMANIN YOLUNU BULMUŞTUR. DOĞANIN BU NİMETLERİ TABİİ Kİ EFSANELERDE, MİTLERDE, TANRI VE TANRIÇA İLİŞKİLERİNDE, DİNİ METİNLERDE SEMBOLİK ANLAMLAR YÜKLENEREK YERİNİ ALIR VE BU METİNLER ARACILIĞIYLA GÖRSEL DİLDE ÖZELLİKLE AVRUPA RESİM TARİHİNDE YERİNİ FAZLASIYLA BULUR.

EMİNE ÖNEL KURT – ZERRİN İREN BOYNUDELİK

17. yüzyılda botanik bilimcilerinin özellikle ilgilendiği meyveler doğada hep var olmuş, toprağa ve iklime göre azalıp çoğalmış, geliştirilen tarım yöntemleriyle verimli hale getirilmiş, coğrafyaya göre çeşitlenmiş ve tüketim şekilleri toplumdan topluma değişkenlik göstermiştir. Mezopotamya ve Mısır'da meyveler çiğ olarak tüketildiği gibi şarap ve türevi fermente içeceklerin hazırlanmasında da kullanılmıştır. Antik Yunan ve Roma denince ilk akla gelen hem meyvesi hem de kullanım alanı hayli geniş olan, yağı nedeniyle önem sırasında birinci olan zeytindir. Bununla birlikte incir, nar, hurma, ayva gibi meyvelerin hem kuru hem taze, kahvaltıda ya da tatlı olarak tüketildiği bilinir ve başta üzüm olmak üzere çeşitli meyvelerden şarap yapılmıştır. Roma dönemine ait fresk ve mozaiklerde, meyvelerin de olduğu yiyecek çeşitliliği belgelenir.

Erken Hıristiyanlık döneminde ve Ortaçağ ziyafet sofralarında da çiğ ve pişmiş meyveler yaygın olarak yer bulmuş ağırlıklı olarak yemekleri tatlandırmak için kullanıldığı tespit edilmiştir. Ortaçağ Hıristiyan kültürünün inşasında önemli yeri olan manastırlar dönemin yemekle ilgili tüketim alışkanlıkları hakkında bilgi verdikleri gibi yetiştirilen ürünler için de kaynak oluştururlar. İsviçre'deki Aziz Gall Manastırı (kuruluş 719) inşa edilirken rayihalı otlarla birlikte meyve ve sebze bahçelerine geniş alanlar ayrıldığı görülür. Bu ürünlerin yetiştirilmesi keşişlerin yeme içme alışkanlıklarına da ışık tutar. Geç Gotik dönemde bir kraliyet mutfağında çalışanların dökümünün yapıldığı metinde sadece on beş kişinin meyvelerden sorumlu olduğunun yazılı olması meyvelerin sofralarda epeyce yer tutmuş olduğunu gösterir.[1] Rönesans'taysa salt bir yiyecek çeşidi olarak değil cezbedici görsellikleri nedeniyle de meyveler sofralarda baş köşeye yerleşmiştir. Sofra takımlarının çeşitlenmesiyle meyveler göze de hitap edecek şekilde kullanıma girmiş, şatafatlı sofraların merkezinde göz alıcı düzenlemelerle sunulmuştur. Dört temel elementten toprakla bağlantılı olan meyve, özellikle Ortaçağ ve Rönesans'ta tıbbi açıdan tehlikeli olarak kabul edilirken[2] bir yandan da (olasılıkla dengeli yendiği durumlarda) iştah arttırıcı ve lezzet verici olarak görülmüştür. Meyveler için 17. yüzyılla birlikte özel mülklerin bahçelerinde ve envai çeşit bitkinin yer bulduğu

Herculaneum'dan şeftali, erik, incir ve hurma meyvelerinin görüldüğü duvar resmi, yak. 62-69, fresk, 40x119 cm
Museo Archeologico Nazionale, Napoli

botanik bahçelerinde özel alanlar ayrılmıştır.[3] Meyveye karşı ilginin arttığı 18. yüzyılda tarım teknikleri geliştirilmiş, hijyen standartları arttırılmış, meyve yetiştiriciliği yaygınlaşmış ve sanayi devrimiyle birlikte muhafaza edilmesinde gelişmeler olmuştur.

Bu yazı çerçevesinde ele alacağımız Avrupa resim sanatında, meyvelerin kullanımına bakarken çıkış noktamız resmin konusu ve söz konusu sahnede diğer unsurlarla birlikte meyvelerin işaret edebilecekleridir. Avrupa resminde sık kullanılan meyveleri elma, üzüm, nar, incir, kavun, çilek, kiraz, limon ve portakal, kuru meyvelerden hurma, kabuklu meyvelerden ceviz ve badem olarak sıralayabiliriz. Görsel dilde bu çeşitlilik en görkemli şekilde *cornucopia* (bereket boynuzu) betimlemelerinde cisimleşir.

Cornucopia, her zaman bolluk, zenginlik ve refah simgesidir. Bu yüzden şans, uyum ve barış alegorilerinin atribüsü olarak da kabul edilir. Bir öyküye göre; Kronos kendisine rakip olmasınlar diye doğan bütün çocuklarını yer. Karısı Rheia son çocuğu Zeus'u bu acı sondan kurtarmak için Kronos'a çocuk yerine beze sarılmış bir taş verir. Zeus da büyütülsün diye nympha Amaltheia'ya teslim edilir. Nympha Zeus'u keçi sütüyle besler. Zeus bir gün kendisine süt veren keçiyle oynarken yanlışlıkla onun bir boynuzunu kırar; kendi kendine verdiği bir yaratıcı güç sayesinde kırılan boynuzu envai çeşit yiyecekle doldurur ve nymphaya hediye eder.[4] Bir başka öyküye göreyse Herakles ve ırmak tanrısı Akheloos, güzel Deianeira'yı elde etmek için kavga ederler. Irmak tanrısının istediği her türlü şekle dönüşmek gibi bir yeteneği vardır. Bu kavgada da Akheloos, Herakles'in gücüyle baş edebilmek için bir boğaya dönüşür. Herakles boğayı boynuzlarından yakalar, birini kırar ve böylece ırmak tanrısını yener. Irmak tanrısı kadından vazgeçip boynuzunu geri almak için Herakles'e Zeus'un kutsal keçisi Amaltheia'nın çiçek ve meyve dolu bereket boynuzunu vermiştir.[5]

Cornucopia, betimlemelerde içi meyvelerle dolu olarak gösterilir. Bereket boynuzu çoğunlukla Rheia ve Kronos'un kızı olarak kabul edilen, tarımın ve bitkilerin koruyucu tanrısı[6] Demeter'in (Ceres) ya da toprak elementinin ve sonbahar mevsiminin sembolü olarak kullanılır. Ovidius da *Fasti* ve *Dönüşümler* kitaplarında bu boynuzdan bahseder ama bazı eklemeler de yapmaktan çekinmez:

> "... O, tanrıya süt veriyordu, ama boynuzunu kırınca bir ağaçta yoksun kaldı güzelliğinin bir yanından. Kaldırdı bu boynuzu nympha, taze otlarla çevreledi ve meyvelerle doldurup Iupiter yesin diye getirdi. O (Iupiter), semanın egemenliğini elinde tutup, babasının tahtına oturduğunda ve hiçbir şey yenilmez Iupiter'den büyük olmadığında, süt anasını ve süt anasının bereketli boynuzunu takımyıldızı[7] yaptı, şimdi de sahibinin adıyla anılan."[8]
>
> "Neptunus'un kahraman oğlu, tanrıya iç çekişinin ve içe göçmüş alnının sebebini sorar; ona şöyle yanıt verir Calydonlu nehir tanrısı, sade saçları sazla çevrelenen:[9] ... 'Vahşi adam, sağ eliyle sert boynuzumu tutarken kırdı ve alnımdan çekip çıkararak beni sakat bıraktı; naiaslar bunu meyvelerle ve kokulu çiçeklerle doldurup kutsal kıldılar; zengindir Bereket tanrıçası benim boynuzumla' dedi".[10]

16. yüzyıldan sonra, görsel alanda çalışan sanatçıların betimlemeleri için bir tür rehber niteliğinde kabul edilen *Iconologia*'nın yazarı Cesare Ripa'ya göre bolluk alegorisi şöyle gösterilmelidir:

> "Genç bir kadın, yeşil giysisi altın sırmalarla işlenmiş: yeşil çayırların altınsa olgunlaşmış ekinin sarı rengidir. Saçlarında bolluğun habercisi olarak çiçeklerden bir taç bulunur. Sağ elinde bir bereket boynuzu, sol elindeyse bir hububat demeti taşır. Ayakları dibindeyse başak demetleri durur. Ön planda içi altın ve mücevher dolu kaplar ve para keseleri görülür."[11]

Cornucopia, bu zengin metinler eşliğinde görsel sanatlarda yerini bulur. Barış ve adalet erdemleriyle birlikte, bunların doğal sonucu olarak umulan bolluk ve bereketi temsil eder. Genellikle içi meyve, sebze, tahılla dolu olarak betimlense de resmin yapıldığı döneme göre maddi zenginliği ve gücü simgeleyen para, inci, taç, asa ve hatta baharat

Abraham Janssens, *Demeter, Dionysos, Eros ve Aphrodite*, 1605-1615, tuval üzerine yağlıboya, 183x235 cm. Museo Nazionale Brukenthal

gibi nesnelerle de dolu olabilir. Janssen'in resminde başına ekinlerden taç takmış Demeter, Hades tarafından yeraltına kaçırılan kızı Persephone'yi arayışını simgeleyen meşaleyle görülür. Yaslandığı *cornucopia*, enginardan kuşkonmaza, kabaktan karnabahara pek çok sebzeyle ve ekin dallarıyla doludur. Kompozisyon, "Yiyecek ve şarap eksikse, aşk soğur"[12] sözünün imgeleştirilmesi olarak atmak üzere olan genç adam, şans kişileştirilmesidir. Rönesans'ta çok popüler olan bu şans oyunu resmin muhtemel patronuna, Mantua Markizi Isabella d'Este'ye de atıfta bulunuyor olabilir. D'Este'nin armalarında kullandığı amblemlerinden biri, kişisel servetinin dalgalanan inişli çıkışlı halini ifade eden bir demet lotarya kağıdıdır.[15] Resimde sağ tarafta, büyük bir bereket boynuzu taşıyan çıplak balon üzerinde oturur. Pelerininin uçuşması, rüzgar gibi değişken, kararsız, çabuk, mütehavvil, hatta dönek, vefasız, sebatsız, sözünde durmayan doğasını yansıtır. Tek ayağında sandalet olmasıysa, sadece servet değil, talihsizlik de verme kapasitesini simgelemektedir. Bunlara karşın kucakladığı *cornucopia* içinde çeşit çeşit meyveler açıkça görülmektedir. Dossi, bol sembolizmle dolu, karmaşık

***CORNUCOPIA*, GÖRSEL SANATLARDA BARIŞ VE ADALET ERDEMLERİYLE BİRLİKTE BOLLUK VE BEREKETİ TEMSİL EDER. GENELLİKLE İÇİ MEYVE, SEBZE, TAHILLA DOLU OLARAK BETİMLENSE DE RESMİN YAPILDIĞI DÖNEME GÖRE MADDİ ZENGİNLİĞİ VE GÜCÜ SİMGELEYEN PARA, İNCİ, TAÇ, ASA VE HATTA BAHARAT GİBİ NESNELERLE DE DOLU OLABİLİR.**

Dosso Dossi, *Fortuna Alegorisi*, 1530, tuval üzerine yağlıboya, 181x194 cm
J. Paul Getty Museum, Los Angeles

kabul edilir. Resimde, kucağındaki kutsal hayvanları güvercinler ve yanındaki Eros'la Aphrodite'yi ve elindeki şarap kadehi, üzüm salkımı ve başındaki asma yapraklarıyla Dionysos'u da kolayca tanımak mümkündür.[13]

Cornucopia talih ve kader alegorilerinin kişileştirilmelerinde de sıklıkla kullanılır. Dossi'nin resminde[14] solda, elinde bir demet lotarya biletini solundaki kap içine

kadınsa Fortuna olarak bilinen Romalı talih tanrıçasıdır.[16] Her zaman olumlu niteliklere referans olmayan bu tanrıça, yıldızların insan kaderi üzerindeki etkisini vurgulamak ve bereket boynuzunda getirdiği lütufların, yardımların, himayesinin genellikle geçici olduğunu ve bir anda yok olabileceğini göstermek için, üzerinde Zodyak işaretlerinin belli belirsiz görüldüğü şeffaf bir

alegorik sahneleri yaratmasıyla ünlü bir sanatçıdır. Bu resimde de "hayatta refah geçicidir ve şansa bağlıdır" mesajı vermek istemiş olmalıdır.[17]

Meyveler (ve sebzeler) tek başlarına da görsel alanda yer bulmuşlar kimi zaman sembolik anlamlarıyla kullanılmışlardı. Mitolojik kahramanlarla da yakın ilişkileri olan bazı meyveler kimi tanrı ya da tanrıçaların kutsalları arasındadır. Örneğin elma öncelikle Hera'yla ilişkilidir. Malum, Hesperides bahçesinin altın elmaları ona verilen düğün hediyeleridir.[18]

Bunun yanı sıra bilindiği gibi insanın ilk günahı işlemesinin ve cennet bahçesinden kovulmasının nedeni, bu bahçede yediği elmadır. Buna benzer şekilde hemen hemen tüm meyvelerin ilişkili olduğu bir tanrı ya da tanrıça vardır. Hem taze hem de kabuklu meyvelerin şu ya da bu şekilde İsa ve Meryem'le, İsa'nın acılarıyla ve yeniden doğuşuyla ilişkilendirilmesi oldukça yaygındır.

Meyvelerin olduğu bir 16. ya da 17. yüzyıl resmi düşündüğümüzde pek çoğumuz Caravaggio'nun, meyve dolu bir sepetin eşlik ettiği dini ya da din dışı konulu resimlerini hatırlayabilir. Bu resimlerdeki meyvelerin görsel çekiciliğini ve çeşitliliğini 17.

Vincenzo Campi (1536-1591), *Meyve Satıcısı*, 1578-1581, tuval üzerine yağlıboya, 143x213 cm. Pinacoteca di Brera, Milano

yüzyılda yaygınlaşacak olan natürmort resimlerinde bir masa üzerinde görmek de mümkündür. Yine aynı yüzyılda meyveler artık pek çok resim türünün adeta baş tacı haline gelerek günlük hayat sahnelerinde (*janr*/tür resmi), yemek sofraları ve ziyafet resimlerinde, duyuları, mevsimleri ve elementleri ifade etmek üzere alegorik anlatımlarda yer bulur. Kompozisyonun merkezindeki kadın figürü olmasa bir natürmortta görülebilecek, meyve ve sebzelerle dolu bir masa düzenlemesini anımsatan Vincenzo Campi'nin (1530/1535-1591) resmi sunduğu çeşitlilik açısından benzerlerinin bir adım önüne geçer ve bu açıdan değerlendirilmeyi hak eder. Resim adeta, bir *cornucopia*'nın tezgaha saçılmış hali gibidir. Meyve ve sebzeleri pazar tezgahlarında başka pek çok yiyecekle birlikte resmeden çağdaşları ve ardılları gibi Campi'nin çalışması da toprak elementini simgeler.[19] Meyve ve sebzelerle dolu sepetlerle çevrili satıcı kadının arkasında solda ağaçtan meyve toplayan (rengine bakılırsa elma olabilir) iki figür ve sağda çok gerilerde bir kent silueti göze çarpar. Elma dışında sepet, fıçı ve çanaklar içinde armut, fındık, kiraz, erik, şeftali, kayısı, ayva, kestane, böğürtlen, ahududu vardır. Meyvelerin yanı sıra toprak elementinin bir başka simgesi olan sebzeleri vurgulamak için, kimi mevsimsel açıdan birbiriyle uyumsuz olsa da kuşkonmaz, enginar, bakla, bezelye, salatalık ve lahana görülür.

Simgesel açıdan bakıldığında İncil araştırmacılarına göre meyveler ilk olarak insanlığın kurtarıcısı İsa'nın bedenini ya da kefaretini simgelerken olumsuz anlamda da baştan çıkarıcılığı ifade edebilir. Bazen de meyveler manevi erdemlerin ve ebedi hayatın ödülü olarak değerlendirilir. Yaşam karşısında ölümlülüğü ifade etmek için ya da yaşlanmanın ve nihayetinde ölümün simgesi olarak *vanitas* resimlerinde çürümüş meyve resmedilir. Geneli değerlendirildiğinde tüm meyveler ruhu beslediği düşünülen ve fiziksel olarak da zevk veren yiyecekler olarak kabul edilirken her bir meyve çeşidi de ayrı ayrı alegorik ve ikonografik okumalara açıktır.

Dini konulu resimleriyle tanınan Venedikli ressam Carlo

Carlo Crivelli, *Meryem ve Çocuk İsa Tahtta Bağışçıyla Birlikte*, 1470, ahşap panel üzerine tempera, 125 x 51 cm National Gallery of Art, Washington

Caspar Netscher, *İç Mekanda Bir Sepet Limonla İki Kadın*, yak. 1664-65, ahşap üzerine yağlıboya, 37,6x34,4 cm. The Leiden Collection, Leiden

Crivelli'nin (1430/35-1495), Meryem ve İsa'yı bir bağışçıyla birlikte gösterdiği çalışmasında daha çok Kuzey ülkelerinin ressamlarında görmeye alışık olduğumuz bir detaycılık vardır.[20] Bebek İsa elinde bir elmayla betimlenmiştir. Genel görüşte elma, Adem ve Havva'nın günahlarının simgesi olan meyve olarak kabul edilse de Kutsal Kitap'ta bahsi geçen meyvenin elma olduğuna şüpheyle yaklaşanlar da vardır.[21] Elma,[22] Adem ve Havva'nın cennetten kovulmalarının ve ölümsüzlüklerini kaybetmelerinin simgesiyken İsa'nın ya da Meryem'in elindeki elma hem günahtan kurtuluşa hem de ölüme referanstır.[23] Resimde Meryem'in başının arkasındaki meyve çelenginde elmanın yanı sıra görülen ayva da Meryem ve İsa betimlemelerinde yer alan bir meyvedir. Bu iki meyveden başka bereket, doğurganlık ve İsa'nın acılarının simgesi olarak nar; kurban edilen İsa'nın kanının ve acılarının simgesi olarak kiraz da İsa ve Meryem betimlemelerinde sıklıkla görülür. Ayva, Yunan mitolojisinde Aphrodite'yle ilişkilendirilen aşk, bereket ve evliliğin simgesi olarak da kabul görmüştür.[24] Yunan tarih yazarı Mestrius Plutarchus (46-119),
MÖ 640-560'ta yaşadığı tahmin edilen, Atinalı devlet adamı ve şair Solon tarafından yazılmış ve ilan edilmiş olan bir karardan bahseder: Atina kentinde gelinler kocalarıyla yatmadan önce ayva yemelidir. Bu da doğurganlığa yardımcı etkilerinin önemsendiğini gösterir. Bu inanış Rönesans'ta da devam eder. Muhtemelen bu yüzden evlilik resimlerinde mutlaka ayva görünür. *Doğa Tarihi*'nin yazarı Plinius (İS 23-79), ayva ağacından kesilen bir dal ekilince yine bir ayva ağacının büyüyeceğini belirtmiş, bu da ölümsüzlükle ilişkilendirilmiştir.[25] Buradan yola çıkılarak ayva, İsa'nın yeniden doğuşunu da simgeler. Ve yine bu yüzden ayva, elma gibi aynı zamanda kefaretin, İsa'nın kendisini insanlık için kurban etmesinin de simgesidir.

Kimi meyveler resmin yapıldığı coğrafi sınırlar içinde değerlendirildiğinde lüks tüketim maddeleridir.
Caspar Netscher'in (1639-1684), limon seçen kadın betimlemesi Hollanda resminde yaygın bir konu olan kusursuz ev hayatını yansıtma çabasıdır. Hollanda'da 17. yüzyılda yayımlanan kimi kılavuzlarda evdeki rutinlerin eksiksiz bir biçimde sürmesi için evin hanımına düşen görevler, israf etmeden alışveriş yapmak ve en kaliteli yiyecek maddelerinin seçimi gibi bilgiler yer almıştır.[26] Kadınları pazar tezgahlarının başında çoğunlukla da meyve, sebze ve balık gibi tazelikleri önemli yiyecekleri satın alırken gösteren resimler evin hanımına düşen görevlerle ilişkili olarak bu dönemde yaygındır. Netscher'in resmindeki kadın da özenli ve belli ki pahalı giysiler içindedir. Ev işi ya da alışveriş yaparken değil ama bunun için görevlendirdiği hizmetçisini bir anlamda yönlendirirken ya da denetlerken görülür. Masa üzerindeki aynayla kolye ve duvardaki rafta görülen mücevher kutusu ve küçük şişelere (parfüm için olabilir) bakılırsa kadın yatak odasındadır ve belki de kişisel bakımıyla meşgul olduğu sırada resimde görülmese de muhtemelen bir satıcının kapıya getirdiği[27] ve hizmetçisinin ona uzattığı sepetin içinden limonların en iyilerini seçmektedir. Tıpkı kadının giysisinin parlak kumaşı gibi limonlar da göz alıcı bir parlaklıktadır. Limon simgesel olarak ölçülülükle ilişkilendirildiği gibi dışının güzelliğine karşın içindeki ekşi kısmı nedeniyle günahkarlığa karşı uyarı olarak da değerlendirilir. Bu resimdeki kullanımının bu simgesel değerleriyle ilişkisi çok net olmasa da resmin bir kuzey ülkesinde yapıldığı düşünüldüğünde ender bulunan ve dolayısıyla pahalı lezzetler arasında sayılabilir. Limon gibi başka coğrafyalardan[28] gelen yiyeceklerin betimlenmesi

Willem Kalf, *Meyve, Bardak ve Kaseli Natürmort*, 1659, tuval üzerine yağlıboya, 58,4x50,8 cm. Metropolitan Museum, New York

resmin sahibinin lüks alışkanlıklarını ve seçkinliğini gösterme arzusuyla da ilişkili olabilir.

Görsel etkisinin yanı sıra nadir oluşu açısından düşünüldüğünde natürmortlarda limon, ayrıcalıklı yaşamın geçici olabileceğini, ölçülülük erdemini ya da oburluğun tehlikelerini anımsatmak için resmedilmiş olabilir. Willem Kalf'in (1619-1693) resminde limon yine lüks ithal mallarından Çin porseleninden bir kâse ve Türk halısıyla birliktedir. Buradaki gibi kabuğu spiral şeklinde soyulmuş limon, geçen zamanın sembolü olarak değerlendirilir[29] ve aynı zamanda hayat yolculuğunun metaforu olarak kullanılır. Yolculuk sırasında manevi öze ulaşmak için dış malzeme olan kabuk kademeli olarak terk edilir. Bu detay aynı zamanda ressamın betimleme konusundaki maharetini de ortaya koymasına yardım eder.

Alman Okulu'na ait bir 17. yüzyıl natürmortunda meyveye bu kez dönemin değerli ürünlerinden şeker eşlik eder. Şeker, okyanus ötesinden gelen egzotik bir tattır ve özellikle kadınlar ve çocuklar tarafından çok sevilmiş, kadınsılığın ve çocukça masumiyetin simgesi olmuştur.[30] 17. yüzyıl boyunca, orta sınıf tüketicilerin de talebini karşılamak amacıyla üretimi hızla arttırılan şekerin kullanımı yaygınlaşır. Resimdeki koni biçimli şeker kalıbı, bozulmaya ve böceklere karşı koruyucu olan *indigo* boyayla boyanmış bir kağıda sarılıdır;[31] yanındaki kutunun içindeki de toz haline getirilmiş şeker olmalıdır. Resmin solunda görülen gülsuyunun da badem ezmesi gibi tatlılarda kullanıldığı bilinir. Zevk veren tatlardan kaynaklanan ahlaki ve dini tartışmaların odağında olan şeker[32] bu kompozisyonda çilekle yan yanadır. Ovidius'un *Dönüşümler*'de söz ettiği, toprağın kendi kendine verdiği meyveler arasında dağ çileği de vardır. Muhtemelen burada bahsedilen "altın çağlarda" yenmiş olması sebebiyle daha sonra dünyevi cennetin meyvesi olarak adlandırılmıştır.[33] Çileğin ilkbaharda olgunlaşması; Meryem'e gelen müjdenin ve İsa'nın yeniden doğuşunun da ilkbaharda olması bu meyvenin iki çok önemli dini olayı hatırlatmasına neden olmuştur. İsa'nın doğumu, bu doğumun çobanlara müjde edilmesi ve Luka İncili'nde bahsedilen kâhin kralların yeni doğmuş İsa'yı ziyaretlerini betimleyen sahnelerde de çilek görülür. Üç dilimli yaprağı, kutsal üçlü sembolü olarak kabul edilebilir, beyaz çiçekleriyse saflığı simgeler. Meyvenin kırmızı rengiyse kanı ve dolayısıyla İsa'nın acılarını çağrıştırır. Bu nedenle İsa'nın çarmıhta ya da öldükten sonra çarmıhtan indirilmesi

Alman Okulu, *Bir Kase Çilek, Kadeh, Gül Suyu ve Şekerli Natürmort*, yak. 1680, tuval üzerine yağlıboya 40,5x55,5 cm. The Merchant's House Marlborough

sahnelerinde de bir yerlere çilek yerleştirmek bu sembolizmin sonucudur.[34]

Resmi yapılan meyveler yeryüzündeki yenilebilir cinslerinin sayısı kadar olmasa da burada değerlendirmeye çalıştıklarımızdan çok daha fazladır şüphesiz. Her bir meyve yer aldığı resmin konusu, resmi sipariş edenin beklentileri, sipariş edenle birlikte kimi zaman resmi yapanın da dinsel eğilimleri ve kültürel birikimleri çerçevesinde farklı ve çok sayıda simgesel okumalar yapılmasına yol açabilir. Yine de her zaman için simgesel yorumlamalara biraz mesafeli olmak ve kimi zaman da sanatçının detayları işlemedeki ustalığını göstermek adına ya da iştah açıcı bu nesnelerin renk ve estetik açısından resme kattığı değerleri için tercih edilmiş olabileceğini aklımızın bir köşesinde tutmak iyi olur.

DİPNOTLAR

1 Phyllis Pray Bober, *Sanat, Kültür ve Mutfak: Antik ve Ortaçağda*, çev. Ülkün Tansel, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003, s.295.

2 Hippokrates'in ve onunla bağlantılı olarak Galenos'un tıp teorisine göre insan bedenindeki dört salgı olan kan, sarı safra, kara safra ve balgam dört temel elemente yani hava, ateş, toprak ve suya karşılık gelir. Bu salgıların varlığı ya da yokluğu hastalıklara neden olduğu için tıp tarihinde, teşhis ve tedavi yöntemleri açısından önemli veriler olarak değerlendirilmiştir. Hava, nemli-sıcak; ateş, kuru-sıcak; toprak, kuru-soğuk; su nemli-soğuktur. Bu teoriye göre meyveler de sebzelerle birlikte toprak elementiyle, toprak elementi kara safrayla, kara safra da melankoliyle ilişkilidir. Meyvelerin tehlikeli görülmesi bununla bağlantılı olmalıdır. Olumsuz etkilerini azaltacak gruptan yiyeceklerle birlikte tüketilmeleri durumunda bu etkilerin bertaraf edileceği düşünülür.

3 Silvia Malaguzzi, *Food and Feasting in Art*, Getty Publications, Los Angeles, 2008, s. 221.

4 Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 38.

5 Erhat, age, s. 27.

6 Tarımın ve bitkilerin bir koruyucusu da Demeter'in Zeus'tan olan ve Hades tarafından yeraltı dünyasına kaçırılan kızı Proserpina/Persephone'dir.

7 *Capella* (dişi keçi) takımyıldızı, 1 Mayıs'ta doğar.

8 *Fasti*'nin V. Kitabında, 26 no'lu dipnotta şöyle açıklanır: Zeus bir gün keçiyle oynarken onun boynuzunu kırdı ve bunu Amalthea'ya armağan etti. Boynuzun mucizevi bir şekilde nymphanın sevdiği meyvelerle dolacağına dair ona söz verdi. Bu nedenle boynuza Amalthea boynuzu ya da bereket boynuzu (*cornucopia*) denir. (Publius Ovidius Naso, *Fasti (I-VI) Roma Takvimi ve Festivaller*, Çev: Asuman Coşkun Abuagla, YKY, İstanbul, 2016, s. 230.)

9 *Dönüşümler*de, IX. Kitap, Nehir tanrısı Achelous'un Theseus ve diğer konuklarıyla sohbetiyle başlar. (Publius Ovidius Naso, *Dönüşümler*, Çev: Asuman Coşkun Abuagla, Kitap IX, YKY, İstanbul, 2019, s.236.)

10 Publius Ovidius Naso, *Dönüşümler*, Kitap IX: 80-92. s. 239.

11 Cesare Ripa, *Baroque and Rococo Pictorial Imagery: The 1758-60 Hertel Edition of Ripa's Iconologia with 200 Engraved Illustrations*, Haz. Edward A. Maser, Dover Publications, Inc., New York, 1971, s. 34.

12 Bu söz Romalı oyun yazarı Terence'in (190-159) bir oyunundan alınmadır. *Love cools if food and wine are missing / Sine Cerere et Baco friget Venus.*

13 Lucia Impelluso, *Gods and Heroes in Art*, (Çev. T.M. Hartmann), Getty Publications, LA, 2002, s. 61.

14 Resim bir bit pazarında bulunmuş, oldukça iyi bir fiyatla satın alınmıştır. Bir arabanın üstüne bağlanarak New York'da Christie's müzayede salonuna getirilmiştir. Uzmanlar bunun Ferraralı usta Dossi'ye ait olduğunu tespit eder. (http://www.getty.edu/art/collection/objects/822/dosso-dossi-giovanni-di-niccolo-de-lutero-allegory-of-fortune-italian-about-1530/)

15 D'Este'nin amblemleri arasında nota kağıtları ve şamdanda yanan mumlar bulunur. (https://www.metmuseum.org/art/collection/search/459198)

16 Fortuna, Roma mitolojisinde kaderin, şansın tanrıçasıdır. İtalya'da Latium bölgesinde eski bir kültü olan Fortuna, İsa'dan önce birinci yüzyıldan sonra, Yunanlıların şansın açık olsun yerine "Agathe Tykhe" (İyi Tykhe ile!) deyiminde kullandıkları, şans tanrıçası Tykhe'yle özleştirilmiş, Tykhe›nin Latince adı olmuştur. Fortuna bazen şüphelidir (*Fortuna Dubia*), değişen şans olabilir (*Fortuna Brevis*) ya da mutlak şeytani şanstır (*Fortuna Mala*). Romalıların en çekindikleri tanrıça Fortuna'dır. Onlara göre bu tanrıça kör talihi de simgeler ve genellikle elinde bir dümen (insanların hayatını yönetir çünkü) ve bereket boynuzuyla veya yuvarlanan bir küre üzerinde kanatlı olarak tasvir edilir ve çoğu zaman da kör olarak canlandırılır. Anlatılara göre tapınımını Roma'ya getiren kral Servius Tullius olmuştur çünkü Fortuna o kralı çok sever, geceleri evine girermiş. Fortuna'nın tapınağında Servius Tullius'un bir heykeli bulundurmak da bir gelenek olmuştur. Azra Erhat Fortuna'nın Yunan mitolojisindeki karşılığı olan Tykhe'yi Behçet Necatigil'in *Mitologya*'sından aktarır. (Erhat, age, s. 371)

17 Lucia Impelluso, *Nature and Its Symbols*, (Çev. S. Sartarelli), Getty Publications, LA, 2004, s.133 (http://www.getty.edu/art/collection/objects/822/dosso-dossi-giovanni-di-niccolo-de-lutero-allegory-of-fortune-italian-about-1530/)

18 Bu altın elma daha sonra, Truva Savaşının çıkmasına neden olan olayların başlayacağı Peleus ve Thetis'in düğününde de karşımıza çıkar. (Erhat, age, s. 133) Herakles'in on birinci işi bu elmaları çalmaktır. (Erhat, age, s. 175) Bu altın elmalar ve yetiştikleri bahçe bazı kaynaklarda Aphrodite'ye de atfedilir. Buradaki karışıklık, bu meyvelerin elma mı yoksa limon mu ya da ayva mı olduğu konusundaki yorumlardan kaynaklanır. Efsaneye göre Aphrodite ölen sevgilisi Adonis'i bir ağaca dönüştürür. Üzerine beyaz çiçekler ve limonlar ekleyerek bunları Hesperides bahçesine koyar. Öykünün bu şekilde anlatılışı Giovanni Pontano'nun 1500'de yazımını tamamladığı *De Hortis Hesperidum*'da karşımıza çıkar. (Malaguzzi, age, s. 247) (https://classicalstudies.org/annual-meeting/146/abstract/humanist-horti-poetics-innovation-giovanni-pontano%E2%80%99s-de-hortis) Bir başka hikayedeyse, kendisini reddeden Atalante'yi girdikleri hileli yarışta yenerek evlenmeye mecbur bırakan Hippomenes de yarış sırasında kendisine Aphrodite tarafından verilen bu altın elmaları kullanmıştır. (Erhat, age, s. 80)

19 Bu resim, sanatçının hava, ateş ve su elementlerini simgeleyen diğer üç çalışmasıyla birlikte bir seriyi tamamlar. *Balık Satıcısı*, *Mutfak* ve *Tavuk Satıcısı* olarak adlandırılan diğer üç resim de bugün Pinacoteca di Brera'dadır.

20 Meryem, kırmızı elbise ve yeşil astarlı, kenarları işlemeli mavi pelerinle ona özgü renklerdeki geleneksel giyimiyle görülür. Tahtın kemerindeki *MEMENTO.MEI.MATER.DEI.REGINA.CELI.LETARE* (Beni Hatırla, Ey Tanrının Annesi, Ey Cennetin Kraliçesi) sözleri bir ilahiden alıntıdır. Meryem'in tacının yanında diz çökmüş figürün bağışçı, din adamı Prenta di Giorgio olduğu bilinir. (https://www.nga.gov/collection/art-object-page.41616.html#overview)

21 Helen&William Bynum, *Dünyamızı Biçimlendiren Olağanüstü Bitkiler*, Oğlak Yayınları, İstanbul, 2014, s. 193.

22 Latince İncil'de *malum* olarak geçen, yenilmesi yasak meyve, İngilizcede hem elma hem de kötü sözcüklerine karşılık gelir. Bu iki anlamdan dolayı söz konusu meyve elma olarak kabul edilmiş olmalıdır.

23 Jennifer Meagher, "Food and Drink in European Painting, 1400-1800". In Heilbrunn Timeline of Art History. New York: The Metropolitan Museum of Art, 2000–. http://www.metmuseum.org/toah/hd/food/hd_food.htm (May 2009)

24 Yunanca *chrysomelon* olarak adlandırılan ve aynı zamanda "altın elma" olarak da anılan ayva, bazı kaynaklara göre Yunan mitolojisindeki en önemli olaylara referans olan Hesperides Bahçesinin altın elmaları olmalıdır. (Lucia Impelluso, *Nature and Its Symbols*, [Çev. S. Sartarelli], Getty Publications, LA, 2004, s. 157)

25 Jennifer Meagher, "Food and Drink in European Painting, 1400-1800". In Heilbrunn Timeline of Art History. New York: The Metropolitan Museum of Art, 2000–. http://www.metmuseum.org/toah/hd/food/hd_food.htm (May 2009)

26 Wieseman, Marjorie E. "Two Women in an Interior with a Basket of Lemons" (2017). In *The Leiden Collection Catalogue*, 3rd ed. Edited by Arthur K. Wheelock Jr. and Lara Yeager-Crasselt. New York, 2020. https://theleidencollection.com/artwork/two-women-in-an-interior-with-a-basket-of-lemons/ (erişim 12 Mart 2021).

27 17. yüzyıl Hollanda resimlerinde ürünlerini satmak üzere kapıya gelmiş satıcılar çok kez konu edilmiştir.

28 Temelde ağaç kavunu, mandalina ve pomelo adı verilen üç türün oluşturduğu turunçgillerin ana vatanı Asya'dır. Bu üç türden yapılan çeşitlemeler olan limon, portakal, greyfurt gibi meyvelerle turunçgiller ailesi genişlemiştir. İÖ 4. yüzyılda Doğu seferi sırasında Büyük İskender tarafından keşfedilince ağaç kavunu Batı'da tanınmış sonrasında da limon gibi diğer türler de Avrupa kıtasında yayılmıştır. İspanya'ya Araplarla gelen türler arasında limon, misket limonu, acı portakal ya da sonradan Sevilla portakalı olarak da adlandırılan turunç vardır. İspanya gibi Akdeniz ikliminde yetiştirilebilen turunçgiller, iklim koşulları uygun olmamakla birlikte kuzey ülkelerinde de yetiştirmeye çalışılmış, seralar kurulmuştur. Turunçgillerin gemicilerin uzun süren yolculuklarında yetersiz beslenmeleri sonucu ortaya çıkan iskorbit hastalığının tedavisi için önemi fark edilince üretim artar. Tatlı portakalın yetiştirilmesinden sonra Kristof Kolomb Amerika kıtasına giderken portakal da götürür ve Karayip Adalarından kıtanın geneline yayılır. (Helen&William Bynum, age, s. 193).

29 https://www.louvre.fr/en/oeuvre-notices/still-life-peeled-lemon

30 Roma'dan beri bilinen şeker, özellikle 11. yüzyılda ilk haçlıların Orta Doğu'da şeker kamışını tanımalarıyla giderek kullanımı yaygınlaşan bir tat olur. Ortaçağ ve Rönesans döneminde şekerin ticaretini yapan Venedikliler nasıl rafine edileceğini bilirler. Bu yüzyıllarda oldukça pahalı bir madde olan şeker çoğunlukla eczacılıkta kullanılmıştır. Yeni dünyaların keşfi sırasında Orta ve Güney Amerika'ya giden şeker kamışı, bu bölgelerin en önemli üretimi haline gelmiş ve Avrupa'nın tatlandırıcı ihtiyacı buradan gelen şekerle giderilmiştir. Reform sırasında, bal üretiminin önemli merkezleri olan manastırlar kapanmış, mutfakta kullanılacak tatlandırıcı sıkıntısı başlamıştır. Rönesans'ta aristokrat mutfaklarda bal yerine şeker kullanılmaya başlanmış, şekerlemeler büyük ziyafetlerin vazgeçilmezi olmuştur. Sömürgelerde üretimi artan şeker Avrupa'da fiyatların ucuzlamasına neden olmuş ve şeker kullanımı yaygınlaşmıştır. Bu yıllarda tıbbi tartışmalar da hızlanır ve 18. yüzyılda Fransız doktorlar şekere karşı savaş başlatır. Öte yandan aynı yıllarda Ansiklopedistler, doğal bir madde olması nedeniyle şekeri adeta kutsarlar. (Silvia Malaguzzi, age, s.270)

31 Victoria Avery&Melissa Calaresu (Ed.), *Feast & Fast: The Art of Food in Europe, 1500-1800*, Philip Wilson Publishers, 2020, s.84.

32 Silvia Malaguzzi, *Food and Feasting in Art*, Getty Publications, Los Angeles, 2008, s. 270.

33 "...sakin bir dinlenceyle güvende yaşıyordu soylar; ne kazmayla dokunulan ne sabanla incitilen toprak da özgürce, kendiliğinden veriyordu her şeyi; hiçbir zorlama olmadan verilen yiyeceklerden memnun topluyordu kocayemiş meyvelerini, dağ çileklerini, kızılcıkları, hem dikenli çalılarda asılı böğürtlenleri hem Iupiter'in yayılan ağacından düşen meşe palamutlarını." (Publius Ovidius Naso, *Dönüşümler*, Çev. Asuman Çoşkun Abuagla, YKY, İstanbul, 2019, Kitap I: 101-106, s. 26)

34 Lucia Impelluso, *Nature and Its Symbols*, s. 159-162.